

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

XVI. évfolyam (2025)
3–4. szám

FILOLÓGIA.HU

ISSN 2062-7858 (elektronikus)

Impresszum

Filológia.hu

A Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának
lektorált online folyóirata

ISSN: 2062-7858 (elektronikus)

Kapcsolat: filologia.hu@gmail.com

<https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/filologia>

Főszerkesztő: Veszelszki Ágnes

Vendégszerkesztő: Blankó Miklós

Szerkesztők:

Szabó Kincső

Taxner Tünde

A tanácsadó testület tagjai:

Aczél Petra

Bañcerowski Janusz

Bárdos Jenő

Gadányi Károly

Gósy Mária

Jászay László

Jeremiás Éva

Kárpáti Andrea

Keszler Borbála

Kiss Jenő

Knipf Erzsébet

Pál Ferenc

Pátrovics Péter

A nemzetközi tanácsadó
testület tagjai:

Gerhard Neweklowsky (Bécs)

Marko Jesenšek (Maribor)

Djuro Blažeka (Zágráb)

Peter Sherwood

A szerkesztőbizottság és a tanácsadó testület tagjai voltak:

Bárdosi Vilmos, Frank Tibor, Kulcsár Szabó Ernő, Lukács István,
Nyomárkay István, Papp Andrea, Marko Samardžija, Giacomo Sciacovelli,
Székely Gábor

Kiadó:

Nemzeti Közzolgálati Egyetem Ludovika Egyetemi Kiadó

Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.

Kapcsolat: www.ludovika.hu; kiadvanyok@uni-nke.hu

A kiadásért felel: Deli Gergely rektor

Olvasószerkesztők: Csémi Judit, Farkas-Nagy Judit

Tördelőszerkesztő: Kőrösi László

Tartalom

ELŐSZÓ

Vendégszerkesztői előszó	3
------------------------------------	---

ÚT A MAGYAR NYELVŰ TUDOMÁNYHOZ

Constantinovitsné Vladár Zsuzsa: Kell(ett)-e nekünk magyar nyelvű tudomány? . . .	5
Heil Kristóf: Harc a magyar nyelvért a reformkorban	22
Szabó Mátyás: „Hogy mindkét birodalomfél érdekeinek méltó képviselői lehessenek”	32
Nagy Dóra: Magyar nyelv-oktatás a 18–19. századi Magyarországon a német ajkúaknak írt nyelvmesterek tükrében	48

VISSZAÚT A MAGYAR NYELVŰ TUDOMÁNYTÓL

Fóris Ágota: A magyar nyelvű tudomány helyzete és jövője	61
Jakusné Harnos Éva: Szüksége van-e a Magyar Honvédségnek terminológiastratégiára?	74
Kriskó Edina: „Torkunkon akadt szavak” – Angolszász kényszerek a szervezetikommunikáció-kutatásban és -oktatásban	88
Falyuna Nóra: A megtévesztés és befolyásolás terminológiája	103
Kovács Eleonóra: A kooperatív csoportmunka megvalósulásának okai és lehetőségei háború idején	115
Kolláth Mihály Gábor: Anyanyelv, MI és jog	134

Vendégszerkesztői előszó

A Doktoranduszok Országos Szövetsége és a Nemzeti Közszerológati Egyetem Nemeskürty István Tanárképző Karának közös, *A magyar nyelvű tudomány* című konferenciájának kötetét tartja a kezében a kedves Olvasó, a *Filológia.hu* című folyóirat számaként.

A Magyar Tudományos Akadémia és ezzel együtt a hivatalos magyar tudományos élet születésének 200. évfordulóját ünnepeljük ebben az évben. Talán nem elégszer idézzük az Akadémiát megalapító törvényt, amely így szól:

„1827. évi XI. törvénycikk a hazai nyelv művelésére föllállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról. A karok és rendek gondoskodása a hazai nyelvnek nem csak terjesztésére, hanem a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére is irányulván, Ő szent felségének jóváhagyásával határoztatik: [...]”.

A hazai nyelv, azaz a magyar nyelv művelésére hozták tehát létre, így fel kell tennünk a kérdést, hogyan áll a magyar tudomány nyelvének ügye. Konferenciánkon a két kiváló plenáris előadó, Fóris Ágota és Vladár Zsuzsa előadásai után doktoranduszok és fiatal kutatók igyekeztek válaszolni egy-egy tudományterület felől: hányadán állunk a magyar nyelv ügyével, miként „műveljük a hazai nyelvet” a tudomány oldaláról. Konferenciaprogramunkat úgy állítottuk össze, hogy megmutassuk: a kérdésfeltevés nem új keletű, a tudományos életnek újra és újra fel kell tennie a kérdést, mennyiben lehet és kell hazai nyelvűnek lennie, és mennyiben idegennek.

A konferencia és a folyóiratszám egy-egy „helyzetjelentésen” keresztül mutatja meg a magyar tudomány nyelvéhez egykori vagy éppen mai viszonyunkat. S noha e folyóiratszám nem ad teljes feltárást a magyar nyelvű tudomány állapotáról, mégis érzékelhetjük, hogy „szebb napokat” is megélt már az anyanyelvű tudományosság, s van-lenne teendő a szaknyelv „anyanyelvűsítésében”. Hiszen kétszáz évvel ezelőtt éppen azon munkálkodtak nagy eleink, hogy a latin (és más európai nyelvek) mellett anyanyelvünkön is lehessen a tudományról szólni, napjainkban pedig mintha visszalépnénk az egy, idegen nyelvű tudomány felé: az angol szaknyelv egyeduralmának és a magyar szaknyelv leépülésének a veszélyét érezhetjük.

Külön öröm volt számunkra, hogy a Ludovikán, a Széchenyi díszteremben lehetünk. Gróf Széchenyi István nemcsak nemzetépítő, tudományépítő, hanem nyelvépítő is volt, így a hely szelleme, a *genius loci* is azt kívánja, hogy a legnagyobb magyar figyelemzetű soraival kívánjak hasznos elmélyülést tanulmánygyűjteményünkben:

„Rég elismerték hazánknak messzebbre látó már most elhunyt hívei, hogy nyelvünk körül forogna nemzeti létünk. Nyelvére kellene ügyelni a magyarnak mindenekelőtt, ha élni akar.”

Blankó Miklós

a konferencia főszervezője,

a Nemzeti Közszerológati Egyetem Nemeskürty István Tanárképző Kar tanársegédje,
a Doktoranduszok Országos Szövetsége Nyelvtudományi Osztályának elnöke

Constantinovitsné Vladár Zsuzsa

Kell(ett)-e nekünk magyar nyelvű tudomány?

Do/Did we Need Science in Hungarian?

A magyar nyelvű szakterminológia azért fontos, mert a vernakuláris elemekből építkező terminusok a tudásátadásban kulcsszerepet játszanak, megkönnyítik a hozzáférést a tudományos és a szakismeretekhez. A magyar nyelvű terminológia kialakulása hosszú folyamat eredménye. A tisztán latin nyelvű tudományosság kora után a 16. századtól a bibliafordítások és az anyanyelvű iskoláztatás jelentette a kezdetet. A felvilágosodásban a tudás demokratizálódásának, a nemzet felemelésének eszköze lett. A 19. századtól az Akadémia programja szervezetter hozta létre a szaknyelvi terminológiákat. A 20. században a terminológiai munka tudományos alapelveken nyugszik. Ma a legfontosabb feladat a magyar tudományos szaknyelv állandó gondozása és használati lehetőségének biztosítása, az Akadémia küldetésével összhangban.

Kulcsszavak: terminológia, magyar nyelvű terminológia, terminológiatörténet, tükörszó, művelődéstörténet

Having a Hungarian terminology is essential, as terms constructed from vernacular elements play a key role in the transmission of knowledge, facilitating access to both scientific and specialized expertise. The development of Hungarian scientific terminology has been the result of a long historical process. After the era of exclusively Latin-based scholarship, the emergence of Bible translations and mother-tongue education in the 16th century marked the beginning of a shift. During the Enlightenment, vernacular terminology became a tool for the democratization of knowledge and the advancement of the nation. From the 19th century onward, the Hungarian Academy of Sciences implemented a systematic program to develop domain-specific terminological frameworks. In the 20th century, terminological work came to be based on scientific principles. Today, the most important task is the continuous cultivation and safeguarding of the Hungarian scientific register, ensuring its practical applicability in alignment with the mission of the Academy.

Keywords: terminology, terminology in Hungarian, history of terminology, calque, cultural history

1. Miért kell nekünk magyar nyelvű tudomány?

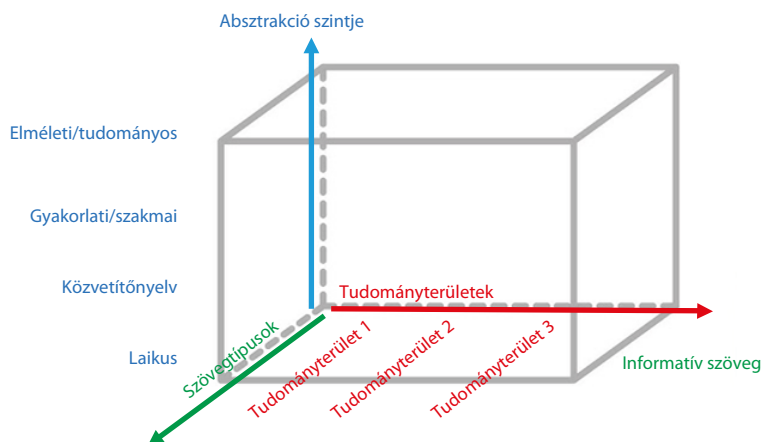
Amikor a magyar nyelvű tudományosság helyzetéről, jövőbeli feladatairól esik szó, természetes adottságnak tekintjük, hogy van, létezik ez a regiszter a magyar nyelvben. Holott ez csak a standardizált, sokféle nyelvi funkció betöltésére alkalmas, kiművelt nyelvek sajátja, és a világban számos példát találunk arra a jelenben, a múltban még inkább, hogy nem ez a helyzet. Különböző funkciókban különböző nyelveket használhatnak a beszélők, kódváltás léphet fel még akkor is, ha az adott funkcióban e nyelvek bármelyike használható lenne. Van azonban olyan eset, amikor a váltás oka az, hogy egyszerűen egy nyelv nem képes betölteni minden funkciót, mert nincs kidolgozva az adott funkció(k)hoz tartozó terminológia. Ekkor egy másik nyelv lép be az adott funkcióban. Közismert példa India, ahol az angol nyelv az oktatás, a politika és a kereskedelem *lingua francája*, és használata a műveltség, s ezzel összefüggésben az elit státusz szimbóluma (Ghosh 2007).

De nem kell messzire mennünk, Európában az újkorban egészen a 20. századig a diplomácia nyelve a francia volt. A középkorban és gyakran később is a latin volt az európai országokban az iskoláztatás, a szellemi élet, a tudomány nyelve, Magyarországon csak 1844-ben lett hivatalos nyelv a magyar. A szaknyelvi-tudományos funkciókban tehát sokáig kizárólagosan a latin volt, majd a 17–18. századtól a német is kezdett teret nyerni. A szinte minden tudományterületre kiterjedő, szakmai kommunikációt magyar nyelven lehetővé tevő rendezett terminuskészlet teljes kialakítása a nyelvújításhoz köthető. A jelen tanulmányban természetesen ennek a hosszú folyamatnak csak néhány kiragadott pontját lehet felvillantani.

1.1. Szaktudás, szaknyelv, szakszöveg

De miért fontos az anyanyelvű tudományos szakmai terminológia léte? A megismerés során összegyűlt tapasztalatokat, ismereteket, tudást osztályozva fogalmakat alkotunk, és ezeket a fogalmakat terminusok jelölik (Fóris 2006). A szakmai-tudományos ismeretanyag különböző absztrakciós szinteken helyezkedik el: a laikusok hétköznapi tudása van legalul, és a szakemberek elméleti tudományos ismeretei legfölül. A szaktudás különböző szintjei, valamint a hétköznapi tudás és az alkalmazott szaktudás azonban nem különülnek el mereven egymástól, hanem skaláris átmenetet mutatnak (Rébék-Nagy 2010). Mivel a hétköznapi tudás és a szakmai hozzáértés nem függetlenek egymástól, az ugyanarról a fogalomról birtokolt tudás a mindennapi alapismeretektől a magasan specializált szakértői tudásig terjedő skála különböző pontjain található (Engberg 2023). A szakértői tudást a hétköznapi tudáshoz képest nagyfokú specifikáltság jellemzi, ami a fogalmi rendszereken belüli összefüggésekre vonatkozó ismereteken alapul (Rébék-Nagy 2010).

A skála minden tudományterületre vonatkozóan felrajzolható. A különböző szintű szakmai ismeretekkel bíró résztvevők többféle szakmai helyzetben és szövegtípusokat használva kommunikálnak egymással (Dobos 2022). A szakszövegtípusok osztályozásának alapját Karl Bühler Organon-modellje képezi, amely három fő nyelvi funkciót különböztet meg: informáló szakszövegek (például jelentés, cikk, szakkönyv,

1. ábra: A szaknyelvi szintek

Forrás: Roelcke 2014: 155, 160 alapján a szerző szerkesztése

jegyzőkönyv), instruktív szakszövegek (például útmutatók, tanácsadó szövegek) és direktív szakszövegek, amelyek előíró vagy szabályozó jellegűek (például törvények, rendeletek, szerződések). A tudományos kommunikációban a legjellemzőbb az informatív típus (Roelcke 2014).

A szaktudás absztrakciós fokát, a hozzájuk tartozó szaknyelvi szinteket, a szakterületeket és a műfajokat Roelcke közismert szemléltetését átdolgozva (2014: 155) az 1. ábra segítségével mutathatjuk be.

A szaktudás és a szaknyelvhasználat absztrakciós fokát az elméleti/tudományos, a gyakorlati/szakmai és az adott szakterületről való laikus nyelvhasználat szintjén a kék, függőleges tengely mutatja. A piros, horizontális tengelyen helyezhetők el az egyes tudományterületekhez tartozó szaknyelvek, a szövegtípusok pedig a kocka mélységének megfelelő zöld tengelyen.

A szaktudás nemcsak skaláris jellegű, hanem dinamikus is, folyamatos mozgásban és változásban van. Történetileg, egy-egy tudományterület létrejöttékor a hétköznapi tudás specializálódik és válik egyre absztraktabbá. Ugyanakkor korunkban inkább az ellenkező folyamatot figyelhetjük meg: a szaktudás kerül át közvetítői, sőt a hétköznapi szintre, akár az iskolai oktatás, akár a tudományos ismeretterjesztés következtében. Gondoljunk csak a néhány évvel ezelőtti Covid-19-járványra, ahol a koronavírussal, az oltásokkal és a járványtannal kapcsolatos ismeretek nagyon gyorsan kerültek át a hétköznapi tudásba (Varga és mtsai. 2022; Dobos 2022). Természetesen minél alsóbb szintet tekintünk, annál inkább veszít a szervezettségéből a tudás, közelít a hétköznapi fogalmi rendeződéshez.

Roelcke ábrája azonban kiegészítésre szorul egy lényeges dimenzióval, ez pedig a terminológia. Az egyes tengelyek különböző pontjain elhelyezkedő különböző fokú szaktudással rendelkező szaknyelvhasználókhoz és szövegtípusokhoz különböző szintű terminológiai készletek is tartoznak, amelyek szintén skaláris jellegűek: a köznapi nyelvi elemektől az erősen terminologizált, mesterséges jeleket is használó

szakszókészletig terjednek (Fields és mtsai. 2008). A terminológia azonban nemcsak jelöli, hanem közvetíti is a tudást, és ebből a szempontból nagyon lényeges, hogy a terminusok milyen nyelvűek: vernakuláris, köznyelvben is ismert elemekből állnak, vagy idegen nyelvi elemekből. Egy kiművelt tudományterületen minden tudásegységhez, fogalomhoz tartozik terminus a terület nemzetközi közvetítő nyelvén. Ugyanakkor nem minden terminusnak van vernakuláris nyelvi párja.

Nézzünk egy orvosi példát! A skála egyik végén, a laikus tudásnál találjuk a köznyelvi terminusokat, mint például a testrészek neveit (természetesen ezek megvannak a nemzetközi orvosi terminológiában is idegen nyelven), míg a skála másik végén olyan latin, görög vagy angol anatómiai kifejezéseket, eljárásneveket és vizsgálati eszközök neveit látjuk, amelyek az orvosi szakismeretekhez tartoznak, és a vernakuláris nyelven nincs megfelelőjük. Az orvosi terminológia rétegzettségét tehát a laikus megértés szempontjából így foglalhatjuk össze (1. táblázat):

- a) A hétköznapi tudás részéhez tartozó orvosi fogalom, amihez párhuzamosan idegen szaknyelvi és köznyelvi terminusok is tartoznak, például *szív – cor; kamra – ventriculus; terápia – kezelés* stb.
- b) A hétköznapi tudás és a szaktudás átmeneti sávjában levő fogalom, amelynek idegen szaknyelvi és magyar nyelvű megfelelője is van, például *trombózis – vérrögösödés; koronária – koszorúér*.
- c) A hétköznapi tudás és a szaktudás átmeneti sávjában levő fogalom, amelynek nincs magyar nyelvű terminusa, de van idegen szaknyelvű terminusa (ez többnyire determinologizálódott), például *stroke, pacemaker, stent*.
- d) A speciális szaktudáshoz tartozó fogalom, amelynek idegen nyelvű és magyar nyelvi elemekből építkező terminusa is van, például *stenosis – érszűkület; insufficiencia cordis – szívelégtelenség; anticoagulans – vérhígító*. Itt a magyar elemekből építkező terminus megkönnyíti a hozzáférést a szaktudáshoz a laikus számára.
- e) A speciális szaktudáshoz tartozó fogalom, amelynek csak idegen nyelvű terminusa van, például *palpitáció, hiperventilláció, carotis interna*.

1. táblázat: A szaktudás és a szakterminológia a laikus megértés szempontjából

Típus	Példa	Az idegen terminusnak van magyar megfelelője	A fogalom tartalma a köznyelvi tudás része
a)	szív, kamra	+	+
b)	trombózis – vérrögösödés	+	átmeneti sáv
c)	stroke, pacemaker	–	átmeneti sáv
d)	stenosis – érszűkület	+	–
e)	palpitáció, aorta	–	–

Forrás: Varga és mtsai. 2024

Az a), b) és c) esetekben nincs lexikai hiány, bár a b) és c) esetben számolni kell a determinologizáció lehetőségével. A d) és e) esetben szakismereti hiány van, magyarázatra van szükség, azzal a különbséggel, hogy a d) magyar elemekből építkező terminusa könnyebben hozzáférhetővé teszi a tudást, mint az e) idegen terminus.

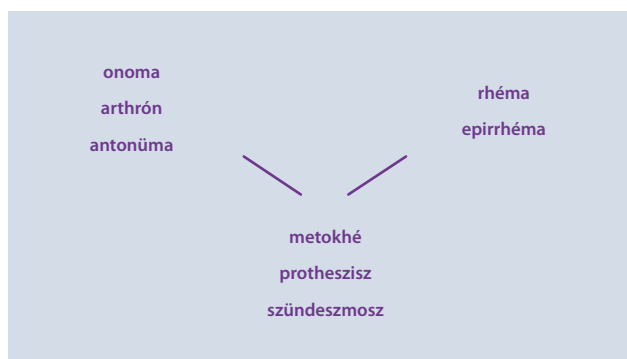
Mivel a különböző szinteken álló szakértők és a laikusok szakmai tudása és terminológiai ismeretei nem azonos szintűek, a tudományos ismeretek hozzáférhetővé tétele, az ismeretek átadása folyamatos intralingvális fordítást igényel (Dobos 2014, 2022), és ezt könnyíti meg a magyar elemekből álló terminológia.

1.2. A tudományos fogalmak és a terminológia történetileg

Minden tudományos ismeretrendszer, szaktudás mindig egy adott nyelven születik meg. Ez meghatározza a fogalomalkotást, a fogalmi rendszert és a jelölésére használt terminusok által a nyelvi perspektívát. A tudományos fogalomrendszer a köznapitudásból válik ki, definíciókkal és fogalmi struktúrába rendezéssel.

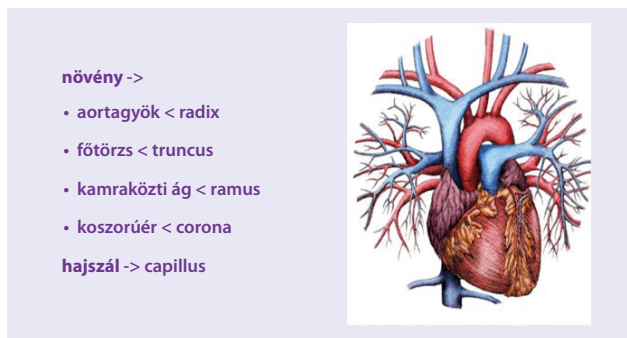
Nézzünk egy grammatikatörténeti példát, a szófajneveket! Az antik görögöknél a nyelvi leírás kialakulásában kulcsszerepet játszott a filozófia, amely elemi logikai kijelentéseket elemzett, két fő részre bontva: amiről állítunk valamit: *onoma* (szó szerint: név), és amit állítunk róla: *rhéma* (szó szerint cselekvés). Például: *Theaitétosz ül*. Az elemi kijelentésekben a görög nyelvben a logikai alany és logikai állítmány, a grammatikai alany és állítmány, illetve a főnév és ige kategóriái egybeestek, így az *onoma* és a *rhéma* a grammatika kialakulásával később átértelmeződött főnévvé és igévé (Havas 1998). Később további szóosztályokat, szófajokat különítettek el a grammatikusok, és az első ránk maradt grammatikában már a ma ismert nyolc szófajt találjuk (Robins 1999: 36). Ezek a szófajok mind az *onoma* és a *rhéma*, mint a mondat két fő része köré csoportosultak, hozzájuk képest határozódtak meg, amit a megnevezés is mutatott (2. ábra). Így lett az *antonüma* (szó szerint: névpótló, névmás), az *arthrón* (kis rész, névelő), *epirrhéma* (igét meghatározó, határozószó), *metokhé* (szó szerint: mindkét fő szófajból részt kapó, igenév), *protheszisz* (szó szerint: elől álló, előljárószó, igekötő), *szündeszmosz* (kötőszó).

A fogalmi rendszer kialakulása mellett a fogalmakat jelölő terminológiának is nagy szerepe van, hiszen a megnevezés mindig egy adott nyelvi perspektívából ábrázol, valamilyen irányba tereli a figyelmet. A terminológia vagy a közszavak speciális használatából, vagy egy egy már meglevő, másik területhez tartozó terminológia

2. ábra: A szófaji rendszer a két fő szófaj köré épül ki az ógörög grammatikában

Forrás: a szerző szerkesztése

3. ábra: A szív ereinek megnevezése

Forrás: Varga Éva Katalin szerkesztése, 2014

adaptálásából jön létre, és metaforikus jellegű. Nézzünk egy anatómiai példát! A szív ereinek megnevezése egy növényalapú metaforára épül, ahol a forrástartomány a fa, a céltartomány pedig a szív, a metafora alapja pedig a formai hasonlóság (3. ábra).

1.3. A tudás és a terminológia átkerülése egy másik nyelvbe

A tudás tehát mindig egy adott nyelven alakul ki, adott nyelvű terminológiával. Amikor a tudás egy másik nyelvű közösségbe kerül át, vele együtt kerül át a terminológia. Ha a tudást csak a speciális, magasan képzett szakemberek használják egymás között kommunikálva, valószínűleg nem jön létre új, vernakuláris terminológia, hiszen nincs rá igény. Mihelyt azonban ebből a szűk körből kilép a tudás, és érintkezik a köznapitudással, többféle eset lehetséges. Ha a fogalom a köznapitudás részévé lesz, az eredetileg idegen terminus bekerül a köznyelvi vagy a közvetítő nyelvi használatba, és alakilag is elkezd az átvevő nyelvbe simulni. Így keletkeztek jövevényszavaink: *kréta, iskola, grammatika*, modern példák: *fájl, ímél, kovid, intravénás*.

Lehet az is, hogy az átvevő nyelv elemeiből építkező terminus jön létre, ennek az a jelentősége, hogy az ismert nyelvi elemekből felépülő, kompozicionális jelentésű terminus könnyebben hozzáférhetővé teszi a tudást. Ilyen megoldások lehetnek: a köznyelvben már létező szavak új jelentésben: például *tő, ige*, mesterséges szóteremtés: például *magzat, rag*, és a leggyakoribb megoldás: a tükörszó. A szófajneveknél maradvány erre példa a *számnév, névmás, kötőszó* terminus.

A tükörszavak (*kalk*) létrehozásakor egy másik nyelvben keletkezett terminusalkotási mód kerül át (Unbegaun 1932: 19). Az átvétel vonatkozhat a szemléleti keretre, gondolkodásra, a metaforikus megnevezés forrás- és céltartományának hasonlóságára. A tükörszavak létrehozása a tudásátadás eszköze, ugyanakkor egyúttal a mintaadó terminus által létrehozott szemlélet, perspektíva, gondolkodási keret átvétele is. Ha az átvétel nemcsak a megnevezés perspektíváját, hanem a nyelvi forma tükrözését is jelenti, akkor tükörfordításról beszélünk.

A magyar nyelvű tudományos és szakterminológia megalkotásában kiemelt szerepe volt történetileg a latin, majd később a német nyelvi hatásnak, ma pedig az angolnak.

2. „Nem kell nekünk magyar nyelvű tudomány” – a latin nyelvű kor

2.1. A latin nyelv egyeduralma

Közkeletű megállapítás, hogy a tudomány anyanyelve Európában a latin. De a latin nyelv csak azért lehetett az első, mert valójában a második volt. Az európai tudományosság a legtöbb területen ugyanis eredetileg görög nyelven alakult ki. Amikor a latinnak az időszámításunk előtti 1–2. században meghódították a görögöket, a katonailag és gazdaságilag legyőzött Görögország kulturálisan hódította meg a legyőzött: *Graecia capta ferum victorem cepit*, ahogy Horatius az Episztulák 2:1:156-ban írta. A latin értelmiség képzésében a felsőfokú tanulmányokat a görög filozófusok látogatása jelentette, így a latin mellett görögül is tudtak, sőt a tudományos témákban a görögöt használták. A görögök tudományával együtt átkerült a görög nyelvű, a legtöbb területen már kiforrott, rendezett terminológia is. A latin nyelvű szakszókincs létrejötté viszont tudatos terminológiateremtés eredménye volt, és kidolgozójukat olykor név szerint is ismerjük: a grammatikai szókincset Marcus Terentius Varro (Kr. u. 1. század) és Priscianus (Kr. u. 5. század vége), a filozófiai Cicero (Kr. u. 1. század) vezette be. A terminológiateremtés eszköze a tükörfordítás volt, példánknál maradva gyakorlatilag a teljes nyelvtani terminológia így került át, a szófajnevektől kezdve morfológiai és szintaktikai műveletek megnevezéséig, például *onoma* – *nomen*, *syntaxis* – *constructio*, *klisis* – *declinatio*. Néha előfordultak kisebb félrecsúszások. Például Varro a tárgyeset görög nevét: *ptosis aitiatiké* 'áthatoló, okozó eset' a terminus alapját adó *aitiaomai* ige másik, 'okoló, vádoló' jelentésével fordította, és jött létre, majd öröklődött tovább a *casus accusativus*.

A középkori Európában, így Magyarországon is a tudomány, a tudás és a (nyugati) keresztény egyház nyelve a latin volt. Az írástudás, oktatás, a kultúra a latinhoz kötődött, a görögökre visszamenő tudást és terminológiát immár a latin nyelv hagyományozta tovább, a görög teljesen visszaszorult. Nem véletlen, hogy például a magyarban az írástudatlan ember régi neve *dedáktan*, a *dedák* szó pedig egyaránt jelentett 'latin'-t és 'tanuló'-t, 'diák'-ot. A középkor első felében kizárólag az egyház keretében folyt iskoláztatás, ezt mutatja az angol *clerk* 'írnok, hivatalnok' szó, amely a középkori latin *clericus* 'klérus tagja, egyházi ember' szóból származik. Az iskoláztatás, művelődés célja az Istenhez jutás és a tudomány utánpótlásának kinevelése volt. Az oktatás a hét szabad művészetten alapult (trivium: grammatica, dialectica, rhetorica, quadrivium: musica, arithmetica, geometria, astronomia). A trivium a beszédhez kapcsolódó tárgyakkal foglalkozott, a mai humánnak nevezett területtel, míg a quadrivium a reáliákkal. Ugyanakkor a középkori oktatásban nem tiltották az anyanyelv használatát, alsó fokon tanítási segédnyelv volt. A tanárok a latin tanítása közben folyamatos összevetésekre kényszerültek az anyanyelvvel. Ennek az anyanyelvű terminológia kialakulásának szempontjából is jelentősége volt, hiszen az anyanyelvű magyarázatok megalapozhatták azt, feltehetően elsősorban tükörfordítások használatával. A középkor második felétől az oktatás csúcán az egyetemek álltak. Ezek a püspöki székhelyhez kötött alsóbb iskolákkal szemben autonóm szervezettel és különböző jogositványokkal rendelkeztek. Az egyetemek, *universitas*ok nyelve természetesen a latin volt, a sokfelől érkezett, sokféle anyanyelvű oktatók és hallgatók közös nyelve.

2.2. Az anyanyelvű terminológia kezdetei: a reformáció szerepe

A reformáció beköszöntésével gyökeres fordulat következett be, amely egymással összefonódó médiumbeli, ideológiai, művelődési, iskoláztatási változások sorával teljesen átalakította a gondolkodást és a tudáshoz való hozzáférést.

Az a törekvés, hogy mindenki maga olvashassa a Bibliát, megteremtette az anyanyelvű fordításokat, ami egyúttal számos teológiai és más tudományos és technikai terminus magyarra ültetését követelte meg. Hogy a Biblia eljuthasson az egyes emberekhez, szükség volt a könyvnyomtatásra, amely gyorsan és tömegesen (bár nem olcsón) állította elő a Bibliát, a nyomdászok pedig sokszor a mai olvasószerkesztők és korrektorok feladatát is ellátták. A kéziratos (például huszita) bibliafordítások után megjelentek a nyomtatott verziók is: Sylvester János Újtestamentum-fordítása 1541-ben, Károli Gáspár bibliafordítása 1590-ben. A bibliafordítás felvetette a benne szereplő terminusok fordításának kérdését is, így a magyar nyelvű teológiai-filozófiai terminusokét is. Geleji Katona István erdélyi püspök 1655-ben kiadott *Magyar Grammatikatska* című munkájában, amely egy teológiai mű függeléke, a helyesírási és nyelvhelyességi kérdések mellett a terminusmagyarítással is foglalkozott. Megállapította, hogy a szaknyelv kidolgozatlan: „A’ technicum vocabulumokat, és egyéb Scholastica s Theologica dictiokat bajos Magyarul egy szoval kimondani, mellyek közül egy néhányakat az iffjak kedvéért ide le-írok” (Geleji 1655: XXV). Terminusjavaslatainak különlegessége, hogy nem elégedett meg az egyszerű tükörfordítással, hanem körülírásokat, magyarázatokat is próbált adni. Például: „subjectum, alája vettetett’, az az, az accidensek alá fundamentumul vettetett; praedicatum, rola-mondatott ... essentia, magán-létel vagy vagyonság; essentialis, állati; subsistentia, alatta állóság avagy személyi-létel, külön-lévség...” (Geleji 1655: XXV).

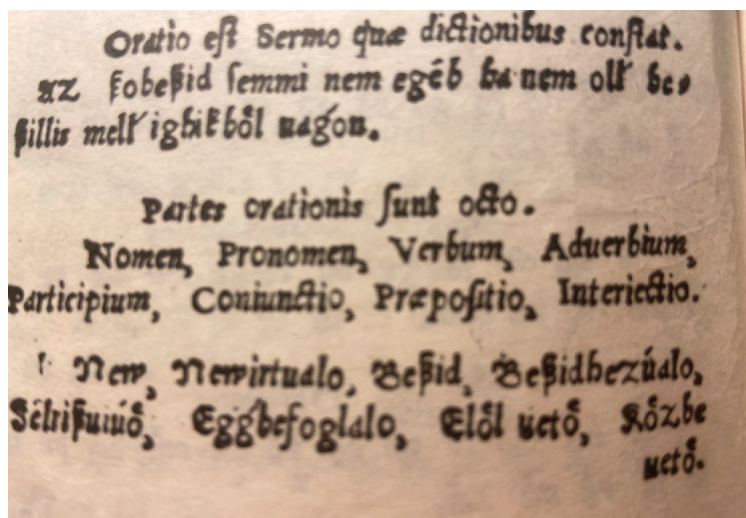
Az anyanyelvű terminológia alakításában másik fontos tényező volt a szójegyzékek, később a szótárak gyakorlata. A szótárak természetüknél fogva egységesítettek és terminológiai normát teremtettek, pusztán azáltal, hogy mit adtak meg egy-egy latin szó magyar megfelelőjeként. Mivel nemcsak az aktuálisan használt mindennapi szókincs dokumentálása szerepelt bennük, hanem szerkesztőik az iskolai oktatást szem előtt tartva az (antik és egyházi) műveltségi kánon szókincsét is belevették a szótárba, aktívan törekedtek a terminológia megjelenítésére is. Hatásuk azért is jelentős, hiszen ezeket a szójegyzékeket, szótárakat az iskolákban használták. Jól látható, hogy a terminológiának különböző rétegei szerepelnek benne. Ahol a hétköznapi tudásban is megvolt egy tudományos vagy szakismeret, ott a köznyelvi magyar szót találjuk. Ahol a szorosabban vett tudományos fogalmakat jelölik, ott legtöbbször a latin tükörszóját. Nézzünk egy orvosi nyelvi példát! A Schlägli szójegyzék (14–15. század) 190. testünkkel kapcsolatos latin szót sorol fel magyar megfelelőjével együtt. Szerepelnek közöttük egyszerű, képzett és összetett szavak, például *oculus: zem* ‘szem’; *cartilago: porchogo* ‘porcogó’, *timpus: fwltw* ‘fültő’. Tükörszavak: *maxilla: altetem* ‘állcsont’, *sublabium: also ayak* ‘alsó ajak’ (Varga 2015). Megemlíthetjük a Murmellius-féle szójegyzéket 1533-ból, Pesti Gábor négyanyelvű *Nomenclaturáját* 1538-ból, Calepinus tízanyelvű szótárát 1585-ből vagy Szikszai Fabricius Balázs szójegyzékét 1590-ből. A legfontosabb Szenczi Molnár Albert latin–magyar szótára 1604-ből, ami minden további magyar szótár ősforrása lett.

2.3. Az anyanyelvű iskoláztatás és az anyanyelvű művelődés

A Biblia egyéni megismeréséhez nemcsak anyanyelvű bibliafordításokra volt szükség, hanem azokat el is kellett tudni olvasni. A reformáció magával hozta a tömeges olvasástanítás programját. A protestánsok már a 16. század elejétől felismerték, hogy milyen óriási jelentősége van annak, hogy ne csak nagyműveltségű prédikátorokat és egyszerű falusi plébánosokat képezzenek, hanem a néptömegek is művelődjenek: az anyanyelvű bibliaolvasás mellett azért is, hogy világi-polgári kötelességeiket teljesíthessék. A városi polgárság a protestáns kollégiumokban elsajátította a praktikus műveltség alapjait, utána gyakorlati képzést kapott az iparos testületekben, szintén anyanyelven.

Magyarországon a 16. század közepétől jelentek meg az első anyanyelvű ábécéskönyvek. Sylvester az említett Újtestamentum-fordítással párhuzamosan és vele összefüggésben egy elemi iskolai magyar–latin grammatikát is írt (Sylvester 1539). Ez a munka a magyar nyelvű tudományosság szempontjából azért is fontos, mert először (és még sokáig egyedülként) a teljes magyar nyelvű grammatikai terminológia szerepel benne. Maga a grammatika fogalom- és terminuskészlete olyan kiforrott, amelyet csakis egy hosszú, bár írásban nem dokumentált iskolai hagyomány teremthetett meg. Nem meglepő módon a Sylvester-grammatika magyar terminuskészlete a latinnak a tükörfordítása. Nézzük például a szófajneveket (4. ábra és 2. táblázat).

Mivel azonban a latin nevek is a görög tükörfordításaként jöttek létre, a forrás végső soron a görög. Megjegyzendő, hogy más nyelvekben, például az angolban sok esetben a latin terminológia egyszerűen az adott nyelvhez igazított alakban élt tovább (mint nálunk a fent említett *iskola*, *kréta* példája). (Megjegyzendő, hogy a latinban nem volt névelő, viszont, hogy a latinban is nyolc szófajt tarthassanak számon, a grammatikusok helyette bevezették az *interiectio* 'indulatszó' kategóriáját.)

4. ábra: A Sylvester-grammatika (1539) latin és magyar szófajnevei

Forrás: a szerző felvétele

2. táblázat: A szófajnevek

Görög	Latin	Sylvester	Angol
onoma	nomen	new	noun
antonüma	pronomen	newirtualo	pronoun
rhéma	verbum	beszid	verb
epirrhéma	adverbium	beszidhezualo	adverb
metokhé	participium	félriszuiuö	participle
szündeszmosz	coniunctio	egg'befoglalo	coniunction
protheszisz	praepositio	elől uetö	praeposition
arthrón	articulus		article
	interiectio	közbe uetö	interiection

Forrás: a szerző szerkesztése

Az anyanyelvű iskoláztatás törekvését a puritanizmus megjelenése erősítette. A teljes körű, enciklopédikus műveltségesszmény legjelentősebb magyar alakja Apáczai Csere János volt a 17. században. Hollandiai egyetemi tanulmányai után 1656-tól a kolozsvári református iskola igazgatójaként a teljes művelődést meg kívánta újítani: általános anyanyelvű népiskolai oktatást (kétszáz évvel az erre vonatkozó törvény előtt), egyetemalapítást is tervezett, és az eddig csak idegen nyelveken elérhető teljes (természet)tudományos ismeretanyagot kívánta magyar nyelven közreadni. Ezt szolgálta a *Magyar Logicatska* (1654) és a *Magyar encyclopaedia* (1655). Először írt magyarul például a heliocentrikus világról, a vérkeringésről és a mágneses elhajlásról.

Apáczai a *Magyar encyclopaedia* latin nyelvű előszavában (1654: 5–6) azt írja, hogy igen sok nehézséget jelentett a magyar nyelvű terminuskészlet hiányos volta („non minus difficultatis parit linguae ipsius inopia”), de Cicero példájára hivatkozva eltökélte, hogy nem hal meg addig, míg nem magyarítja az összes tudományt a magyarok számára („firmiter apud me constituisssem non prius me moriturum [...] quam Hungaris sermone Hungarico omnes scientias communicarem”). Neki köszönhetünk olyan tudományos műszavakat, mint *azonosság*, *egyenes*, *szög*, *test*, *sík*, *egyenemű*, *középpont*. Néhány, azóta már nem használt kifejezést is alkotott: *fellyül rész szerint való* ’számláló’, *megtöbbiteni* ’szorozni’, *rá menő* ’függőleges’, *hegyes gömbölyeg* ’kúp’, *lángszabású* ’gúla’ (Csapodi 2017).

A terminusalkotással azonban problémák is jártak. Az egyik gond a latin szakterminológia ismeretével volt kapcsolatos. Apáczai természetesen nem lehetett egyformán jártas minden terület latin terminológiájában, és többször megesett, hogy egy szaknyelvi jelentéssel is bíró szót a latin szó köznyelvi jelentésével fordított. Például a *humerus* a latin köznyelvben ’váll’ jelentésű, míg az orvosi szaknyelvben ’felkarcsont’. Így fordulhatott elő, hogy a kar részeként írta le a vállat: „A karj áll válból, könyökből, és kéz fejből” (Apáczai 1655: 142). A másik probléma (amit természetesen igazságtalan lenne a mából visszanezve felróni) a terminológia következetességével volt, nem mindig ugyanaz volt egy latin szó fordítása. Például az *axioma simplex* a *Magyar Logicatskában* *egyes mondás*, a *Magyar encyclopaediában* *egyenes*, és *maga színént való*.

3. „Kell nekünk magyar nyelvű tudomány!”

3.1. „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudóssá”

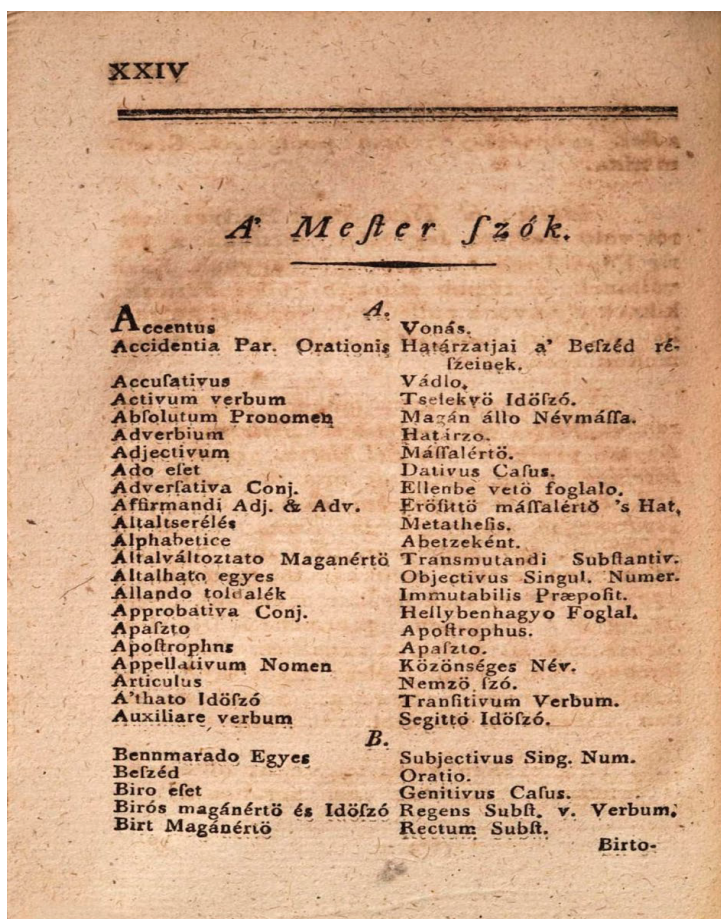
A 18. században egyre inkább teret nyertek a magyar nyelvű iskolák, ami elősegítette a magyar terminológia terjedését is. A 18. század elejétől kezdve az iskolák magyar jellege kifejezetten erősödött: megszülettek a magyar nyelvű tankönyvek, kísérletek történtek a magyar tannyelvű oktatásra.

A 18. század végére a latin nyelv szerepe Európa-szerte csökkent a szak- és a tudományos irodalomban, de Magyarországon továbbra is tartotta magát. Ugyanakkor a latin visszaszorulásával előtérbe került egy új vezető nyelv: a német. A kibontakozó ipar terminológiája és az újabb tudományos eredmények már német nyelven születtek. A tudományban az átmenetet a többnyelvűség jellemezte: gyakran ugyanaz a szerző magyarul és németül vagy latinul párhuzamosan alkotott. Néhány példa a nyelvtudományból: Gyarmathi Sámuel *Okoskodva tanító Magyar Nyelvmentere* 1794-ben magyar nyelvű (5. ábra), nyelvhasznító munkája, az *Affinitas* 1799-ben magyar nyelvű. Beregszászi Nagy Pál nyelvhasználtása, az *Aehnlichkeit* 1796-ban németül íródott, de magyarul és latinul is alkotott. Ez a párhuzamosság a 19. század első felére is átnyúlt: Verseghy például latinul, németül és magyarul is írt magyar nyelvtant.

A magyar nyelvű tudományosság és szaknyelvi terminológia kibontakozásához a legfontosabb lökést a felvilágosodás adta. A felvilágosodás a tudást el akarta vinni mindenkire, mert ebben látta a nemzet felemelkedésének útját. „...azok az ideák, mellyek annakelőtte csak kevés főben voltak meg, 's talán ott is csak homályosan, elhatnak a' Publicumra, 's közönségesseé lesznek...” (Kazinczy levele Révaihoz 1806).

Felismerték azt is, hogy az ismeretekhez való hozzáférés, a tanulás a legkönnyebben az anyanyelven történhet, ezért az anyanyelv kiművelése és használata mindenki számára hozzáférhetővé teszi a tudást, ezáltal felemeli a nemzetet. Az anyanyelv tudományos és iskolai használatát eszköznek tekintették a tudás demokratizálásához. A kor felfogását mutatja egy másik, Bessenyiénel kevésbé ismert idézet is: „...mind azon tudományoknak és mesterségeknek, mellyek a' Nemzetet boldogíttják, legegyszerűsebb, legrövidebb 's legkönnyebb úttya egyedül a' Nemzeti nyelv” (Pápay 1808: 7). „Miért nem alkalmas a Magyar nyelv? azért feleled, hogy nem lehet rajta kitenni a dolgot” – írja Bessenyei (1774: 8). De az anyanyelvű tudomány felemelhetné az országot: „Magyarúl lehetne olvasni; fogadok, hogy egy néhány esztendő múlva, az asszonyoknak is több tudományok, értelmek lenne, mint most sok *Doctusnak* van az országba” (1774: 12). Az a gondolat, hogy a latinul nem tudók (és az asszonyok!) számára a magyar terminológia használata teszi hozzáférhetővé a szaktudást, már korábban is számtalan helyen felbukkant, így Maróti György 1734-es matematika-tankönyvében: „Minthogy még eddig a' Deákság nélkül való Tanulóknak nagy bajt szereztek a' Deák nevek ... én hasznosnak itéltem mind azok helyett Magyar szókat tenni, mellyeket még az Asszony-nép is megérthessen” (Maróti 1734: 3).

Ezért egyre több olyan tudományos munka jelent meg, amelyik a latin nyelvű terminológia magyarítását (többnyire: tükörfordítását) is tartalmazta. A szakirodalom (Kiss-Pusztai 2016: 355–360) eddig is számontartotta a tükörszavakat a magyar szókincs nyelvújításkori bővítésének eszközeként.

5. ábra: Gyarmathi Sámuel Nyelvemesterének (1794) Mesterszójegyzéke

Forrás: a szerző felvétele

Ugyanakkor ezek a kísérletek távolról sem jelentették egységes terminológia kialakulását. Több okból sem. Egyrészt a szerzők egymástól többé-kevésbé függetlenül alkottak. Másrészt a tükörszavak alapja azonban most már nemcsak a latin volt, megjelent forrásként a nagy kulturális és gazdasági befolyással bíró német is, amely ekkor már jóval előrébb tartott a nemzeti nyelvű terminológia megalkotásában (bár maga a német terminológia is sok esetben a latinra ment vissza).

Nézzük meg példaként a 18–19. század fordulóján keletkezett magyar nyelvű grammatikák szófajneveit, összehasonlítva a latinnal és a némettel! Azt látjuk, hogy a latin mellett immár a német is teljes vagy megközelítő tükörfordítások alapjául szolgál, és ezért a magyar terminológia igen tarka (6. ábra).

A szakszavak magyarítását a magyar nyelv tannyelvi használata is sürgetővé tette, bár a kép ellentmondásos volt. A magyar nyelvű iskoláztatás és tankönyvírás tekintetében visszalépést jelentett az oktatást szabályozó két *Ratio Educationis*

LATIN	MAGYAR	NÉMET
nomen	név, névszó <L S	
nomen substantivum	főnév <N T; magánértő <L A	Substantiv, Hauptwort <L A
nomen adiectivum	melléknév <N T; mássalértő; Rávető Jzó <L T	Beiwort <L A
nomen numerale	számnév <N T; számláló <L A	Zahlwort <L A
pronomen	névmás / névmássa, névpótló <L A / N A	Fürwort <L A
verbum (temporale)	ige <L T; Idő Jzó <N T	Zeitwort <L A; Redewort <L A
adverbium	határozószó, határozó <N A; szó-társ <N A	Nebenwort <L A, Umstandwort
participium	igenév <N T; részesülő név <L A	Verbalnomen
praepositio separata	névutó; Előlutóljáró <L A; tóldalék <H A	Verhältnisswort, Vorwort <L A
praepositio coniuncta	igekötő; elől-járó <L A	Vorsylbe
coniunctio	kötőszó; egybefoglaló <L T	Bindewort <L A
interiectio	Indulatszó <N T; közvetítő <L T	Empfindungslaut, Zwischenwort <L A
articulus	névelő; cikkely <L T; nemző szó	Artikel

L – latin, N – német, H – héber
T – tükörfordítás; A – approximatív tükörfordítás; S – szemantikai kalk

6. ábra: A 18–19. század fordulóján keletkezett magyar nyelvű grammatikák szófajnevei

Forrás: Vladár–Varga 2023

(1777-ben Mária Terézia, 1806-ban I. Ferenc), amely a teljes oktatásügyet egységesen rendezte, mivel a magyar nyelv nem kapott helyet a közép- és felsőfokú oktatásban. Viszont a népiskolákban az oktatás magyarul folyt, és törvénybe iktatták a magyar nyelv iskolai oktatását azoknak, akik nem tudtak magyarul.

3.2. „A’ tudományok és szép művészségek honni nyelven műveltessenek” – az Akadémia szerepe

A felvilágosodást felváltó romantikában az anyanyelv szerepe a pusztán célszerűségén túl is fontossá vált. A romantika korában úgy vélték, hogy az anyanyelv azért kivételes jelentőségű, mert befolyásolja, miként látjuk a világot, a nyelv a közösségre jellemző gondolkodásmódnak megfelelő teremtmény. Emiatt az anyanyelv előbb az elit önazonosságának megjelenítője lett, majd az egész nép identitásának hordozója, ahogy ma is az.

A Magyar Tudós Társaság 1825-ben alakult, egyesületként (hivatalosan 1845-től viseli a Magyar Tudományos Akadémia nevet). Az akadémiai könyvkiadás 1831-ben indult meg, az Akadémia első kiadványa *A’ Magyar Tudós Társaság alaprajza és rendszabásai* címet viselte. Ez a Társaság célját így fogalmazta meg: „A’ magyar tudós társaságnak egyedül csak az van téve czéljává, hogy munkálkodása által hazánkban a’ tudományok és szép művészségek honni nyelven műveltessenek; s viszont ezek által a nyelv maga csinosulást, fennséget és bővülést nyerjen...”. Az Akadémia célkitűzése nemcsak a köznyelvi standard megteremtésére irányult, hanem a szaknyelvi norma megteremtésére is. A Rendszabás 1835-ben a terminológiáról ezt

a követelményt fogalmazta meg: „bármely grammaticai rendszert követ is, azt híven kövesse; a’ tudomány’ méltóságához illő, mívelt nyelven legyen írva; a’ netalán szükséges műszavak pedig a’ származtatás’ és összetétel’ szabályai szerint legyenek alkotva” (*A’ Magyar Tudós Társaság alaprajza és rendszabásai* 1835).

A szakszóteremtést az egyes szerzők maguk is kritikusnak tartották. Bugát Pál, akinek a magyar nyelvű orvosi terminológia alapjait köszönhetjük, így fogalmazott: „közülünk nem kevesen hajlamosak letérni a megkezdett útról, és elválasztva az [idegen nyelvű] terminológiát a nomenclatúrától, csak az előbbi kiművelésére törekcszenek, és az utóbbi, az anyanyelvű kiművelésére nem” (Bugát Pál levele Erik Alexander Ingman professzorhoz Pesten, 1861. december 18-án).

A szakszóteremtés egyúttal a nyelvi sztenderdizáció fontos állomása is volt a Haugen-féle nyelvtervezési modell értelmében (Haugen 1968): 1. normaválasztás; 2. kodifikálás; 3. elterjesztés; 4. kidolgozás. A kodifikálást az Akadémia műsótársorozata és az akadémiai támogatással létrejött szótárak jelentették, az elterjesztést az iskolai és szakirodalombeli használat, a kidolgozást pedig a folyamatos szóalkotás. Fontos megjegyezni, hogy ezek az általában egymásra épülő lépések nálunk összecsúsztak.

Az Akadémia működése révén a terminológiát szervezetten, tudományos alapon és intézményi tekintéllyel támogatva alkották meg. Az 1830-as évek közepétől indult meg a szakszótárak kiadásának sorozata, jóval azelőtt, hogy a tervezett Nagyszótár (a Czuczor–Fogarasi-szótár) elkészülhetett volna. Három különböző szakterület szakszótára jelent meg: a Mathematicai (1834) a Philosophiai (1834) és a Törvénytudományi (1843), ahol a szakterületek latin terminusaihoz alkottak terminusonként egy, de inkább több magyar megfelelőt. Bár mai szemmel ez szembemegy az egységsítés követelményével, a romantikára jellemző, hangsúlyozottan nyitott és liberális szellemiségének megfelelően a terminusok nem kizárólagos, főként nem kötelező formák voltak, hanem csak javaslatok, mivel úgy vélték, mindig van tere a jobbításnak,

[illegible]

7. ábra: Különböző szakterületek akadémiai szómagyarátsa. Balról jobbra: Bugát Pál orvosi szókönyve (1833), *Mathematikai műszótár* (1834), az első akadémiai nyelvta (1846)

Forrás: Bugát 1833: 160; Matematikai Műszotar 1834: 11; A 'magyar nyelv' rendszere 1846: 369

változtatásnak. Jó példa erre a *Mathematikai szakszótár* (1834), ahol a szótár egyszerűen összegyűjtötte az eddigi javaslatokat.

A szinonim formák egymás mellett élésének illusztrálására álljon itt három különböző munka példája: Bugát Pál és Schedel (későbbi, ismertebb nevén: Toldy) Ferenc *Magyar-deák, deák-magyar orvosi szókönyve* 1833-ból, a *Mathematikai műszótár* 1834-ből és az első akadémiai nyelvtan, *A' magyar nyelv rendszere* 1846-ból (7. ábra).

3.3. Útban a modern terminológia felé

Az Akadémia tevékenysége az anyanyelvű terminológia megteremtését programmá tette, hozzáértő tudósok kezébe helyezte és intézményi tekintéllyel támogatta. Azonban a nyitottság és változtatásra való készség egy idő után teherré vált, eljött az egységesítés és egyértelműség iránti igény ideje. Tolnai Vilmos, aki egy egész könyvet szentelt a nyelvújításnak, a 20. század elején *Műnyelv, szaknyelv* címmel a *Magyar Nyelvben* egy rövid, alig kétoldalas cikkben foglalta össze a terminusokkal szembeni követelményeket. A tömör felsorolás ma is meglepően modern felfogást tükröz, és nyolc évvel megelőzte Eugen Wüster híres, elektrotechnikai szabványosítással foglalkozó doktori dolgozatát (*Internationale Sprachnormung in der Technik, besonders in der Elektrotechnik*), amelyet a tudományos terminológia első nagy alkotásának és alapmunkájának szokás tekinteni. Tolnai öt pontban foglalta össze az ideális terminus jellemzőit. Ezek között témánk szempontjából az egyértelműség, a definiáltság, az állandóság és a nyelvbe illeszkedés követelménye mellett a legfontosabb a 3. pont, amelyik a vernakuláris elemekből való építkezést szorgalmazza. „1. ... Fogalmi szababatság. Minden műszónak csak egyetlenegy fogalmi tartalma legyen, s minden képzetnek csak egyetlenegy kifejező szava legyen (egyértelműség). A műszó minden tekintetben egyértékű legyen egy szabatos meghatározással (definitio). 2. Nyelvi helyesség. Ne ellenkezzék a nyelv természetével. Ezt nemcsak a nyelvtani szabályok határozzák meg, hanem a szó története s a szokás is. ... 3. Nyelvi tisztaság. Ez jelenti azt a törekvést, hogy mindent, amit a fogalmi szababatság megóvásával és megsértése nélkül a magunk nyelvén ki tudunk fejezni, ne mondjuk más nyelvekből vett szavakkal. ... 4. Könnyű alkalmazhatóság. Legyen a műszó olyan, hogy könnyen illeszkedjék bele a folyó nyelvbe, azaz könnyen lehessen ragozni, továbbképezni, más szavakkal összetenni. Ne legyen nyelvficamítóan nehéz kiejtésű, ne legyen szertelenül hosszú. 5. ... A már egyszer közmegállapodással bizonyos értelemmel felruházott műszót mindig csak abban a jelentésben használjuk, soha másban, de más szónak se tulajdonítsunk olyan értelmet, melyre egyet már lefoglaltunk.” (Tolnai 1923: 76–78). Tolnai „elsőrendű elméleti és gyakorlati szükség és kötelességnek” nevezte a műszótárak készítését, amelyhez két oldal: a szaktudós és a nyelvtudós együttműködése kell. A kor ipari-technikai felfogásának megfelelően a terminust gépalkatrésznek tekintette, amelyet kizárólag a célszerűsége minősít. (A mai terminológiának ez csak az egyik felfogása, a másik, kognitív felfogás a terminológia rugalmasságát és magyarázó képességét sokkal fontosabbnak tartja a merev rögzítettségénél a szakmai kommunikáció különböző helyzeteinek kiszolgálásában, vö. Temmerman 2000).

4. Kell-e nekünk magyar nyelvű tudomány?

A múlt után a jelen és a jövő kérdéséről csak néhány szó, hiszen a jelen lapszámban több tanulmány is alaposan elemzi a kérdést. A 20. század közepétől a világ vezető nyelve az (amerikai) angol lett. Az új tudományos eredmények, az új ismeretek angolul születnek, nemcsak a teljesen új szakterületeken, mint a számítástechnika, de például az orvosi nyelvben is az új műtéti eljárások, vizsgálatok neve angol. Megfigyelhető az is, hogy az angol kiszorítja a korábban már meglevő, vernakuláris elemekből építkező terminológiát. Ma a természettudomány szinte teljesen angol nyelvű, és a humán tudományok terén is nyer az angol a nemzetköziesítés következtében. Időről időre felmerül az is, hogy a felsőoktatás bizonyos (elsősorban természettudományos) területeken ne csak párhuzamosan magyar és angol nyelven folyjon Magyarországon, hanem teljesen angol nyelvre álljon át. Ez hosszabb távon azt eredményezné, hogy eltűnne a tudáshoz való hozzáférés magyar nyelven előbb felső-, majd középszinten. A szakterminológia karbantartása ezért nemzeti feladat. A 200 éves Magyar Tudományos Akadémia, amely eredetileg is a magyar nyelv és benne a szaknyelv művelésére jött létre, alapításának 200. évfordulóján küldetésnyilatkozatában így fogalmaz: „Az MTA feladata a magyar tudományos szaknyelv kialakításának segítése és gondozása” (Az Akadémia küldetése 2024).

Szakirodalom

- A' magyar nyelv' rendszere 1846. Buda: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.
- Apáczai Csere János 1654: *Magyar Logicsatska*. Gyulafehérvár: Major Márton.
- Apáczai Csere János 1655: *Magyar encyclopaedia*. Utrecht: Johannes Waesberg.
- Az Akadémia küldetése. *MTA200.hu*, 2024. április 17. Online: <https://mta200.hu/mta200/az-akademia-kuldetese-106350>
- Bessenyei György 1774/1932: Magyarság. In: Vajthó László (szerk.): *Magyarság. A magyar néző*. Magyar irodalmi ritkaságok XVI. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda. 9–18.
- Bugát Pál 1833. *Magyar-deák és deák-magyar orvosi szókönyv az Orvosi Tár' első két évéhez*. Pest: Orvosi Tár.
- Csapodi Csaba 2017: Szemelvények a magyar matematikai műnyelv történetéből. *Érintő* 3.
- Dobos Csilla 2014: A nyelven belüli fordítás különböző típusai. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 8/2: 61–75.
- Dobos Csilla 2022: A szaknyelvről köznyelvre történő intralingvális fordítás szerepe a tudásmegosztásban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 15/2: 38–64.
- Engberg, Jan 2023: Dissemination of Science and Communicative Efficiency of Texts. Is the Level of Explanatory Ambition a Relevant Diagnostic Tool *Trans-Kom* 16/1: 4–21.
- Fields, Aron M. – Freiberg, Craig S. – Fickenscher, Alexandra – Shelley, Kirk Harry 2008: Patients and Jargon: Are We Speaking the Same Language? *Journal of Clinical Anesthesia* 20/5: 343–346. Online: <https://doi.org/10.1016/j.jclinane.2008.02.006>

- Fóris Ágota 2006: A terminológiai szemlélet szerepe a szakmai kommunikációban. *Tudásmenedzsment* 7/3: 91–100.
- Geleji Katona István 1645. *Magyar Grammatikatska*. Gyulafehérvár.
- Ghosh, Suresh C. 2007: *History of Education in India*. Jaipur – New Delhi – Bangalore – Mumbai – Hyderabad – Guwahati: Rawat Publications.
- Gyarmathi Sámuel 1794: *Okoskodva tanito magyar nyelvmester. Második darab*. Kolozsvár: Hochmeister Márton.
- Havas Ferenc 1998: *Onoma, rhéma, logosz*. Budapest: ELTE BTK Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszék.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (főszerk.) 2016: *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Maróti György 1734: *Arithmetica*. Debrecen.
- Mathematikai Műszótár*. Kiadja a Magyar Tudós Társaság. Buda: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda.
- Pápay Sámuel [é. n.] [1808]: *A magyar literatúra esmérete*. Veszprém: Számmer Klára.
- Rébék-Nagy Gábor 2010: Szaktudás, nyelvtudás, szaknyelv. In: Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 195–204.
- Robins, Robert Henry 1999: *A nyelvészet rövid története*. Ford. Siptár Péter. Budapest: Tinta Könyvkiadó – Osiris Kiadó.
- Roelcke, Thorsten 2014: Zur Gliederung von Fachsprache und Fachkommunikation. *Fachsprache* 36/3–7: 154–178. Online: <https://doi.org/10.24989/fs.v36i3-4.1305>
- Sylvester János 1539: *Grammatica Hungarolatina*. Sárvár-Újsziget.
- Temmerman, Rita 2000: *Towards New Ways of Terminology Description. The Sociocognitive Approach*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Online: <https://doi.org/10.1075/tlrp.3>
- Tolnai Vilmos 1923. Műnyelv, szaknyelv. *Magyar Nyelv* 19/1–4: 76–78.
- Unbegaun, Boris 1932: Le calque dans les langues slaves littéraires. *Revue des Études Slaves* 12/1: 19–48. Online: <https://doi.org/10.3406/slave.1932.7505>
- Varga Éva Katalin 2015: *Latin mintára képzett kalkok a magyar és az orosz anatómiai nevekben*. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Varga Éva Katalin – Zimonyi Ákos – Indig Balázs – Sárközi-Lindner Zsófia – Palkó Gábor 2022: Durva influenza vagy veszélyes világjárvány? A Covid19 terminológiája a médiában. In: Navracsics Judit – Bátyi Szilvia (szerk.): *Nyelvek, nyelvváltozatok, következmények II.: Fordítástudomány, terminológia, retorika, kognitív nyelvészet, kontrasztív nyelvészet, interkulturális kommunikáció, névtan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Varga Éva Katalin – Vladár Zsuzsa 2023: A tükörjelenség szerepe a magyar nyelvű szakterminológia alakulásában. Előadás *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XII.* konferencián. Szeged.

Constantinovitsné Vladár Zsuzsa habilitált egyetemi docens, a Nemzeti Köszolgáltatási Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének oktatója. Kutatási területe az általános és a magyar nyelvtudomány története, latin nyelvű grammatikák, terminológia.

Heil Kristóf

Harc a magyar nyelvért a reformkorban

The Fight for the Hungarian Language during the Reform Era

A magyar nyelvi mozgalom a polgári átalakulásért folytatott bő fél évszázados küzdelem fontos részét képezte 1790 és 1844 között. A 18. század végéig a hivatalos élet nyelve a latin volt Magyarországon. Majd a felvilágosult abszolutizmus birodalomegységesítő törekvései a németet kívánták előnyben részesíteni, ami a magyar rendek határozott ellenállásába ütközött. 1790 és 1844 között a magyar nyelv hivatalossá tételéért folytatott küzdelemben a politikai nemzet – a kiváltságokkal bíró rendek – egyre szélesebb körének volt a célja, hogy a magyar váljon az államigazgatás, oktatás és törvénykezés nyelvén. A korszakban a hagyományos politikai tér kiszélesedett: az uralkodó önkényétől függő rendi országgyűlés és a nemesi vármegye közgyűlései mellett az úgynevezett országos rendszeres bizottságok munkája és azok által előkészített törvénytervezetek vármegyei megvitatása lehetőséget teremtett a liberális ellenzék megszervezésére.

Kulcsszavak: anyanyelv, nyelvi mozgalom, politikai nyelv, nyelvtörvény, törvényalkotás

Between 1790 and 1844, the Hungarian language movement played a significant role in the half-century-long struggle for civil transformation. Until the end of the 18th century, Latin remained the official language in Hungary. The efforts to make Hungarian the official language – led by the privileged estates and an increasingly broad segment of the political nation – sought to establish it as the language of state administration, education, and legislation. During this period, the traditional political arena expanded: in addition to the Diet, which was dependent on the arbitrary will of the ruler, and the assemblies of the noble counties, the work of the so-called regular committees and the discussion of the draft laws prepared by them in the counties created an opportunity for the liberal opposition to organize.

Keywords: native language, language movement, political language, language law, legislation

1. A kiindulópont

A nyelv az identitás egyik legfontosabb hordozója és kifejezője. Nem véletlen, hogy az európai közfelfogás sokáig azonosnak is tekintette a nyelv és a nép történetét. A reformációnak köszönhetően az anyanyelv megbecsültsége felértékelődött, majd a modern kori, önállósodó (esetenként függetlenedő) nemzetállamok és nemzeti/politikai ideológiák sajátos önkifejező, szuverenitáskifejező eszközévé tették a nemzeti nyelveket (Balázs 2013: 453–458; Heil 2020: 99–116).

A 18–19. század fordulója – pontosabban a 18. század utolsó és a 19. század első négy évtizede – a magyar (rendi) önállóságért folytatott harc időszaka, amelynek központi programja volt a magyar nyelv ügye.

„A nyelvkérdés a tizennyolcadik század számára még nem volt kérdés” (Szekfű 1826: 7), s a régebbi magyar politikai életet, így a hivatalos nyelvet is meghatározta az ország évszázados területi megosztottsága, az idegen uralkodók személye és udvartartásuk külhoni összetétele. A középkori, majd kora újkori Magyar Királyságban a közélet, az ügyintézés és a bíraskodás nyelve a latin (ahogy a korban mondták: a „deák nyelv”) volt. Az országos hivatalok így leveleztek az alárendelt intézményekkel, különösen a törvényhatóságokkal, úgymint a vármegyékkel és a városokkal. Természetesen ez nem azt jelentette, hogy az országlakók a mindennapi életben a deák nyelvet használták volna. Szóban s írásban egyaránt a helyben használatos módon tartotta a kapcsolatot egymással a lakosság, sok esetben a politikum is.

A 18. századi abszolutizmus címeit és rendjeleket adományozó politikája a magyar arisztokráciát – nyelvében is (ami értelemszerűen így német lett) – az udvarhoz láncolta. Eközben a vidéki köznemesség egy része az őt körülvevő jobbágyok és parasztok nyelvét vette át (legyen az akár tót vagy oláh). Így a hazai reformáció sem eredményezhette a magyar nyelv „forradalmát” (Mikó 1943: 4). Azért sem, mert „a latin nyelvet a magyar rendi alkotmány mintegy alkotórészének s biztosítékának [tekintették] s a magyar nyelv behozatalát a barbárságba sülyedésnek s az alkotmányt megingató veszedelmes újításnak [tartották]” (Grünwald 1888).

A fordulóponthoz II. József uralkodása és elsősorban 1784. évi nyelvrendelete jelentette. A királyi leirat a németet vezette be hivatalos nyelvként. Németül kellett eljárni a központi hatóságoknak, a vármegyének és a városoknak, valamint a törvényszékek nyelveként is a német volt előírva. Továbbá az uralkodó a bürokrácia és politizálás alapfeltételévé tette a német nyelvtudást azáltal, hogy kikötötte annak ismeretét a gimnáziumi felvételhez és az országgyűlési követté választáshoz.

Az intézkedés nagy felháborodást váltott ki (Benda 1978). A törvényhatóságok üzeneteikkel elárastották az uralkodót és a helytartótanácsot, követelték a latin nyelv visszaállítását (sőt egyes megyék már ekkor a magyar bevezetését) – máskülönben az ország, s vele a nemzet romlását és pusztulását vizionálták. Az éledező nemesi mozgalom tagjai nagy jelentőséget tulajdonítottak a magyar nyelv ügyének – többen az ország önálló alkotmányosságának a kulcsát is ebben látták. Követelték a közigazgatás és a katonai vezénylet magyarosítását, továbbá a nemzeti nyelv előnyben részesítését az államszervezetben, illetve a kultúrában, a Habsburg Birodalmon belüli önállóság szimbolikus jelképeként. A magyar nyelvtudás előírásával egyrészt a hazai rendeknek (a külföldiekkel szemben), másrészt a köznemességnek (az arisztokrátiának)

ellenében) kívántak kedvezni (Pajkossy 2005: 131). A magyar hivatalos államnyelv-ként való elfogadása több évtizedet átölő politikai küzdelem eredménye volt 1790 és 1844 között (Nagy 2019: 157–168).

2. A magyar nyelvért folytatott harc színterei

A II. József által elrendelt „németesítés” hangos elutasításra talált a magyar rendek körében: az abszolutizmus éveiben nem is a közéletben alig használt magyart, sokkal inkább a rendi alkotmányosság nyelvét, a latint féltették, tehát nem nemzetiségi okból elleneztek a rendeletet, hanem közjogi megfontolásokból, az „alkotmány zálogát”, s azzal kiváltságaitak védelmezték, a birodalmi egységesítésben való feloldódástól félve (Szekfű 1926: 8–9). A századforduló táján, a fokozatosan erősödő és terjedő nemzeti öntudat egyik kifejezési formájaként, a magyar nyelvhasználat is beépült a rendi önállósági küzdelem fegyvertárába.

A 18. században kétféle nemzettudat fejlődött ki. Egyfelől „a politikai jellegű francia állam-nemzeté”, másfelől „a kulturális jellegű német kultúr-nemzeté” (Mikó 1943: 4). Az európai birodalmak közül az angolok, a franciák és a spanyolok már a 16–17. századra elvégezték a belső uniformizálás feladatát, még azelőtt, hogy az összetartott népek az önállósodás és a nemzeti államalapítás – kultúr-nacionalizmusra épülő – igényével léptek volna elő.

Az abszolutista Habsburg Birodalom népei körében a nemzeti öntudatosodási folyamatban a német kultúr-nacionalizmus tényezője volt domináns. Új eszméket hirdető költők, írók, esztéták, nyelvészek vagy más gondolkodók álltak a mozgalom élére. Ezzel szemben II. József pragmatikus birodalmi szintű egységesítő politikája elkésett. Akkor kívánta megteremteni a sokajkú és szétagolt országainak népeiből a nemzetek felett álló egységes birodalmat, amikor Franciaországból már a felvilágosodás eszméitől fűtött szabadságeszmék árasztották el a kontinenst (Mikó 1943: 4). Végeredményben II. József megkésett kísérlete ellentétes hatást váltott ki: „elindította útjára azt a korszerű nemzeti eszmét, amelyet el akart fojtani” (Csekey 1938: 35–36).

A magyar nyelvi mozgalom egészen II. József nyelvrendeletéig csak az irodalmi élet színterein nyilvánult meg, azt követően azonban közéleti-politikai színezetet kapott, s a felvilágosodás közművelődési mozgalmából politikai hitvallás született (Benda 1978). A politika is felismerte, hogy „az alkotmányos intézmények bukása a társadalom degenerációjával okozati összefüggésben állt”. A rendi magyar társadalom nem volt képes ellenállni az uralkodói szeszélynek, aminek okait többek között a „honfiúi erények, a hazaszeretet, az áldozatkészség” kiveszésében látták, valamint az alkotmányos rend bukását vizionálták, amiért „a társadalom elnemzetietlenített: elhanyagolta nyelvét, levetkőzte ősi szokásait” (Ballagi 1888: 555).

Bessenyei György, Révai Miklós, Báróczi Sándor, Rájnys József, Batsányi János, Péczely József és elsősorban Kazinczy Ferenc tolluk minden befolyásával a magyar nyelv ügye szolgálatában írtak, és ostromozták az elnémetesedő magyar arisztokráciát. S csak tovább bőszítették őket Johann Gottfried Herder német költő és filozófus 1791-es szavai, miszerint: „A magyarok, mint az ország lakosainak legcsekélyebb része, most

szlávok, németek, vlachok és más népek közé vannak beékelve, s századok multán talán nyelvüket is alig lehet felfedezni” ([Herder 1978]; Dümmerth 1963: 181–183).

Bár Herder „jóslatának” kortársakra gyakorolt hatásának jelentősége kétséges (Hárs 2012: 10–11), de bizonyos, hogy egyre többen szólaltak fel a magyar oktatás mellett, úgymint Révai Miklós, aki úgy vélte, hogy a rác, oláh és német is szívesen válik majd magyarrá a magyar nyelvű oktatás hatására, vagy Kazinczy Ferenc, aki szerint „nemzetünkől különös nemzet válik: örökös fal lesz a magyar és nem magyar között vonva s az idegen vagy magyarrá lesz, vagy éhhal hal el” (Marczali 1907: 370; Mikó 1943: 5).

A tapasztalatok rávilágítottak, hogy az alkotmány helyreállításának és további csiszolásának alapvetése volt a „társadalom nemzeti szellemben való regenerálása”, amiből következett, hogy egyrészt a reformokat – az alkotmány (azaz a rendiség) korszerűsítése érdekében – ki kellett terjeszteni a társadalom szélesebb körére, másrészt meg kellett erősíteni a magyar nyelvet. Így tehát az országgyűlés és az – eddigre hivatássá váló – irodalom közös erővel fogott hozzá a társadalom újjászervezéséhez (Ballagi 1888: 555–611).

A nyelvmozgalom Decsy Sámuel *Pannóniai Féniksz, avagy hamvából feltámadott magyar nyelv* című művében kifejtett „magyarizáció”, az országban élő idegen ajkúak magyarra tanításának tervével vált politikai programmá (Mikó 1943: 5): „valameddig az iskolában, polgári és törvényes székekben be nem vesszük és valameddig meg fogjuk azokat az eszközöket vetni, melyek által a mi nyelvünk virágzóbban tétetődne, soha addig sem természeti, sem pedig polgári állapotunkra nézve boldogok nem leszünk” (Szekfű 1926: 30–31).

Tetézte az ügy bonyolultságát, hogy a korábbi latin nyelvű politikai élet miatt a 18. század végén a magyar politikai nyelv alkalmatlan volt az ügyvitelre. Így a magyar nyelvű oktatás, közéleti szereplés és hivatali ügyintézés elfogadtatásáért indított harccal párhuzamosan arra alkalmassá is kellett tenni a magyar nyelvet – értve ezalatt többek között a politika, a közigazgatás és törvénykezés vagy a hadsereg, illetve vezénylet szókészletének és nyelvezetének megalkotását. E törekvések „a magyar nyelv megújításáért, a magyar irodalom fellendüléseért és végső célként a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért folyt[ak]” (Terestyéni 1955: 85).

A 19. század első felében fokozatosan bővült a magyar nyelv hivatalos használata. II. József halála után a magyar nyelv ügye központi téma maradt. Az 1790. június 10-én összeült diétát az új uralkodó, II. Lipót – a kompromisszumok jegyében – magyar nyelven nyitotta meg. Bár április 2-án kelt rendeletében még megerősítette a német nyelvet a helytartótanácsi ügyintézésekben (kivéve a jogi és úrbéri ügyek terén), de az iktatókönyvek tanúsága szerint a hivatal hamar visszaállt a latinra.

A kerületi ülések magyar nyelven kezdtek el tanácskozni, s amikor június 11-én az országgyűlési naplók kinyomtatásának vitájában is kérdésként merült fel annak nyelve, az alsótáblai rendek „a magyar nyelvhez hajlottak, sőt sokan ezt nemcsak erre, hanem [általában] mind az ország gyűlésén, mind azután minden közdolgoknak folytatására az eddig szokásban volt deák nyelv helyett elfogadni akarták” (Marczali 1907: 362). Az országgyűlés különböző üléseinek tanácskozásai az 1840-es évek közepéig kétnyelvűek (magyar és latin) voltak (Dobszay 2019: 303–310).

Az 1791:16. tc. („Hogy nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék”) hivatalosan is visszaállította a latin nyelvet a kormánysszékeken, és rendelkezett a magyar nyelv gimnáziumi, akadémiai és egyetemi oktatási lehetőségének megteremtéséről. Összességében azonban nem lépett közelebb a magyar államnyelv bevezetéséhez – az országgyűlés ekkor még eltolta magától az ügy súlyát és felelősségét (Mikó 1943: 8–14).

Kivártak: „Láttuk, hogy 1790 elején, József rescriptuma után, egyszerre felkapják a magyar nyelvet, de jan. 28-iki visszavonó rendelet megállította ezt a mozgalmat. A megyék, a legmagyarabbak is, hivatalosan visszatértek a kényelmes deák stílushoz. Valójában csak az írók és az ifjúság lelkes tábora rajongott az anyanyelv díszéért, uralmáért. Meg kellett válni: Magával bírja-e ragadni az egész országot” (Marczali 1907: 362). De kétségtelenül jelzi mindez egy folyamat kezdetét, amelyben a nyelvkérdés a politikai diskurzus fő kérdései között kapott helyet (Hönlch 2023: 263).

A rendek kérelmezték még, hogy a parlament két táblája közötti üzenetváltások és a naplók nyelve a magyar legyen (Marczali 1898). Sikertült elfogadtatni a diétával és az uralkodóval egy oktatásüggyel kapcsolatos törvénycikket, mely szerint az országgyűlés által kiküldött kilenc deputáció (Barta 1966; Heil 2023: 99–120) közül az ügynevezett tudományos bizottságnak a hatáskörébe utalta az ifjúság neveléséről szóló 1791:15. tc. a nemzeti oktatás rendszerének kidolgozását (Heil 2023: 99–120).

Ez időtől kezdve a magyar nyelv ügye az oktatás és kultúra, valamint a hivatali ügyintézés terén egyaránt napirenden volt, s míg 1784-ben még megalapozottan lehetett érvelni a német helyett a latin nyelv mellett a magyar szókincs hiányosságaira hivatkozva, addig a 19. század első évtizedeiben már – a nyelvújítók munkájának köszönhetően – utóbbi is alkalmasnak bizonyult a feladatra.

A régen várt diéta bezárása után az 1791:67. tc. által kiküldött ügynevezett országos bizottságok augusztusban kezdték meg a munkájukat. Kezdetben hallatlan lelkesedés fogadta azoknak a testületeknek a tevékenységét, amelyek a következő országgyűlések számára készítettek elő törvényjavaslatokat a legszélesebb körben (ügymint többek között a jogügy, a kereskedelem, az urbárium, a közpolitika, az adók és vámok, az egyházi kérdések, tudományos és nyelvművelő feladatok vagy egyéb sérelmek és kívánalmak területén) (Benda 1980: 164–169). Majd néhány hónapnyi munka után gyökeres fordulat állt be. Váratlanul meghalt II. Lipót, és trónját fia, I. Ferenc vette át – a francia forradalom egyik legvéresebb évében. Az európai és hazai hírek óvatosságra intették az abszolutista hajlamú, ellenforradalmi hevülettől fűtött új királyt, aki a nyelvi mozgalmakat a revolúció egyik változatának tekintette (Mikó 1943: 7).

A koronázása céljából 1792-ben összehívott diéta a vármegyék nyelvhasználatával indult (Naponként-való jegyzései. 1792: 1–11). Az alsó- és a felsőtábla bő egy hónapig tartó vitája után az uralkodó június 23-án érkezett leiratában hajlandóságot mutatott a magyar nyelv használati körének bővítésére két feltétellel: egyrésztől mindenféle kényszerítő rendelkezést megtiltott, másrésztől a magyar nyelv használata semmiféle fennakadást nem eredményezhetett a közigazgatás bürokráciájában (Irományok 1792: 110–112).

Végül a magyar nyelv tanításáról és használatáról szóló 1792:7. tc. rendes tárgygyá emelte a magyart a Magyar Királyság területén, azzal a céllal, hogy idővel

a magyar nyelv tudása a közhivatal-viselés alapfeltétele lehessen. A kapcsolt részekben megmaradt rendkívüli tárgynak. Továbbá a helytartótanácsban magyarul írt üzenetek magyarul történő megválaszolásának ügyét az ülésező rendszeres bizottságokra hárították. Végeredményben a tényleges eredmény a gimnáziumokban és az egyetemeken felállítandó magyar tanszékekről szóló döntés volt. A törvénycikk értelmében a pesti, a pozsonyi, a nagyváradi, a zágrábi, a pécsi és a kassai akadémián és megközelítőleg harminc királyi gimnázium közül csupán a nem magyar nyelvű vidékeken hajtották végre a tanszékek felállítását – mondván, hogy ahol úgyis magyarul beszélnek, nem szükséges (Mikó 1943: 16–17). A törvény nem erőltette rá a nemzetiségekre a magyar nyelvet, hiszen azokra nem terjedt ki a hatálya, így ellentéteket sem szült (Szekfű 1926: 55–56).

Időközben a rendszeres bizottságok bátorsága – a nemzetközi és a hazai politikai klíma hatására – fokozatosan elillant, s sokkal konzervatívabb javaslatokat fogalmaztak meg, mint kezdetben remélni lehetett. A művelődésügyi bizottság – elsősorban a gazdasági élet felpozícióba hozása érdekében – a népoktatás gyakorlati irányba való elmozdítását szorgalmazta. A hangsúlyt az alsófokú iskolákra helyezték: „hasznos állampolgárok nevelése, különösebb nemzeti vonatkozások nélkül” (Benda 1980: 169). Így nem meglepő a visszafogott javaslattétel a magyar nyelv ügyében sem. Egyedül a grammatikai iskolákban kezdeményezték, hogy a latint magyarul tanítsák, az általános tannyelvet azonban elvetették.

A bizottságok munkái 1793-ra – kivéve a hatalmas anyaggal dolgozó jogügyet, ami csak két évvel későbbre – elkészültek, mégsem kerültek a soron következő országgyűlések napirendjére, hanem a kancellária levéltárában évtizedekre elsüllyedtek.

Az I. Ferenc trónra lépését követő felfokozott hangulatú hónapok után a nyelvkérdés lekerült a napirendről. Az 1802. évi országgyűlés is csupán annyit tett, hogy a tanulmányüggyel foglalkozó bizottság végzését kérték a sérelmek között felvenni a vitairatok közé (Naponként-való jegyzései 1802; Mikó 1943: 18). A franciaországi események és a Martinovics-féle összeesküvés felszámolása többek között a nyelvi mozgalmat is visszavetette, s egyben ürügyet adott a kormánynak a veszélyesnek vélt ügyeket és politikusokat háttérbe szorítani.

Ahogy sok egyéb területen, úgy a nyelvmozgalom mögött is – elsősorban szabdkörműves és protestáns – bujtozatokat véltek felfedezni. A kormányzat erős ellenállása hatására a nyelvmozgalom visszaszorult az irodalmi életbe. A politikától – részben – elforduló alkotók (úgy mint Berzsenyi Dániel, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor vagy akár Kölcsey Ferenc) nyelvújító tevékenysége azonban végérvényesen eloszlatta a magyar nyelv államnyelvi szerepre való alkalmasságával kapcsolatos kételyeket (Mikó 1943: 7).

1805-ben a napóleoni háborúk árnyékában összeülő országgyűlésen a rendek – kihasználva a monarchia kedvezőtlen külpolitikai helyzetét – ismét napirendre emelték a magyar nyelv ügyét: „A magyar nyelv a nemzetnek tulajdonságával, vagyis karakterével egybe vagyron szerkesztve és ez tartja fel valóban a nemzetet” (Naponként-való jegyzései 1815: 18). Az 1805:4. tc. tovább tágitotta a magyar nyelv-használat hivatalos körét. A királyi feliratokat latin és magyar nyelven rendelte szerkeszteni. A törvényhatóságok – a latin mellett – magyarul is levelezhettek a magyar kancelláriával és a helytartótanáccsal egyaránt, azzal, hogy a választ is

hazai nyelven kellett megfogalmazni. A megyei törvényszékek előtt magyarul is lehetett pereskedni. Továbbá az uralkodó kezeskedett érte, hogy az 1792-ben vállalt oktatásügyi kötelezettségeket támogatja.

Horvátországnak a diéta után, 1806 januárjában sikerült elérnie, hogy a törvény hatályát a társorszáგokra ne terjesszék ki (Szekfű 1926: 247–276). Ugyanebben az évben I. Ferenc kiadta a második *Ratio Educationis* rendeletet, amellyel részben a korábban említett bizottságok javaslatait is figyelembe véve újította meg Mária Terézia 1777-ben azonos címmel kiadott rendeletét. Az oktatást királyi felségjogként kezelte, miszerint a főfelügyelet az uralkodóé, aki ezt az országos főkormánysszék útján gyakorolja. Több egyéb intézkedése mellett átalakította a gimnáziumok szervezeti rendjét és a tanfelügyelet kérdését is (Mészáros 1981).

Az 1807. évi országgyűlésen a Felsőbüki Nagy Pál által vezetett csoport nagy küzdelmeket követően „megtört [a] kancellária és a király ellenállásán” (Mikó 1943: 26), így az 1808-as diétán a rendek nem kérték a nyelvügy napirendre vételét (annak nagy híve, Felsőbüki meg sem jelent), majd a soron következő, 1811–1812. évi országgyűlésen újfent napirendre került a magyar nyelv ügye, de azt az uralkodó ismételen elhárította (Mikó 1943: 21–27). És így egészen Széchenyi István 1825. szeptemberi színre lépéséig nem is volt rá mód, hogy tovább tágítsák a magyar nyelv használható-sági körét (Mikó 1943: 27–35).

Az 1825–1827. évi országgyűlésen, bár a magyar nyelv elfogadtatását segítő törvények nem születtek, a korábbi rendszeres bizottságok felújításáról szóló döntés egyebek mellett a magyar nyelv ügyét is újfent napirendre emelte. Az 1829 januárja és 1830 nyara között ülésező országgyűlésen kívüli bizottság a közjogi kérdésekkel foglalkozó előterjesztések között javasolta, hogy az országgyűlési ülések nyelve magyar és latin legyen (Vörös 1980: 655–660). A nevelésügyi bizottság munkáját a kormány gyanakvással figyelte, hiszen az udvar az oktatásügy szabályozását királyi felségjogként tartotta számon. A deputáció az összes iskola minden osztályában legalább egy tantárgy magyar nyelvű oktatását ajánlotta (Vörös 1980).

Az 1830 őszen ülésező rövid diétának sikerült újabb nyelvtörvényt elfogadtatnia az udvarral. Az 1830:8. tc. számos hivatalos szintéren írta elő a magyar nyelv használatát, bővítve a korábbi nyelvtörvények hatályát. A helytartótanácsnak és a törvényhatóságoknak már nemcsak a magyar nyelvű előterjesztésekre adott válaszában, hanem – körlevelek kivételével – minden más dokumentumában is a magyar nyelv használatát írta elő. A királyi kúria előtt is biztosította a magyar pervitel lehetőségét, továbbá számos más igazságszolgáltatási fórumon – úgymint a kerületi táblákon, a vármegyei és városi bíróságokon – engedélyezte az ügyek magyar nyelven történő vitelét. A törvénycikk beváltotta azt a korábbi ígéretet is, miszerint immáron csak magyarul folyhat a munka az ország közhivatalaiban. Az ügyvédeknek az ennek való megfelelésre négy év haladékot engedélyezett.

Az 1830-as diétán a rendek elérték, hogy a korábbi rendszeres bizottsági munkálatokat a törvényhatóságok kinyomtatva megkapják, és azokról szabadon értekezve további észrevételeket tehessenek. Ezen, 1831–1832 között lezajlott vármegyei viták alatt született meg a későbbi haladó tábor (Gergely 1974: 37–41).

A köznevelés és a tudományos bizottságok munkáiban számos helyen kapott hangsúlyt a nemzeti öntudat és a nemzeti fejlődés kérdése. A megyei javaslatok zömében

kettős cél figyelhető meg: egyrészt a nevelésügy országgyűlési hatáskörbe történő megszerzése, másrészt a nemzeti nyelv teljes körű uralmának elérése, amivel „az egynyelvű, azonos kultúrájú polgári nemzet kialakítása felé” kívántak előrelépni (Heil 2020: 99–116). Számos megye az egységesen az országért dolgozó politikai táborok hosszú távú együttműködésének, szinte már egy új aranykor eljövételének zálogát látta a nyelvkérdés majdani diadalában (Heil 2020: 99–116).

Az 1832 decemberében összeülő országgyűlés fő célja az ország kívánságainak és az operátumoknak a megvitatása lett volna, ám hamar kiderült, hogy a rendek számos más kérdést is napirendre kívántak venni. Végül a magyar nyelv ügyében az 1836:3. tc. értelmében elérték, hogy ez időtől a törvényeket két nyelven – magyarul és latinul – kell szerkeszteni, azzal, hogy interpretációs összeütközés esetén a magyar nyelvű változat volt az irányadó, valamint mind hatáskör, mind illetékesség tekintetében bővült a magyar nyelven indítható perek köre. A magyar nyelv közigazgatási szerepét tovább erősítette az 1840:6. tc., amely újabb hivatalos kommunikációs csatornáknak tette kötelezővé vagy lehetővé a magyar nyelv használatát (Erdmann 2014: 224–239).

3. Az eredményekről röviden

A győzelmet a magyar nyelvről és nemzetiségről szóló 1844:2. tc. hozta el, amely a magyart mint államnyelvet kodifikálta. Eszerint a törvényeket magyar nyelven kell meghozni, az országgyűlés nyelve a magyar, és az ország teljes területén a hivatalok is magyar nyelven kötelesek az ügyintézészt végezni, s minden iskolában magyar nyelven kell folynia az oktatásnak.

Így 1845-től a szabadságharc bukásáig, 1849-ig alkalmazták a magyart mint államnyelvet, majd a neoabszolutizmus éveiben a központi hivatalokban újfent a német volt az ügyintézés nyelve, egészen az októberi diplomáig (1860).

Szakirodalom

- Balázs Géza 2013: Nyelvi szuverenitás. A nemzeti nyelvek és kultúrák változó helyzete az önrendelkezés és az identitás összefüggésében. *Magyar Tudomány* 2013/4: 453–458.
- Ballagi Géza 1888: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Budapest: Franklin Társulat.
- Barta István 1966: *A fiatal Kossuth*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benda Kálmán 1978: *Emberbarát vagy hazafi*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Benda Kálmán 1980: A polgári forradalom magyar előfutárai. In: Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848*. 1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Csekey István 1938: *A magyar nemzetfogalom*. Szeged: [k. n.].
- Dobszay Tamás 2019: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790–1848)*. Budapest: Országház Könyvkiadó.
- Dümmerth Dezső 1963: Herder jóslata és forrásai. *Filológiai Közöny* 1963/10.

- Erdmann Gyula 2014: *Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története*. Budapest: Országgyűlés Hivatala.
- Gergely András 1974: A „rendszeres bizottsági munkálatok” szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában. *Tiszatáj* 6: 37–41.
- Grünwald Béla 1888: *A régi Magyarország 1711–1825*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Hárs Endre 2012: *Herder tudománya. Az elgondolhatóság határain a késő 18. században*. Pozsony: Kalligram.
- Heil Kristóf Mihály 2020: „Embernek születünk, polgárnak neveltettünk.” – Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–1832). In: Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest: Gondolat Kiadó. 99–116.
- Heil Kristóf Mihály 2023: A polgári átalakulás előzményei: az operátumok rövid története (1791–1832). In: Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíraskodástól a koncepciók pereikig*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó. 99–120. Online: https://doi.org/10.36250/01111_06
- Herder, Johann Gottfried 1978: *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások*. Budapest: TIT Gondolkodók Kiadó.
- Hönich Henrik 2023: *Ki az igazi hazafi?* Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Marczali Henrik 1898: Magyarország története a Szatmári békétől a Bécsi Congressusig 1711–1815. In: Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története*. Nyolcadik kötet. Budapest.
- Marczali Henrik 1907: *Az 1790–91. országgyűlés*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Mészáros István 1981: *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-os kiadású magyar nyelvű fordítása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mikó Imre 1943: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. Online: <https://doi.org/10.36240/etf-160>
- Nagy Noémi 2019: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma: Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft. 157–168.
- Pajkossy Gábor 2005: A nemzeti ébredés kezdetei. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szekfű Gyula 1926: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéből*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- Terestyéni Ferenc 1955: Az állami élet nyelve. In: Pais Dezső (szerk.): *Nyelvünk a reformkorban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vörös Károly 1980: A rendi alkotmány körülsáncolása és modernizálásának kezdetei. In: Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848*. 1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Források

Irományok 1792: *Budán 1792dik Esztendőben tartott Ország Gyűlésének alkalmatosságával elől fordúltt, és a' Naponként-való jegyzésekben említett Irásoknak, avagy Actáknak Rendje.* Buda.

Naponként-való jegyzései 1792: *Naponként-való jegyzései az 1792dik esztendőben felséges Ferentz Magyar, és Cseh országi király által, szabad királyi várossába Budára pünkösd havának 20dik napjára rendelt, 's ugyan ott azon esztendőben Szt. Iván havának 26dik napján bé-fejezett Magyar ország gyűlésének.* Buda.

Naponként-való jegyzései 1802: *Naponként-való jegyzései az 1802dik esztendőben felséges második Ferentz római tsászár Magyar, és Tseh ország koronás királya által Posony szabad királyi várossában pünkösd havának [május] 2-dik napjára rendeltt, s ugyan ott azon esztendőben mind szent.* Buda.

Naponként-való jegyzései 1815: *Naponként-való jegyzései az 1805dik esztendőben Felséges Második Ferencz romai császár, Magyar és Cseh ország' koronás királlya által Posony szabad királyi várossában mindszent havának 13-dik napjára rendeltt Magyar ország' gyűlésének.* Pozsony.

Heil Kristóf Mihály államtudományi doktor, a Nemzeti Közszerológati Egyetem Nemeskürty István Tanárképző Kar Történelem és Társadalom Tanszékének és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék egyetemi tanársegédje. Kutatási területe: magyar alkotmány- és jogtörténet, a polgári átalakulás és a magyar emigráció története.

Szabó Mátyás

„Hogy mindkét birodalomfél érdekeinek méltó képviselői lehessenek”

Magyarnyelv-oktatás az Osztrák–Magyar
Monarchia Cs. és Kir. Konzuli Akadémiáján¹

“So that they can Become Worthy Representatives
of the Interests of Both Halves of the Empire”

Hungarian Language Teaching at the Imperial and Royal Consular
Academy of the Austro-Hungarian Monarchy

A dualista Osztrák–Magyar Monarchia időszakában a magyar államnyelv státusza rendeződött. Ugyanakkor a magyar állam szempontjából egzisztenciális kérdést jelentett, hogy a magyar nyelvet és államjogot a közösügyi szervek, főként a közös külügyminisztérium, a diplomáciai és konzuli szolgálat is ismerje. A magyar mint idegen nyelv oktatása érdekében a Cs. és Királyi Konzuli Akadémián magyar oktatók nyertek alkalmazást, a tantervben pedig kötelező magyar nyelvű tárgyak is megjelentek. Ebben a tanulmányban a magyar jelenlétet és befolyást, illetve a magyar nyelv oktatásával kapcsolatos szervezési, oktatási és módszertani tanulságokat mutatom be.

Kulcsszavak: nyelvoktatás, magyar nyelv, közjog, külügyi szolgálat, szuverenitás, Osztrák–Magyar Monarchia

In the era of the dualist Austro-Hungarian Monarchy, the status of the Hungarian state language was settled. However it remained an existential question for the Hungarian state that the Hungarian language and constitutional law should be known by the common

1 A Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-24-4-I-40 kódszámú Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Program a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

institution, especially by the common foreign ministry, the diplomatic and consular service. In the interests of teaching Hungarian as a foreign language, Hungarian teachers were also employed at the Imperial and Royal Consular Academy, and obligatory Hungarian-language subjects were added to the curriculum. In this study, I aim to present the Hungarian elements and influence, furthermore the related organisational, educational and methodological experiences regarding the teaching of Hungarian language.

Keywords: language education, Hungarian language, public law, foreign service, sovereignty, Austro-Hungarian Monarchy

1. Bevezetés

Az Osztrák–Magyar Monarchia egyedi és kivételes jelenségnek számított a hosszú 19. század Európájában. Az 1867. évi kiegyezést az osztrák és a magyar politikum, illetve a jogtudomány is eltérő keretek között értelmezte. Az új dualista államkonstrukcióban az osztrák fél a birodalmat, az össz állam eszméje alapján a korábbi Osztrák Császárság fennmaradását látta. Míg a magyar felfogás szerint a Monarchia két szuverén állam, Ausztria és Magyarország unióját jelentette a *Pragmatica Sanctió*ból folyó közös ügyek vitelére. Az osztrák centrista elméletekkel és birodalmi eszmékkel szemben a magyar kormányok és közjogászok újra meg újra a magyar államiság védelmezésére kényszerültek (Wlassics 1911: 3–26).

A magyar állam szuverenitásának érvényre juttatására nézve alapvető fontosságúnak bizonyult az állami kritériumok (államterület, állampolgárság, főhatalom) kidomborítása, ami a modern államelmélet keretei között is kizárta, hogy a közös szervezet egyfajta *sui generis* államként az osztrák és magyar államszemélyiséget magában feloldja. Demonstratív jelentőséggel bírt a magyar kormányok azon igénye is, hogy a cs. és kir. (közös) külügyi szolgálat a magyar állampolgárok esetében az ügyvitelt az osztrák helyett a magyar törvények szerint és magyar nyelven végezze (Szabó 2024: 17).

A megfelelő számú magyar tisztviselők alkalmazása mellett a magyar kormány javaslatot tett a külügyi szolgálat utánpótlásképző műhelyének tantervi reformjára is, ennek köszönhetően a Cs. és Kir. Keleti Akadémia (*K.u.K. Orientalische Akademie*), majd 1898-tól a Cs. és Kir. Konzuli Akadémia (*K.u.K. Konsularakademie*) tantervében fokozatosan megjelentek magyar jogi, történeti és nyelvi kurzusok is. A magyar nyelvi kurzusok módszertani és tantervi reformjai kritikus fontossággal bírtak, ugyanis ezek képezték előfeltételét annak a majdani törekvésnek, hogy az Akadémia minden növendéke – így az osztrák állampolgárok is – a magyar közjog államvizsgát magyar nyelven legyenek kötelesek teljesíteni (Stokka 1905).

Magyarországon évszázadokig idegen nyelvi hatások érvényesültek, latin írásbeliség dominált, míg a felvilágosult abszolutizmus közigazgatási reformjai a német nyelv hivatali alkalmazását célozták (Nádor 2000: 54–63). A reformkor időszakának évtizedei alatt a magyar nyelv fokozatosan nyert teret a hazai intézmények ügyvitelében, majd az 1844. évi törvényhozást szoktuk a magyar államnyelv kodifikációjaként aposztrofálni. Ugyanezen évben a magyar meghatározó oktatási nyelvvé is lett,

együtt az államszervezetben és a kultúra terén végbement térnyerésére egyaránt tekinthetünk a Habsburg Birodalmon belüli önállóság szimbólumaként is (Heil 2020: 99–101). Egyáltalában nem túlzás állítanunk, hogy a magyar államnyelv bevezetésére irányuló erőfeszítések szuverenitási törekvéseknek tekinthetők (Nagy 2020: 141–158).

A neoabszolutizmus germanizáló törekvéseivel, az osztrák kódexek hatályba léptetésével és általában az osztrák jog magyarországi térnyerésével a magyar nyelv herderi jóslat ellen vívott küzdelmei folytatódni látszódtak. Azonban az 1860-ban kiadott októberi diploma nyomán a hazai közegek belső ügyvitele és hivatali érintkezései újfent a magyar nyelv használatára tértek át (Csernus–Lukács 2020: 91–92), majd a kiegyezéssel a magyar nyelv státusza tartós rendezést nyert.

A multikulturális jelenséggént is gyakran vizsgált dualista Osztrák–Magyar Monarchia etnikai összetétele, a két állam nemzetiségi és oktatásügyi törvényhozása, illetve a nyelvhasználat kérdése régóta a történettudomány érdeklődésének kiemelt tárgyát képezi. Képletesen szólva a neoabszolutizmushoz képest a kiegyezést követően hirtelen a birodalmi tervezőasztal másik oldalán találjuk magunkat.

Ugyanakkor az 1860-as évek nemcsak a Monarchia esetében eredményeztek alkotmányos változásokat. Főként belső okokra visszavezethető, azonban mégis meghatározóbb alkotmányos átalakulások mentek végbe világszerte, gondolhatunk akár az Egyesült Államokra, Mexikóra, Angliára, Spanyolországra, Franciaországra vagy Japánra is (Rigó 2017: 194–196). Mindezzel együtt a nemzetközi kapcsolatokban a gazdasági liberalizmus és a szabadkereskedelem térnyerése, a mind intenzívebb tőke- és áruforgalom, illetve az üzleti kapcsolatok egyaránt felvetették az osztrák és a magyar állam érdekeinek védelmét a külhatalmak irányába. Ezen folyamatok a Monarchia konzuli képzését is új kihívások elé állították (Pfusterschmid–Hardtenstein 1989: 160). Ezzel együtt az európai államtörténet ezen periódusában a közigazgatási ügyek is egyre intenzívebben jelentek meg a nemzetközi viszonyokban, és az államok felismerték, hogy a jó közigazgatásuk feltételeit nemcsak a belső viszonyaikban, hanem a többi államok hasonló eljárásaiban is célszerű érvényre juttatni, leginkább a külügyi kormányzat, a közgazdaság és az igazságszolgáltatás terén (Antal 2016: 253–254).

A kiegyezési törvénnyel ugyanis a cs. és kir. Külügyminisztérium Magyarország minisztériuma is lett, az osztrák–magyar külügyi szolgálat állásai, a Monarchia kereskedelmi és haditengerészete behálózta a külhatalmak államterületeit. Vancouver, New York, Buenos Aires, Alexandria, Johannesburg, Szentpétervár, Jeruzsálem, Delhi, Peking, Tokió, Melbourne és még hosszan sorolhatnánk, mind osztrák–magyar követ-ségek, konzulátusok működésének színhelyeit képezték.

Mindennek jelentősége felértékelődött azért is, mert az 1849-es emigráció nyomán főként az Oszmán Birodalomban, Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban jelentős magyar népesség telepedett meg, illetve további magyar kolóniák és közösségek jöttek létre Romániában és Egyiptomban is. A legjelentősebb diaszpóra az Egyesült Államokban alakult ki, azonban magyar emigránsok Kanadában, Latin-Amerikában és Ausztráliában is megfordultak (Gazsó 2016: 12–16).

Az alkotmányos átalakulásokkal párhuzamosan a külügyi szervezet három ágazata – a külügyminisztérium (*Zentraler Dienst*), a diplomáciai szervezet (*Diplomatischer*

Dienst) és a konzuli szervezet (*Konsulardienst*) – is mindinkább állami hivatallá kezdett alakulni, aminek célja már nem pusztán az uralkodó (*Allerhöchster Dienst*), hanem az állam szolgálata is volt. A külügyi közegek immár minden osztrák és magyar állampolgár érdekeit egyaránt hivatva voltak képviselni. A konzulok az állami közigazgatás (és bizonyos állásokon a bírói hatalom) közvetítése mellett kötelesek a Monarchia tekintélyét, nemzetközi állását óvni, egyúttal a Monarchia mindkét államának kereskedelmi és más államérdekeit képviselni.

A magyar nyelv és közjog ismerete nemcsak külföldön bírt jelentőséggel, hanem a Monarchia dualista kormányzati struktúrájában a két állam irányába folytatott hivatali érintkezések során is. Az 1900-as évekre gyakorlattá vált, hogy a Külügyminisztérium a magyar kormányval és állampolgárokkal magyarul (is) érintkezett, az ügyiratok pedig két nyelven, magyarul és németül készültek. Ezzel egyidejűleg a dualizmus korszakában a magyar jogi terminológia fejlődésének meghatározó időszakában vagyunk, amikor a klasszikus jogállam intézményeinek kialakulása, a kodifikációs munkálatok, tágabb értelemben a modern magyar jog rendszerezése is zajlott. Ezzel együtt felmerült az igény, hogy nemcsak belföldön, hanem a konzuli hatóságok külföldön is minden magyar állampolgár közigazgatási és peres ügyeiben a magyar törvények szerint járjanak el.

Nemcsak a belföldi, hanem a külügyi viszonylatokra is kijelenthetjük, hogy a magyar állam számára továbbra is egzisztenciális kérdés maradt a magyar nyelv ügye. A Konzuli Akadémián folytatott magyarnyelv-oktatás kihívásainak, módszereinek vizsgálata ebbe a kötetbe illeszkedik. A magyar mint idegen nyelv tanulásának kérdése már a reformkorban is vizsgálható (Nagy 2024), ugyanakkor annak kihívásai és lehetőségei máig sem veszítettek aktualitásukból (Szili 2019; Nádor 2017). A Konzuli Akadémián folytatott – mint látni fogjuk, sikeres – oktatási módszerek így mai szemmel nézve is értékes adalékként szolgálhatnak.

2. A Konzuli Akadémia létrejötte, szervezettörténete és tantervei

A Konzuli Akadémia eredete egészen a 17. század közepéig nyúlik vissza, amikor a Monarchia és az Oszmán Birodalom közötti intenzív kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok szükségessé tették megkívánt számú törökül beszélő tolmács (dragomán) jelenlétét. A Bécsi Egyetemen már 1674-ben indítottak jogi kurzusokat a Korán tanulmányozására, majd a bécsi kormányzat velencei mintára a 17. század végén egy nyelvi intézetet (*Sprachknaben-Institut*) is felállított a Cs.K. Konstantinápolyi Internunciatúrán a török, perzsa és arab nyelvek oktatására. A külügyi utánpótlásképzésre Wenzel Kaunitz herceg javaslatára Mária Terézia 1754-ben állította fel a *Keleti Nyelvek Császári-Királyi Akadémiáját* (k.k. *Akademie der Morgenländischen Sprachen*), amit később egyszerűen Cs.K. *Keleti Akadémiának* (k.k. *Orientalische Akademie*) neveztek. Az akadémia működése 3 szakaszra osztható: 1. tolmácsképzés (1754–1812), 2. keleti konzulok és diplomaták képzése (1812–1898), 3. általános és keleti konzuli képzés (1898–1919).

2.1. Sprachknaben-Institut, Orientalische Akademie, Konsularakademie

A jezsuita szellemi gyökerekkel bíró akadémia gyakorlatilag egy nyelvintézet volt, eleinte internátusként működött, és egy középfokú oktatási intézménynek volt megfeleltethető. A nyelvi kurzusok által dominált oktatás kifejezetten tolmácsok, dragománok képzésére irányult. A 19. század első felében az Akadémia képzése ötévesre bővült. A Monarchia dualista közjogi átalakulása nyomán a Keleti Akadémia a Császári Királyi – röviden cs. k. – (Kaiserlich-Königliche, röviden: k.k.) felvette a Császári és Királyi – röviden Cs. és Kir. – (Kaiserliche und Königliche, röviden: k.u.k.) titulaturát. A külügyi szolgálat szervezeti egységesítésével együtt a magyar kormányok mindinkább igényt formáltak a paritás érvényre juttatására, a magyar állam közjogi befolyásának erősítésére.

Az 1870. évi konzuli ankéton a magyar delegáltak felvetették, hogy a *Keleti Akadémia* tantervébe a magyar nyelv és magyar jog oktatását is fel kellene venni, és ha a szükséges számú oktató az Akadémia rendelkezésére nem állna, akkor az akadémisták magyar bizottság előtt Pest–Budán tehessék le vizsgáikat (Szabó 2024: 17). Bár Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter Ferenc Józseftől kieszközölte a királyi szankciót – azaz az előszentesítést – a keleti szeminárium felállítására, végül a terv nem valósult meg (Szabó 2024: 14). Ezt követően a magyar törekvések a tanterv dualizálására és a paritás érvényesítésére irányultak (Pfusterschmid-Hardenstein 1989: 160).

Az Akadémiát a kiegyezést követő évtizedekben egy ideig egy másik bécsi tisztviselőképző műhely, a *Theresianum* igazgatta, egyúttal több ízben felmerült a *Bécsi Egyetemmel* történő integrációja is. A bizonytalanságot végül az Agenor Goluchowski cs. és kir. külügyminiszter hivatali idején, 1898-ban végrehajtott akadémiai reform oszlatta el, aminek következtében az intézmény *Cs. és Kir. Konzuli Akadémiaként* működött tovább. Az átfogó reform az akadémiát kétosztatúvá alakította, az oktatási rendszert két – az általános és a keleti – szekcióba szervezte.

A *Konzuli Akadémia* legfőbb céljait Goluchowski külügyminiszter és Michael Pidoll von Quintenbach igazgató az alábbi tézisekben foglalták össze (Goluchowski 1904: 46):

1. Az Akadémia karakterét a gyakorlati szolgálatra való felkészítés jellemezze, azonban a korábbi tudományos (főiskolai) színvonal megőrzésével.
2. Az egész tanfolyamot megalapozó államgazdasági diszciplínák meghatározó szerepe a többi kereskedelmi tantárgy párhuzamos oktatásával.
3. A jogi és a történeti-politikai diszciplínák megtartása.
4. A nyelvi oktatás megszorítása.
5. A szellemi kezdeményezőkézség és a munkakedv támogatása az akadémisták önálló tevékenységének bevonását támogató oktatási módszerek által; a jövőbeni (konzuli) hatáskör hangsúlyozása, kapcsolatteremtés a konzuli gyakorlat aktuális problémáival. A szemináriumi gyakorlatok, speciális kurzusok, kapcsolatok rendszeresítése az *Osztrák Kereskedelmi Múzeummal* (*Österreichisches Handelsmuseum*) az oktatási eszközök között, kirándulások és intézménylátogatások szervezése.
6. Az akadémisták lehetőség szerinti tehermentesítése, különösen a tanirányzatok közötti egyensúly megteremtésével.
7. Az Akadémia közjogi karakterének mint cs. és kir. intézet minden irányban, mégpedig konkrét intézkedésekkel kifejezésre juttatása.

Ez utóbbi szervezőelv tehát azt célozta, hogy az Akadémia saját működésében szerezzen érvényt az 1867. évi közjogi kiegyezés eszméinek. Mindez közelebbről öt oktatási cél megvalósítását vonta magával (Goluchowski 1904: 46–47):

- a) A magyar nyelv követelményül állítása a Szent Korona országaiból felvételre jelentkezők esetében.
- b) A nem magyar akadémisták számára a magyar nyelv oktatásának kötelezővé nyilvánítása.
- c) A magyar jog és a kapcsolódó államtudományi tananyagok paritásos figyelembevétele.
- d) Magyar nyelvű előadások (és speciális kurzusok) bevezetése magyar oktatókkal és szakemberekkel.
- e) Időszakos kirándulások szervezése Magyarországra stb.

Az Akadémia tantervi reformjával a vezetőség és a külügyminisztérium egyrészt igyekezett követni a tőkés viszonyok, a nemzetközi kereskedelmi forgalom többoldalú és intenzív fejlődését, a közös külügyi szolgálat részeként működő és mindinkább terebélyesedő konzuli szervezet (hivatalok és ügynökségek) növekedését, egyúttal az általuk közvetített (magyar és osztrák) állami eljárások, hatáskörök és ügyvitel bővülését is. Másrészről a reform a magyar közjogi igények kielégítésével egyúttal közvetetten a magyar szeparatista törekvések (önálló vámterület, magyar királyi konzulátusok, lazább államjogi kapcsolat stb.) elsimítását is célozta.

Ezt követően az Akadémia működése kisebb átszervezések mellett viszonylag állandó maradt. Az első világháborút és a Monarchia felbomlását követően az igazgatóság mindent megtett az intézmény megmentéséért, így az végül 1921-től *Politikai és Közgazdasági Nemzetközi Akadémiaként* (*Internationale Akademie für Politik und Volkswirtschaft*) működhetett tovább. A Konzuli Akadémia évfolyamait felmenő rendszerben 1922-ig kiveztették. A második világháborút követően 1964-ben került sor az intézmény újraszervezésére, ami azóta *Diplomáciai Akadémiaként* működik (*Diplomatische Akademie*).

2.2. Az Akadémia oktatási rendszere és reformjai

Az intézmény szervezettörténete több ízben lekövette a birodalom, majd Ausztria és Magyarország közjogi viszonyának változásait, mindezek nyomát pedig a tantervi reformokban is felfedezhetjük, úgy a szakmai tárgyak, mint a nyelvi képzés terén. Az 1754. évi képzési tervben a szakmai tárgyak között az *általános képzés, hittan, latin, történelem, földrajz* és a *szépirás* szerepeltek. A nyelvoktatást a *török, az olasz, a francia* és az *újjörög* kurzusok tették ki (Pfusterschmid-Hardtenstein 1989: 191).

Az 1773. évi tantervben természettudományos szaktárgyak (például *geometria, természettan*) és klasszikus tárgyak (például *szépirodalom, katekizmus*) is megjelentek, míg az oktatott nyelvek száma kétszeresére nőtt. A szaktárgyak közül a nyelvi tárgyak körébe átsorolt *latin* mellett bevezették a *német, a perzsa* és az *arab* tárgyat is (Pfusterschmid-Hardtenstein 1989: 191).

Az 1812. évi reform már keleti konzuli képzést biztosított, így az öt évfolyamosra bővített tantervben a természettudományos tárgyak mellett (például *matematika, fizika*) jelentősen nőtt a jogi (például *római jog, államjog, nemzetközi jog, bírósági eljárásjog, magánjog, tengerjog és váltójog*) és történeti (például *osztrák történelem, ottomán történelem*) tárgyak aránya, míg az oktatott nyelvek terén különösebb változás nem történt, viszont 1833-ban már a választható angol nyelvi képzést is rögzíthetjük (Pfusterschmid-Hardtenstein 1989: 191–192).

A kiegyezést követően egy 1868 és 1880 között keletkezett tantervi tervezet (Szabó 2022: 64) a kurzusokat két csoportba rendszerezte: *Jog- és Államtudományi Részleg*, valamint *Keleti és Nyugati Főnyelvek Részlege*. Utóbbi részlegben a kötelező főnyelvek (*török, perzsa, vulgárárab, francia, olasz, angol*) esetében a nyelv- és az irodalomképzés volt feltüntetve, amit kiegészített az *arab nyelvtan és irodalom, a keleti nyelvek összehasonlító tanulmányai*, valamint a *keleti szépírás*. A kötelező tárgyakon felül a rendkívüli képzési tárgyak között volt található a *hivatali stilisztika és a könyvelés* is.

Az 1898. évi reform (Pfusterschmid-Hardtenstein 1989: 194–195) a *Cs. és Kir. Konzuli Akadémia* képzését két részlegre, az *Általános Szekcióra* és a *Keleti Szekcióra* osztotta. Mindez a konzuli szakképzés tekintetében egy egységes, míg a nyelvi kurzusok tekintetében két tantervet eredményezett. Jelentős közjogi vívmányt jelentett, hogy a Goluchowski–Pidoll- emlékiratnak megfelelően az új tanterv a *magyar nyelv és a magyar közjog* kurzusokat mind a nyugati konzuli állásokra irányuló *Általános Szekcióban*, mind a keleti konzuli állásokra irányuló *Keleti Szekcióban* rögzítette. A reformmal egyidejűleg az is elmondható, hogy a *magyar közjog* (*Ungarisches Staatsrecht*) kurzus rendszerezése megelőzte az önálló *osztrák közjog* (*Österreichisches Staatsrecht*) bevezetését. E két tantárgy nevében a *Staatsrecht* szerepel, a magyar nyelvű hivatalos iratok mindkettőt közjog néven nevezik, ezért e kurzusok megnevezésére én is következetesen a közjogot fogom használni.

Az Akadémia az *Általános Szekció* tantervéből az *orosz, a török, az arab és a perzsa* nyelveket törölte, így a *francia* (15 óra), az *angol* (15 óra), az *olasz* (7 óra) a *magyar* (9 óra) nyelvek és a *német stilisztika* (4 óra) lett rögzítve. A *Keleti Szekcióban* pedig az *angol* és az *orosz* kivezetésével a *francia* (15 óra), az *olasz* (9 óra), a *magyar* (9 óra), a *török, az arab, a perzsa* nyelvek (együttesen 37 óra) és a *német stilisztika* (4 óra) maradt.

A konzuli szolgálat a jelöltektől nemcsak elmélyült történeti, közgazdasági és jogi ismereteket, hanem átlag feletti nyelvtudást is igényelt. A német államnyelv mellett a nemzetközi gazdasági kapcsolatokra gyakorolt meghatározó brit befolyás miatt elengedhetetlenné lett az angolnyelv-ismeret, a diplomáciai érintkezések és a nemzetközi szerződések nyelve a francia volt. A töröknyelv-ismeretet továbbra is szükségessé tette, hogy a keleti konzuli állások jelentős része a dualizmus alatt is oszmán fennhatóság (vagy kulturális hatás) alatt állt, az olasz nyelv pedig mint a kereskedelem és a tengerészet nyelve volt nélkülözhetetlen.

Az oktatott nyelveket az 1898. évi reformtervezet az alábbiak szerint csoportosította. A *főnyelvek* (*Hauptsprachen*) közé tartozott a *francia, az olasz és a török*. A *meléknyelvek* (*Nebensprachen*) közé az *angol, a magyar, a szerb, az orosz és az újgörög*, míg az oktatott *segédnyelvek* (*Hilfssprachen*) az *arab és a perzsa* voltak. A *főnyelvek* esetében az oktatási cél a nyelvtani ismeretre, a nehezebb nyelvi szövegek tökéletes megértésére, gondolatok szóbeli és írásbeli kifejezésére, illetve fordítási készségre

irányult. A *melléknelvekre* nézve mindez a grammatikai ismeretekre és a szokásos nyelvi szövegek abrupto megértésére, azaz a sajtónyelvre terjedt ki. Végül a *segédnyelvek* esetében az oktatási célt azok török nyelvhez fűződő filológiai kapcsolata képezte. Mindez elegendővé tette az olvasott szövegek értését (Tefner 2018: 34–35).

Míg a *nemzetközi jog* oktatása hagyományosan francia nyelven, a *konzuli ismeretek* német nyelven, a *tengerjog* pedig olasz nyelven történt, addig a magyar nyelv oktatását bármiféle előismeretek nélkül az alapoktól kellett kezdeni (Stokka 1905). Stokka Tankréd az Akadémia magyarnyelv- és történelemtanára rávilágított, hogy a magyar nyelv az alakzatok, a mondatszerkesztés és a szókincs szempontjából is teljesen eltér az árja (indoeurópai) nyelvektől, ami az oktatását még nehezebbé teszi (Stokka 1901). A magyar kormányok erőfeszítéseinek jelentőségét kiválóan szemlélteti, hogy az 1904. évi Goluchowski-emlékirat negyedikként kimondott tétele (nyelvoktatás megszorítása) ellenére a nehezen tanulható magyart egy ilyen nívós és nagy presztízsű nyelvi palettára sikerült felhelyezni.

A nyelvoktatás módszerét a kezdeti időszakban a szövegek monoton ismétlése és memorizálása jellemezte, azonban már az 1770-es években megjelent a *szenzomotoros tanulási stílus* is, ami a pusztán auditív és vizuális módszerek mellett egyszerre veszi igénybe a mozgásszervi és érzékszervi receptorokat. Így például az akadémisták francia és olasz nyelvű színdarabokat is előadtak (Tefner 2018: 20–23). Azonban a gesztikulációt is magába foglaló társalgási gyakorlatokra vagy az 1900-as évektől megszervezett magyarországi tanulmányutakon tett intézménylátogatásokra, bankettekre, akadémisták által tartott köszöntőbeszédre is tekinthetünk részben szenzomotoros módszerekként. Az egyik magyarországi banketten Hannibal Leschanofsky cseh származású akadémista kiváló köszöntőt adott elő magyar nyelven, amit a magyar közönség kitörő lelkesedéssel fogadott (NN 1902). A banketten pedig a társalgásra, a táncra és a szocializációra is meghatározó tényezőként tekinthetünk.

Az 1898. évi reformokkal a nyelvi órák aránya jelentősen csökkent, a szaktárgyakhoz viszonyítva kevesebb mint azok felét tették ki. A nyelvek oktatása az első években a grammatikai elméleti tananyaggal kezdődött, ezt követte a szókincs bővítése, majd a kommunikatív, interaktív készségek fejlesztése, végső soron a konzuli szolgálatra kész leendő tisztviselő kiképzése (Tefner 2018: 20–22). A mai megfogalmazásban akár kreatívnak nevezhető feladatok, úgymint az önkifejező írás is megjelentek az oktatásban. Az akadémisták magánleveleket, a majdani ügyvitel részét képező jelentéseket, feliratokat, összefoglalásokat, jegyzeteket és fogalmazásokat írtak. Ezek eleinte gyengén, majd egyre jobban sikerültek, végül az akadémisták készségszinten elsajátították az ügyvitel alapformáit (Tefner 2018: 24).

3. A magyar nyelv oktatása

A Keleti, illetve a Konzuli Akadémián a magyar nyelvi képzés tekintetében három mérőföldkövet határozhatunk meg. 1. A magyar nyelv oktatása 1883-tól 2, majd 3 évfolyamon történt. 2. A reformot követően 1898 és 1903 között felmenő rendszerben mindkét szekcióban megvalósult az 5 éves magyarnyelv-oktatás. 3. Stokka kezdeményezésére 1905-től az 5 éves képzés átalakul és kiegészül a magyar történelem tárggyal.

A magyar nyelvű tantárgyak regisztrálhatóan az 1880-as évek elején jelentek meg a *Cs. és Kir. Keleti Akadémia* képzésében. Magyar jogot érintő tananyag oktatására korábban is volt példa, így a *statisztika* kurzuson az 1850-es évektől a Hugo Brachelli-féle tankönyv egyik fejezetét képezte a neoabszolutizmus kori magyar koronataromány, majd Magyarország deszkriptív közigazgatási joga (Brachelli 1875: 487–497). Az első ténylegesen önálló magyar jogi tárgyat, a *magyar büntetőjogot* Salomon Mayer bécsi jogászprofesszor (Barna 2015: 243–246) adta elő német nyelven 1883-tól. Ugyanebben az évben egy jelölőcédula utal a *Magyar Nyelv Tanszék* („Errichtung von LehrKanzel für die ungarische Sprache und die ungarischen Strafdisciplinen”) megszervezésére (NN 1883). Ugyanebben az évben a magyar történettudomány nesztoraként tisztelt Károlyi Árpád nyert állást a magyar nyelv tanáraként, és 15 évig oktatott az Akadémián (Fazekas 2004: 67). Károlyi mellett az Akadémia magyar oktatójaként működött Thallóczy Lajos, Stokka Tankréd, Farkas Gyula, Szilágyi Mihály, Plehácsek Ferenc és Csaplovics József. A magyar levéltárosok oktatói tevékenységüket többnyire mellékálásban, tiszteletdíj fejében végezték.

Az 1892/93-as tanévig a *magyar nyelv* előadása a legfelső két évfolyamon (IV. és V.) heti 6 órában történt. Ezt követően az óraszám heti 8-ra emelkedett, és az oktatás a felső három évfolyamra terjedt ki az alábbi elosztás szerint: a III. és a IV. évfolyamon heti 3-3, míg az V. évfolyamon heti 2 óra. Ugyanebben az évben bízta meg az Akadémia első ízben Thallóczy Lajost a *magyar közjog* tantárgy előadásával, egyúttal az érintett docenseknek előírta, hogy az osztrák jogi diszciplínák előadásakor a magyar jogtól való eltérésekkel, illetve a magyar jogi és közigazgatási terminológiával behatóan foglalkozzanak (NN 1902). Mindemellett 1895-től a tanszék társalgás kurzust is szervezett.

A Konzuli Akadémia 1898. évi reformja értelmében egy ötéves átmeneti időszak következett, ami felmenő rendszerben vezette be a kötelező magyar nyelvi képzést. Az új képzési rendszer eredendően kettős céllal bírt. Egyrészt az akadémista legyen képes magyar szövegeket, kifejezetten bírósági és hatósági megkereséseket, hivatalos iratokat megérteni és lefordítani (ritkább kifejezések esetében akár szótárhasználatlalt), másrészt a konzuli hivatali ügyvitelben – számos konzulátus a közigazgatás mellett konzuli bíraskodást is végzett – a magyar állampolgárokkal magyarul érintkezzenek, a magyar kérelmeket képesek legyenek magyarul megválaszolni (Szabó 2024: 25). Utóbb Stokka Tankréd 1905-ben felterjesztett beszámolójában egy másik célt is megfogalmazott az ötéves magyar nyelv-oktatásra nézve: az osztrák akadémisták magyar nyelv-tudását olyan szintre emelni, hogy az V. évfolyam második szemeszterében a magyar közjog kurzust magyarul hallgatni és abból magyar nyelven vizsgát tenni képesek legyenek (Stokka 1905). Az osztrák állampolgárságú akadémisták számára az első ilyen magyar nyelvű államjogi (közjog) vizsgákra az 1906/7-es tanévben került sor (Stokka 1904: o. n.).

A magyar nyelv-oktatás tanterve 1898 és 1905 között alapvetően az 1. táblázat szerinti sémát követte, erre nézve Stokka kiemelkedően fontosnak tartotta a biztosabb elméleti alapot, a hivatali stilsztikát, az újságolvasást, illetve hogy az akadémisták már az első évben kezdjenek beszédgyakorlatokat (Szabó 2024: 27).

Az oktatás terén azonban mutatkoztak nehézségek, ugyanis a magyar a többi nyelv sajátosságaitól eltérve – ráadásul előismeretek nélkül – nehezen tanulhatónak bizonyult. Az osztrák állampolgárságú hallgatók származása is heterogénnek volt

1. táblázat: A magyar nyelv tanmenetének vázlata Stokka Tankréd 1902. évi javaslata alapján

I. évfolyam Nyelvtan, fordítás, beszéd: heti 2 óra Olvasás-, írás- és kiejtésgyakorlat: heti 1 óra
II. évfolyam Könnyebb magyar szerzők műveinek olvasása, fordítása. Elbeszélés saját szóval. Kiegészítések alakzat- és mondattanhoz: heti 2 óra Alakzattan-gyakorlatok: heti 1 óra
III. évfolyam Nehezebb magyar szerzők műveinek olvasása és fordítása. Elbeszélés saját szóval. Kiegészítések megbeszélése mondattanhoz: heti 2 óra Alakzattan-gyakorlatok és magyar szófordulatok: heti 1 óra
IV. évfolyam Bevezetés a magyar hivatali stilisztikába. Ügyfelek beadványainak magyarázata. Konzuli hatáskörbe tartozó beszédek: heti 2 óra Gyakorlatok: heti 1 óra
V. évfolyam Újságotlás. Fogalmazások megbeszélése. Konzuli hatáskörbe tartozó beszédek: heti 2 óra Gyakorlatok: heti 1 óra

Forrás: Szabó 2024: 27–28

mondható, osztrák-németek mellett olasz, cseh, lengyel etnikumú jelentkezők egyaránt megfordultak az Akadémián, a német nyelv ismerete ellenére más készségekkel bírtak. A magyar nyelv nehézsége magával vonta a szeminarizáció és a párhuzamos (maximum 3 fős) csoportok indításának szükségességét is, hogy az oktatók intenzíven foglalkozhassanak az akadémistákkal.

Stokka Tankréd 1905-ben rávilágított, hogy mivel az osztrák akadémisták semmilyen magyar nyelvű előismerettel nem rendelkeznek, ellenben az államtörténetet, a nemzetközi jogot franciául, míg a tengerjogot olaszul tanulják, a magyar nyelvre nézve is gyakorlatba kell hozni egy kiegészítő tárgyat. Stokka példaként azon magyarországi iskolákat is felhozta, amelyekben nem magyar az oktatási nyelv, kiemelve, hogy a történelmet és a földrajzot ezekben is magyarul tanítják, hasonló jelenség jellemző a katonai akadémiákon és a bécsi *Theresianumban*. Ezek alapján Stokka javasolta egy 2 évfolyamos (III. és IV. évfolyam) magyar nyelvű történelemtárgy kötelező kiírását heti 2 órában *Magyarország története a honfoglalástól napjainkig* címmel. Mindezek alapján a külügyminiszter nevében a következő tantervet (2. táblázat) fogadta el Alexander Suzzara osztályfőnök (Stokka 1905).

Az oktatási módszerek között találunk példát az *analitikus* és a *szenzomotoros* oktatási módszerre, konzuli szakemberek és budapesti nyelvtanárok bevonására. Egyúttal hatékonynak mutatkozott az egyes irattípusok kidolgozásának gyakoroltatása az akadémistákkal. A szemináriumok és a kis létszámú párhuzamos kurzusok is eredményre vezettek a magyar nyelv oktatásában. Az alkalmazott módszerek közül a magyar történelem tantárgy becsatornázása, illetve a szervezett kirándulások is kifejezetten sikeresnek bizonyultak. Az 1896/97-es és az 1901/2-es tanév között

2. táblázat: A magyar nyelv oktatásának tanmenete a történelemórakkal bővítve Stokka 1905. évi javaslata alapján

I. évfolyam Nyelvtan: heti 2 óra Gyakorlat: heti 1 óra
II. évfolyam Nyelvtan és olvasmányok: heti 2 óra Gyakorlat: heti 1 óra
III. évfolyam Újságotlás: heti 1 óra Gyakorlat: heti 1 óra Történelem: heti 2 óra
IV. évfolyam Bíróági stílisztika: heti 1 óra Gyakorlat: heti 1 óra Történelem: heti 2 óra
V. évfolyam Konzulibeszéd-gyakorlat: heti 2 óra

Forrás: Stokka 1905

102 szemeszterzáró vizsgára került sor magyar nyelvből, amelyeken elégtelen eredmény egyáltalán nem született. Az említett vizsgák közül 10 zárult elégséges, 29 dicséretes és 63 kitűnő eredménnyel (NN 1902).

Az oktatási módszerek között kifejezetten hasznosnak számított a kirándulások szervezése. 1901-ben a III., IV. és V. évfolyamos akadémisták Győrben, Budapesten és Szegeden tettek látogatást, hogy Magyarország iparáról és mezőgazdaságáról közvetlenebb képet nyerhessenek. Mindemellett a magyar állami intézmények és Magyarország társadalmi viszonyainak (a magyar táj és emberek) megismerése szintén oktatási célként fogalmazódott meg. A nem magyar anyanyelvű akadémisták nyelvtudása kitűnő benyomást tett a magyar intézményekre, a *tanulmányutak* az Akadémia számára is egyértelmű sikert jelentettek, míg a magyar fél elégedetten konstatálhatta, hogy a leendő konzuli tisztviselők Magyarország viszonyaival és a magyar államjoggal tisztában vannak, magyarul beszélnek és az ország érdekeit hivatali állásukban előmozdítani törekednek majd (NN 1902).

Külföldi színhelyek (például az 1900. évi párizsi világkiállítás) és osztrák intézmények mellett hasonló kirándulásokat és látogatásokat szervezett az Akadémia például 1903-ban Dél-Magyarországra, illetve a Vaskapuhoz is. Utóbbi a *M. Kir. Orsovai Hajózási Főfelügyelőség* hivatali működése miatt is érdekes volt, hiszen a hivatal európai mandátumból, az 1878. évi berlini kongresszusból következően folytatta működését (hasnolón az al-dunai *Európai Dunabizottság*hoz). 1911-ben cseh és galíciai városok mellett az akadémisták Pozsonyba, Budapestre, Miskolcra és Ózdra is ellátogattak, míg 1912-ben a *Magyar Folyam- és Tengerhajózási Társaság* műhelyeit tekintették meg.

Végül közelebbről is szeretnék a korabeli elméleti tananyagról kézzelfoghatóbb képet festeni és az 1914/15-ös tanév példáján bemutatni, hogy milyen feladatok, gyakorlatok és olvasmányok képezték a magyar kurzus alapját. Az említett tanévben

például a tanterv az első évfolyamnak 6 tematikus egységet írt elő, amelyek a következők voltak (Lehrstoffe 1914):

1. „Hangtan, olvasás, írás.
2. Alakzattan: főnevek ragozása; mindennemű névmások; melléknévfokozás; igék képzése; igenevek; viszonyszók.
3. Mondattan: szórend és hangsúlytan elemei.
4. Fordítási feladatok Nagy Antal-féle német gyakorlókönyvből.
5. A következő tételek olvasása, fordítása és elemzése a Gyertyánffy–Kiss–Krammer-féle *Magyar olvasókönyvből*: 5. A beteg oroszlán; 6. A fecske és a madarak; 7. A földműves és fiai; 31. Miklós vitéz (3 bekezdés); 47. Attila és Leó pápa; 56. Lehel kürtje; 61. Szent László (1., 3., 4.); 66. Az alföld (4 bekezdés); 68. A hortobágyi pusztá; 72. A ház és a tanya (4 bekezdés); 75. A magyar nép családelete (1. bekezdés).
6. Ezenkívül tollbamondás.”

Az elmúlt évtizedek tankönyvei gyakran előismeretek nélkül vagy pusztán a hangzók bemutatása mellett tematikus és szókincsbővítő fejezetekkel indítottak. Majd különböző szókincscsoportokat feldolgozó fejezetekben magyarázták az alakzattant és a mondattant.

4. Összegzés

A magyar nyelv oktatására nézve megfogalmazott célok teljesülését a magyar kormány rendszeresen értékelte. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterek Bécsbe küldött delegáltjaik révén követték a magyar nyelvi és a magyar közjogi vizsgák eredményességét. Az 1895/96-os tanévben a vizsgák eredményeit Eötvös Loránd miniszter kielégítőnek találta, és az Akadémia igazgatósága útján elismerését nyilvánította ki Károlynak és Thallóczynak a sikeres oktatói működésükért (Malfatti 1895).

1901-ben Wlassics Gyula miniszter delegáltjai az osztrák akadémisták vizsgaeredményeiről a következőképpen számoltak be. Magyar nyelv tárgyból – figyelembe véve az idegen nyelvekkel amúgy is leterhelt akadémisták nehézségeit – teljesen kielégítő, míg a magyarközjog-vizsgán egyenesen ragyogó eredmények születtek. Wlassics Gyula felkérte az Akadémia igazgatóját, hogy Thallóczynak és Stokkának a magyar kormány köszönetét tolmácsolja (NN 1902).

Míg a későbbi években Apponyi Albert és Zichy János kultuszminiszterek egyaránt a legnagyobb meglepéssel, kimagasló sikerként értékelték az osztrák vizsgázók teljesítményét. Mindemellett Ferenc József királytól mind Thallóczy Lajos, mind Stokka Tankréd kitüntetésekert nyert (Szabó 2024). Az osztrák kormányok és a közös miniszterek számára prioritásnak számított a dualista állam nagyhatalmi állásának és tekintélyének megóvása, illetve a Monarchia egységes fellépése a külhatalmak irányában. A külügyi ügyvitelben, a közös szervek működésében, valamint a konzulok képzése terén egyaránt terhet jelentett egy újabb, a magyar nyelv szerepének erősödése (Pfusterschmid-Hardtenstein 1989: 160). Azonban mindez az osztrák kormányok számára még mindig a kisebbik rossznak számított a magyar szeparatista törekvésekkel

szemben. A magyar kormányok függetlenségi országgyűlési ellenzékük nyomására olykor akár külön képvisellet vagy a vámközösség felbontását is felvetették. Ehhez képest a paritás érvényesítése a belső ügyvitelben a Monarchia együttmaradását kevésbé veszélyeztette, és az 1867-es közjogi alapokkal is összeegyeztethető volt.

Így rögzíthetjük, hogy a magyar elem nemcsak a külügyi szolgálat hivatalnoki állományában jelent meg és erősödött meg a századfordulóra, hanem a magyar jelenlét és befolyás a Monarchia külügyi utánpótlás képzőműhelyére, a Konzuli Akadémiára nézve is érvényre jutott.

Szakirodalom

Antal Tamás 2016: *Szilágyi Dezső és műve*. Szeged: Iusperitus Kiadó.

Barna Attila 2015: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvény-cikk előzményeire és megalkotására*. Győr: Universitas Győr Nonprofit Kft.

Csernus-Lukács Szilveszter 2020: A nemzetiségi és nyelvi kérdés szabályozása Magyarországon és Erdélyben az Októberi Diplomától a nemzetiségi törvényig. In: Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest: Gondolat Kiadó. 66–98. Online: <https://majt.elte.hu/dstore/document/3156/MAJT-jogtorteneti-ertekezesek-46.pdf>

Fazekas István 2004: Magyar levéltárosok Bécsben 1841–1918. In: Sipos András (szerk.): *Magyar levéltáros életpályák a XIX–XX. században*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára. 59–86. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/BFLV_bflk_2004_eletpalyak/?pg=60&layout=s

Gazsó Dániel 2016: A magyar diaszpóra fejlődéstörténete. *Kisebbségi Szemle* 1/1: 9–35. Online: https://www.epa.hu/03700/03751/00001/pdf/kisebbségi_szemle_2016_01_009-035.pdf

Goluchowski, Agenor 1904: *Die K. und K. Konsular-Akademie von 1754 bis 1904: Festschrift zur Feier des hundertfünfundzigjährigen Bestandes der Akademie und der Eröffnung ihres neuen Gebäudes*. [A K. és K. Konzuli Akadémia 1754-től 1904-ig: Emlékkönyv az Akadémia 150 éves fennállásának és új épületének megnyitásának alkalmából] Wien: Verlag des K. u. K. Ministeriums des Kaiserlichen und Königlischen Hauses und des Äusseren.

Heil Kristóf 2020: „Embernek születünk, polgárnak neveltetünk”: Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–32). In: Nagy Noémi (szerk.): *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században*. Budapest: Gondolat Kiadó. 99–117. Online: <https://majt.elte.hu/dstore/document/3156/MAJT-jogtorteneti-ertekezesek-46.pdf>

Nádor Orsolya 2000: A magyar nyelv státuszváltozásai a honfoglalástól a XIX. század közepéig. In: *Hungarológiai Évkönyv* 1/1: 54–72. Online: https://epa.oszk.hu/02200/02287/00001/pdf/Hungarologiai_Evkonyv_01_054-071.pdf

Nádor Orsolya 2017: A magyar nyelv külföldi megismertetése, vonzereje. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 465–483. Online: https://real.mtak.hu/77879/1/Tolcsvai_Magyar nyelv_465_Nador.pdf

- Nagy Dóra 2024: Hogyan tanultak a XVIII–XIX. századi német polgárok magyarul? Magyar–német kétnyelvűség a történelmi Magyarországon. *Édes Anyanyelvünk* 26/1: 21–23. Online: https://anyanyelvapolo.hu/wp-content/uploads/ea_XLVI-2024-1.pdf#page=23
- Nagy Noémi 2020: Magyar nyelvi szuverenitási törekvések a neoabszolutizmus előtt – a magyar államnyelv bevezetésének története. In: Megyeri-Pálffy Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás. Jogtörténeti Értekezések* 43. Budapest: Gondolat Kiadó. 141–158. Online: <https://majt.elte.hu/dstore/document/2858/MAJT-jog-torteneti-ertekezesek-43.pdf>
- Pfusterschmid-Hardtenstein, Heinrich 1989: Von der Orientalischen Akademie zur K. u. K. Konsularakademie. Eine Maria-Theresianische Institution und ihre Bedeutung für den Auswärtigen Dienst der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. [Az Orientalische Akademie-től a K. u. K. Konsularakademie-ig. Egy Mária Terézia-kori intézmény és jelentősége az Osztrák–Magyar Monarchia külügye számára] In: Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VI/1. Die Habsburgermonarchie im System der Internationalen Beziehungen [A Habsburg-monarchia a nemzetközi kapcsolatok rendszerében]*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 122–195.
- Pfusterschmid-Hardtenstein, Heinrich 2004: Die Orientalische- und spätere Konsularakademie 1848–1918. Eine frühe Fachhochschule im Zeitalter der Industrialisierung [Az Orientalische- és késői Konsularakademie 1848–1918. Egy korai szakfőiskola az iparosodás korában]. In: Rathkolb, Oliver (Hg.): *250 Jahre. Von der Orientalischen zur Diplomatischen Akademie in Wien [250 év. Az orientálistól a diplomáciai akadémiáig Bécsben]*. Innsbruck–Wien–München–Bozen: Studien Verlag. 77–103.
- Rigó Balázs 2017: Alkotmányos változások az 1860-as évek második felében. *Acta Universitatis Szegediensis: Forum: Publicationem Doctorandorum Juridicorum* 7. 193–222. Online: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/85580>
- Szabó Mátyás 2022: Die juristische Bildung an der k.u.k. Konsularakademie [A jogi képzés a k. és k. Konzulakadémián]. *Pravnehistorické Studie* 53/1: 53–76. Online: <https://doi.org/10.14712/2464689X.2022.4>
- Szabó Mátyás 2024: „A m. kir. oktatásügyi miniszter Ő Excellenciája a magyar kormány legforróbb elismerését küldi”. Magyar oktatók tevékenysége a Cs. és Kir. Konzuli Akadémián. *Lymbus* 22: 11–40. Online: https://lymbus.abtk.hu/images/lymbus_2024_konyv_01_09_bi.pdf
- Szili Katalin 2019: A magyar mint idegen nyelv oktatása, mint alkalmazott hungarológiai diszciplína. *THL2: A Magyar Nyelv és Kultúra Tanításának Szakfolyóirata* 15/1–2: 84–95. Online: https://epa.oszk.hu/01400/01467/00017/pdf/EPA01467_thl2_2019_01-02_084-095.pdf
- Tefner Zoltán 2018: *Nyelvtanítás a bécsi Keleti Akadémián*. Riga: GlobeEdit.
- Wlassics Gyula 1911: *Az 1867:XII. t.-cz. jogi természete*. Budapest: Franklin-Társulat.

Levéltári források

- Lehrstoffe 1914: A magyar nyelv kurzus tananyaga az első évfolyam számára. AT-OeStA/HHStA SB AKA 61-34. [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderband Archiv der Konsularakademie Kt. 61. 34. – Lehrstoffe (Ungarisch, Englisch, VWL, ... etc. und Grundriss zu Vorlesungen über österreichisches und ungarisches Privatrecht) zur wissenschaftlichen Ausbildung der deutschen Konsularbeamten (Schreiben Deutsches Auswärtiges Amt an Ministerium des Äußern 1912)]
- Lehrstoffe 1915: A magyar nyelv kurzus tananyaga az első évfolyam számára AT-OeStA/HHStA SB AKA 61-34. [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderband Archiv der Konsularakademie Karton. 61. 34. - Lehrstoffe (Ungarisch, Englisch, VWL, ... etc. und Grundriss zu Vorlesungen über österreichisches und ungarisches Privatrecht) zur wissenschaftlichen Ausbildung der deutschen Konsularbeamten (Schreiben Deutsches Auswärtiges Amt an Ministerium des Äußern 1912)]
- Malfatti 1895: Malfatti di Montetretto osztályfőnök továbbítja a Konzuli Akadémiának Eötvös Loránd m. kir. vallás- és oktatásügyi miniszter elismerését. AT-OeStA/HHStA SB AKA 95-13. Nr. 62 ex 1895. [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderband Archiv der Konsularakademie Karton. 95. 13. (Faszikel Ludwig Thallóczy)]
- NN 1883: Errichtung von LehrKanzel für die ungarische Sprache und die ungarischen Strafdisciplinen. At-OeStA/HHStA MdÄ AR F8 355-10. 7. [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Fach 8. Karton 355. 10. Konsularakademie: Lehrkanzel-Errichtung. 7.]
- NN 1902: Bemerkungen. Über den Unterricht in der ungar. Sprache etc. An der Konsularakademie. AT-OeStA/HHStA SB AKA 95-13. Beilage zu Nr. 81/1902. [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderband Archiv der Konsularakademie Karton. 95. 13. (Faszikel Ludwig Thallóczy)]
- NN 1904: AT-OeStA/HHStA SB AKA 95-13. Nr. 173 ex 1904. [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderband Archiv der Konsularakademie Karton. 95. 13. (Faszikel Ludwig Thallóczy)]
- Stokka 1901: Stokka Tankréd felirata párhuzamos kurzusok indítása tárgyában. Bécs, 1901. szeptember 26. AT-OeStA/HHStA SB AKA 99-4. 98 ex 1901. [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderband Archiv der Konsularakademie Karton 99. 4. (Faszikel Doktor Tankred Stokka, Lehrer für ungarisches Staatsrecht, Korrespondenz)]
- Stokka 1905: Stokka Tankréd felirata a Cs. és Kir. Konzuli Akadémia igazgatójához, Anton Winterhez. Bécs, 1905. június 8. AT-OeStA/HHStA SB AKA 99-4. 264 ex 1905. [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderband Archiv der Konsularakademie Karton 99. 4. (Faszikel Doktor Tankred Stokka, Lehrer für ungarisches Staatsrecht, Korrespondenz)]

Suzzara 1905: A külügyminiszter (Agenor Goluchowski) nevében Alexander Suzzara kereskedelempolitikai osztályfőnök leirata a nyelvi kurzusok tárgyában. Bécs, 1905. október 10. AT-OeStA/HHStA SB AKA 99-4. 264 ex 1905. [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sonderband Archiv der Konsularakademie Karton 99. 4. (Faszikel Doktor Tankred Stokka, Lehrer für ungarisches Staatsrecht, Korrespondenz)]

Szabó Mátyás jogtörténész, az NKE ÁNTK Állam- és Jogtörténeti Tanszékén adjunktus. Kutatási területe: a modern kori osztrák és magyar államszervezési törekvések, a külügyi szolgálat története, valamint az osztrák és magyar államjog története.

Nagy Dóra

Magyarnyelv-oktatás a 18–19. századi Magyarországon a német ajkúaknak írt nyelvmesterek tükrében

Hungarian Language Teaching in 18th and 19th Century Hungary in the Light of the Language Masters Written For German-Speaking People

A magyarnyelvkönyv-írás történetének a 18. század elejétől egyik meghatározó szelét képezik a német anyanyelvűeknek írt magyar grammatikák, nyelvkönyvek. Ezek nyelvtörténeti, összehasonlító nyelvészeti, nyelvtanítás-történeti és művelődéstörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségűek a magyarországi nyelvtanítás történetében. A tanulmány ezen tudományterületek szempontjából kíván néhány mozzanatot kiemelni a magyarországi németiségnek írt munkákról. A dolgozatban bemutatott művek túlnyomó többsége a magyar mint hivatalos nyelvért és a magyar nyelv iskolai tanításáért folytatott küzdelmekkel egy időben látott napvilágot, s része volt annak a sikeres nyelvpolitikai folyamatnak, amelynek eredményeként megszületett a magyar nyelvű tudomány és a magyar nyelvű iskolai oktatás.

Kulcsszavak: 18–19. századi magyarnyelv-oktatás, anyanyelv-pedagógia, nyelvmester, magyar mint idegen nyelv, hungarus

Hungarian grammars and language books written for native speakers of German have been a significant part of the history of Hungarian language writing since the beginning of the 18th century. They are of outstanding importance in the history of Hungarian grammar writing from the points of view of linguistic history, comparative linguistics, the history of language teaching and the history of culture. From the point of view of these disciplines, this study aims to highlight some moments of the works written for the German-speaking population in Hungary. The vast majority of the works presented in this essay were published at the same time as the struggles for Hungarian as an official

language and for the teaching of Hungarian in schools, and were part of the successful language policy process that resulted in the birth of Hungarian-language science and Hungarian-language education.

Keywords: Hungarian language education in the 18th and 19th centuries, mother tongue pedagogy, language master, Hungarian as a foreign language, hungarus

1. Bevezetés

A tanulmány a magyarnyelvkönyv-írás történetének egyik legtermékenyebb, ám számos szempontból feltáratlan időszakába nyújt bepillantást, és a magyarországi németiségnek írt 18–19. századi grammatikákból emel ki néhány, ma is tanulságos mozzanatot, nyelvtörténeti, nyelvtipológiai, nyelvtanítás-történeti és művelődéstörténeti szempontokra összpontosítva. Az 1777-től kibontakozó többnyelvű oktatás a magyar nyelv tanítását is jelentősen segítette: a soknyelvű és sokkultúrájú Magyar Királyságban elengedhetlenné vált egymás nyelvének megtanulása. A tárgyalt korszak egyúttal a magyar mint idegen nyelv tanításának kezdeteit és virágkorát is jelentette. Ebben az időben egyre nagyobb figyelmet kapott a magyar mint anyanyelv és a magyar mint idegen, illetve környezeti nyelv szempontjait elkülönítő nyelvléírás, nyelvtanítás: „[...] az anyanyelvi oktatástól tudatosan eltérő céllal, az erre a célra összeállított tananyaggal (tankönyvvel) és sajátos módszerrel kezdik tanítani a magyar nyelvet” (Éder 1989: 309).

A kor legfontosabb német nyelvű magyar nyelvtanainak vázlatos ismertetése előtt röviden áttekintem azt a történeti közeget, amely meghatározta a szóban forgó művek megszületését, majd a teljesség igénye nélkül emelek ki néhány tudománytörténeti szempontból megkerülhetetlen nyelvmestert.

2. Történeti háttér: a magyar nyelv helyzete a 18–19. században

A Szent István által alapított keresztény Magyar Királyságban nyelvhasználati kettősség uralkodott. A korabeli európai szokásoknak megfelelően a latin volt a hivatalos nyelv, amely Európa különböző anyanyelvű népeinek lehetővé tette a korabeli nemzetközi vallási, tudományos és politikai életbe történő bekapcsolódást, ez volt a törvényhozás, a közigazgatás és az egyetemi oktatás nyelve. A magyar nyelv (és az ország többi vernakuláris nyelve) pedig főként szóban, a mindennapi érintkezésben volt használatos, kultúrát, hagyományt, identitást őrzött és örökített. A latin nyelvi dominancia a 18. század második felében kezdett megváltozni. A változás egyik fontos lépése volt Mária Terézia (uralkodott 1740–1780) 1777-es tanügyi rendelete, a *Ratio Educationis*, amely a többnyelvűséget támogatva a latin mellett már az anyanyelv és a német oktatására is hangsúlyt fektetett:

„Ha ugyanis fontolóra vesszük a nemzeteknek, tehát a nyelveknek is sokféleségét Magyarországon, legott ráeszmélünk, mily nagy hasznára válhatik hazájának az a magyar ember, aki több nyelv ismeretével rendelkezik. [...] 1. Minden nemzetnek, amennyire lehetséges, a latin iskolákkal együtt saját népiskolái is legyenek, ahol a megszabott tantárgyakat a gyermekeknek anyanyelvükön adják elő. 2. A latin iskolák élére olyan tanítók állítandók, akiknek egyike az országban bevett nyelvek egyikét, a másik a másikat tudja tanítani. Pl. magyar helyeken németet és tótót, német helyeken magyart és tótót, tót helyeken magyart és németet és így tovább. Ily módon az ifjaknak is alkalom adatik az országban divó nyelvek megtanulására, a szülők is megszabadulnak jelentékeny pénzbeli kiadástól” (idézi Friml 1913: 100–101).

A törvény megjelenése után egy évvel, 1778-ban tizenhét tantárgyból anyanyelvű (magyar, német, szlovák, román, horvát, szerb, rutén, olasz) tankönyvek megírását rendelték el. Ezek közül 1781-ig magyarul tíz, németül hét, szlovákul négy, horvátul szintén négy, szerbül pedig kettő készült el (a részletes adatokat lásd Hajdu 1985: 196–197).

Mária Terézia magyar nyelvet pozitívan érintő rendelkezései közül ki kell még emelnünk, hogy az 1741-es pozsonyi országgyűlésen lehetővé tette, hogy a hadseregben a magyar is vezényleti nyelv legyen, továbbá két olyan intézményt is létrehozott, amely a nem magyar anyanyelvűeknek biztosította a magyar nyelv színvonalas oktatását (Theresianum 1746; magyar nemes testőrség 1760). A Theresianum szerepét Poór János így jellemezte: „A Mária Terézia védnökségét élvező nemesi akadémia – a birodalmi arisztokrácia nevelő iskolájaként – mintegy szimbóluma volt a soknemzetiségű, jogilag és politikailag tagolt birodalmat finom eszközökkel összetartani és összekovácsolni óhajító politikájának” (Poór 1992: 25).

Az oktatási rendelet a hazai tankönyvkiadás ügyét is jelentékenyen befolyásolta, 201-es paragrafusa ugyanis a budai egyetem nyomdáját ruházta fel a hivatalos tankönyvek kiadásának jogával: „Ez a nyomda úgynevezett kizárólagossági jogot élvez mindazoknak a könyveknek a kinyomtatására, amelyeket Magyarország és társult országainak iskoláiban használatra elrendeltek” (Mészáros 1981: 158). Fehér Katalin tanulmányában (1999) olvashatunk arról, hogy korábban milyen problémákat okozott a tankönyvnyomtatásban a nagyszombati nyomda kifogásolható betűkészlete. Az Egyetemi Nyomda privilégiumát az 1779-es rendelet is megerősítette: „Ennek a nyomdának az előzetes engedélye és beleegyezése nélkül senki sem hozhat be külföldön kinyomtatott tankönyveket” (idézi Mészáros 1989: 65–66).

Az 1777-es tanügyi rendelkezésnél kiterjedtebb, de szellemében vele ellentétes rendeletet hozott II. József 1784-ben, amikor a németet vezette be hivatalos nyelvként. Döntését azzal indokolta, hogy a latin egy holt nyelv, amelyet a közügyek intézésében már akkor sem használtak:

„Felséges urunk Magyarországon s hozzá tartozó tartományaiban és Erdélyben az országot illető és törvényes dolgoknak folytatásában a deák nyelvnek eltöröltetése és helyette a német nyelvnek közönségesen leendő bevétele iránt most legközelebb kiadott parancsolatja summáson így következik: A holt nyelvvél (*lingua mortua*) való közönséges élés, amilyen tudniillik a deák nyelv, bizonyos jele, hogy még azon nemzet tökéletesen ki nem palléroztatott [...]. Nincsen tehát más nyelv a német nyelven kívül, amelyet a deák helyett

az ország dolgainak folytatására lehessen választani, amellyel tudniillik az egész monarchia, mind a hadi, mind pedig a polgári dolgokban él” – olvashatjuk a *Magyar Hírmondó* 1784-es számában (1784: 345–346).

Ez a szándéka felháborodást és ellenállást váltott ki, hiszen szinte minden társadalmi réteg érdekeit sértette, és a németül nem tudó tanárok és hivatalnokok elbocsátását eredményezte volna. A tiltakozások következtében az uralkodó a nyelvrendeletet röviddel a halála előtt visszavonta. A rendelettel azonban – az eredeti céllal ellentétben – hozzájárult a magyarnyelv-használat közüggé válásához és a nyelvújítási mozgalom kibontakozásához, továbbá szerepet játszott abban a többlépcsős folyamatban, amelynek eredményeként 1844-ben a magyar nyelv hivatalossá vált.

Nem volt ez másként Johann Gottfried von Herder német filozófus hírhedt jóslata esetében sem. A jövődőlés 1791-ben látott napvilágot az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (*Gondolatok az emberiség történetének filozófiájához*) című művében: „A magyarok, mint az ország lakosainak legcsekélyebb része, most szlávok, németek, románok és más népek közé vannak beékelve, s századok múltán talán nyelvüket is alig lehet felfedezni” (idézi Wolfgang 2002: 633). A jóslat – paradox módon – termékenyen hatott, hiszen közvetve növelte a korabeli értelmiség tettvágyát. II. József nyelvrendeletének és Herder jóslatának hatása is kimutatható tehát abban, hogy a korabeli szellemi és politikai élet figyelme a magyar nyelv védelmére és a magyarság múltját feldolgozó művekre irányult. Kazinczy Ferenc Aranka Györgynek 1810-ben írt levelében így írt a jóslatról:

„Én azt hiszem, hogy a Magyar nyelv *jobb idők* szüleménye lesz; mert hogy lesz *jobb idő*, azt szentül hiszem, hogy nem semmit szentebbül. Európát philosophusi *szellem* fujja végig, s ez a szellem nem nézhetné egy anyanyelvnek, még pedig egy igen szép nyelvnek, elenyészését. Megfoghatatlan dolog előttem, hogy Herder ennek mint jövődölhetett elenyészést” (idézi Váczy 1898: 2–3; kiemelés az eredetiben).

Nem véletlen tehát, hogy a korban számos általános és szaknyelvi szótár látott napvilágot, valamint ugrásszerűen megnőtt azoknak a nyelvtanoknak a száma, amelyek a magyar nyelv szépségét és a magyarnyelv-tanulás hasznosságát hangsúlyozzák. Ebben az időszakban jelent meg több tucat, a hazai németiséget magyarra tanító grammatika is.

A már említett folyamatnak, tehát a magyar nyelv hivatalos nyelvvé válásának fontos állomása volt az 1790–1791-es törvény is:

„[...] hogy azonban a magyar anyanyelv inkább elterjedjen és kiműveltessék, a gimnáziumokban, az akadémiákban és a magyar egyetemen a magyar nyelv és stílus számára külön tanárt fognak kinevezni, hogy azoknak, akik ezt a nyelvet nem tudják, és meg akarják tanulni, vagy pedig ezt a nyelvet valamennyire már ismerik, és magukat benne tökéletesíteni akarják, alkalmuk legyen bármely irányban kívánságuk teljesedésére” (idézi Ravasz 1966: 256).

A törvény értelmében ugyan a kormányshatiki ügyeket továbbra is latin nyelven kellett tárgyalni, és a magyar csak rendkivüli tárgy volt, a rendelkezés a magyar nyelv terjedésében mégis jelentős szerepet játszott, hiszen előírta a magyar nyelv intézményes tanítását. Ha alaposan szemügyre vesszük a rendelkezés szövegét, kiviláglik, hogy itt valójában a magyar mint idegen nyelv és a magyar mint környezeti nyelv oktatásáról van szó, hiszen a törvény azoknak teszi lehetővé a magyar nyelv tanulását, akik nem vagy csak részben ismerik azt. Mindezt figyelembe véve nem meglepő, hogy éppen ebben az időszakban szökkent szárba a magyar mint idegen nyelv oktatásának kibontakozása (1800–1880). [A korszakolásnál Éder Zoltán (1989) felosztását veszem alapul.]

A törvény eredményeképpen jött létre a Pázmány Péter alapította, Nagyszombatból először Budára, majd 1784-ben Pestre költöző egyetem (Pesti Királyi Tudományegyetem) magyar nyelv és irodalom tanszéke 1791. június 7-én. A tanszék élére Vályi Andrást nevezték ki. Vályi egyetemi székfoglalóját *A' Magyar Nyelvnek hathatóságáról mondott beszéd* címmel tartotta meg. Beszédében a magyar nyelv tanításának elvi alapjait és a tanszék legfontosabb feladatait vázolta fel. A „tanítószék” hármas célját így jelölte ki: „az Ország Nyelvének terjesztése és annak tisztogatása” (ezt mai terminológiával nyelvi korpusz- és részben státusztervezésnek nevezzük); „az Ifjúságnak elme-lélek- és a' szívbéli kiképeztetése”; „a' Magyar nyelven írtt Könyvek' mineműsegeinek rendbe szedése, és azokban az ízlésnek, a' szépnek, és a' természeti rendnek kimutatása” (Vályi 1791a: 11). Beszédének híre Sándor Lipót főherceghez is elért, aki Vályi *Beszéd a nemzeti nevelésről* (1791) című előadásán személyesen megjelent. A címben is említett nemzeti nevelés lényegét így összegezte: „[...] a' közönséges előmenetelnek, a' nemzeti boldogulásnak, és az elhíresedésnek kiváltképen való fundamentoma a' Nevelés; az az: egész Magyar Országban az életnek különböző nemeihez képest, a' mennyire lehet alkalmaztatott buzgó Kereszténynek', jó Hazafiak', szorgalmatos Polgárok', és hív Lakosok' készítése” (Vályi 1791b: 4). Ahogyan az ebből az idézetből és a tanszék idézett céljaiból is kitűnik, Vályi egyik legfontosabb célja a nemzeti nevelés elősegítése volt. Ennek érdekében többször hangsúlyozta az anyanyelvi oktatás fontosságát, és bírálta, hogy korábban mellőzték a nemzeti nyelvet és az anyanyelvet az oktatásból. A nemzeti nevelés iránti szakmai elkötelezettségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy ösztönzésére megalakult a Pesti Magyar Társaság, amelynek ifjú tagjai buzgón szálltak síkra a magyar nyelv gyarapításáért. Vályi több alkalommal is szót emelt a magyar nyelvért, 1792-ben adta ki *A' Felséges Magyar Hazához* című röpiratát, melynek első részében (*A' Magyar tanító székek hathatósabb előmeneteléért*) a magyar nyelv rendes tárgyként való bevezetésének szükségességét fogalmazta meg: „Egyébként, Felséges Haza! kénteleníttetem meg vallani, hogy a' nyelvbéli előmenetek reménysége tsaló füst, 's a' Magyar tanító székek felállítása jobb ugyan mint semmi, de valóban tsak külső színt mutató szem bekötés lessz” (idézi V. Kovács – Kulin – Rudolf 1984: 155). Vályi András kezdeményezésének nagy szerepe volt abban, hogy megszületett az 1792. évi VII. törvénycikk, amely a magyar nyelvet – a kapcsolt részeket, Horvátországot és Szlavóniát kivéve – rendes és kötelező tárggyá tette: „Az 1791:16. törvénycikkely céljának gyorsabb elérése végett, Ő királyi felsége helyeslésével határozzák a karok és rendek, hogy a magyar nyelv tanítása ez ország határai között ezentul rendes tantárgy legyen [...]. A kapcsolt részekben pedig maradjon rendkivüli tantárgynak” (idézi Ravasz 1966: 256).

3. Néhány kiemelkedő nyelvmester vázlatos ismertetése

Témánk szempontjából megkerülhetetlen, hogy néhány évtizedet visszaugorjunk az időben, és ismertetésünket a 18. századi polihisztor, Bél Mátyás (1684–1749) (álnevén: Meliboeus) nyelvtanírói tevékenységével kezdjük. Bél mint a pozsonyi evangélikus líceum tanára német- és magyarnyelv-könyv megírásával is segítette a hazai nyelvtanulást. Magyar diákoknak készült *Institutiones linguae Germanicae (A német nyelvtan szabályai)* (1718) című, latin közvetítőnyelvű német nyelvtanában az anyanyelvű oktatásról, valamint az anyanyelv és az idegen nyelv viszonyáról a következőket írja:

„[...] a nyelvtanulásban mindenekfelett arra kell ügyelni, hogy mielőtt a mieink az idegen nyelvekre fordítanak nagy gondot és fáradságot, anyanyelvüket ismerjék meg alaposan [...]. Az anyanyelv életkornak megfelelő elsajátítása után legközelebb abba a nyelvbe vezessük be a gyermekeket, amelyik felé megvan a természetes hajlandóságuk” (Déri 1984: 69).

Ennél is elterjedtebbé vált az először 1729-ben megjelent *Der Ungarische Sprach Meister (Magyar nyelvmester)*, amelynek tudománytörténeti jelentősége többek között abban áll, hogy ez az első német nyelvű nyelvtanunk, valamint az első, élő közvetítőnyelvet használó magyar grammatika. A hungarus felfogású szerző (Bél saját identitását így foglalta össze: „lingua Slavus, natione Hungarus, eruditione Germanus”, vagyis nyelvében szláv, nemzetiségében magyar, műveltségében német) teljes életművét az a cél vezérelte, hogy a magyar nyelvet és kultúrát más népekkel megismertesse és megszerettesse, valamint a magyarországi nemzetiségeket egymáshoz közelebb hozza. Fő törekvéseit a grammatika előszavában is kifejti:

„A mostani bevezető annak legyen szerény kezdete, hogy legalább akinek rokoni kapcsolat, hivatali vagy más körülmények miatt érintkezniük kell a született magyarokkal, lássanak hozzá, hogy nyelvünket megszokják, s ezáltal a mi nemzetünket is megnyerjék maguknak, és saját népüket is kedveltebbé és befogadottabbá tegyék. [...] »Áldja 's egyesítse Isten a' Német és Magyar Nemzetet!«” (Bél 1729: o. n.).

Az 1835-ig mintegy tizennyolc kiadásban megjelent mű (az egyes kiadások könyvészeti adatairól részletes áttekintést ad Szili 2012) jelentőségét bizonyítja az is, hogy 1779-es kiadása átdolgozva és magyarra fordítva *Magyar grammatica vagy-is haza nyelvnek gyűkeres meg-tanulására való intézet* címmel a nemzeti iskolák tanulóinak magyarnyelv-tanulását szolgálta, „és kizárólagos használatú tankönyv volt Versegghy iskolai nyelvtanainak megjelenéséig” (Éder 1989: 310). A nyelvtant 1774-től Korabinszky János Mátyás dolgozta át, és jelentősen kibővítette, valamint a latin terminológiát németre ültette át.

Szintén Pozsonyban tanított Szaller György, aki 1793-ban latin és német nyelvű tankönyvet írt *Hungarica Grammatica latine et germanice. Ungarische Sprachlehre Lateinisch und deutsch erklärt (Magyar nyelvtan latinul és németül)* címmel. A nyelvtant később szlovák (1794), majd szerb (1795) nyelven is megjelentette.

Meg kell még említeni ebből az időszakból Adámi Mihály (1718/1720–1781) *Ausführliche und neuerleuterte ungarische Sprachkunst...* (Részletes és átdolgozott

magyar nyelvmesterség) című nyelvmesterét, amelynek első kiadása 1760-ban látott napvilágot. Adámi grammatikájának sikerét a pozsonyi *Magyar Hírmondó* tudósítása is alátámasztja: „[...] kinek Német nyelvenn írt Magyar Grammatikáján úgy anynyira kaptanak vala, hogy világra jövele utánn csak hamar a nyomtatott darabok mind el fogytanak, és a hol vagy egygy ír-magúl találtatott, azért aranyat is adogáltak” (1781: 186–187).

A szóban forgó grammatikák egyik általános célja az volt, hogy a magyar nyelv nehézségeiről szóló tévhitet eloszlassák. Nem volt ez másként Adámi műve esetén sem, amely szilárd és érthető szabályok bemutatásával hangsúlyozta a magyar nyelv logikusságát. Ezen a ponton idézem Pomozi Péter gondolatait: „Sok külföldi gondolja a magyart borzasztó nehéznek, pedig ebben csak annyi igazság van, hogy szókincse és nyelvtani rendszere különbözik a közvetlenül szomszédos nyelvekétől” (Pomozi 2017: 37). Ezt ismerték fel nyelvtaníróink is, s éppen ezért törekedtek a magyar és a német nyelv közötti tipológiai konfrontáció kiküszöbölésére.

Vályi András tevékenységéről részben már szó esett az előző fejezetben. Az ott leírtakat e helyütt néhány fontos szemponttal kell még kiegészíteni. Az egyik ilyen Vályi kezdő nyelvtanulóknak összeállított, 1792-es *Grundlinien die ungarische Sprache praktisch zu lehren, und zu lernen: nebst einer hiezu [sic!], eingerichteten Hilfstabelle* (a továbbiakban: *Grundlinien*) című műve. A könyv helyét a korabeli nyelvtanok között Éder Zoltán jelölte ki, aki nem csupán nyelv(tan)könyvként tekintett az említett műre, hanem egyúttal a magyarnyelv-oktatás első módszertani kézikönyveként definiálta azt (Éder 1999a: 90). Ezt a kettős funkciót maga Vályi András is megerősíti könyve bevezetőjében: „Amíg ezek a segédeszközök elkészülnek, szolgáljanak jelen Alapvonalak kezdeti példaként mindazoknak, akik a magyar nyelvet tanítani vagy tanulni akarják [...]” (Vályi 1792: 5). Vályi – sok más kortárs grammatikától eltérően – nem törekedett a magyar nyelv teljes rendszerének bemutatására, hanem csak bizonyos csomópontokat emelt ki. Azt mondta például, hogy aki a magyar nyelvet és a helyes magyar kiejtést meg akarja tanulni, annak elsősorban azokra a hangokra kell koncentrálni, amelyek a magyar nyelv sajátjai. Itt megjelenik tehát az összevető nyelvszemlélet, hiszen Vályi a forrásnyelv és a cél nyelv közti különbségeket figyelembe véve tanít, építve a tanulók előzetes tudására, nyelvismeretére is. A *Grundlinien* végig a szövegközpontú oktatásra épít, Vályi leírja, hogy az egyes grammatikai szabályokat, legyen szó például a hangok helyes kiejtéséről, nem elszigetelve, hanem szövegbe ágyazottan kell elsajátítani. A tanulói szempontok figyelembevétele érhető tetten abban a tanácsában is, amikor azt mondja: „Ha bizonyos szövegek túl szárazzá, unalmassá válnának, és nem lennének elég szórakoztatók, azokat a körülményeknek megfelelően az események és a személyek megváltoztatásával át lehet alakítani, így a szöveg témája nem lesz sem száraz, sem fárasztó” (Vályi 1792: 18). Ez a néhány kiragadott példa is azt mutatja, hogy Vályit tudatos didaktikai építkezés jellemezte.

A magyar mint idegen nyelv oktatása az ígéretes kezdetek után a 19. században bontakozott ki. Ebben az időben ugrásszerűen megnőtt az idegen ajkúak számára írt nyelvtanok száma. Éder Zoltán (1989) becslése szerint nyolcvan körül mozog az ebben az időszakban újonnan megjelent tankönyvek száma, s ezek közül közel hatvan német nyelvű.

A magyar nyelv jogaiért folytatott küzdelmek kiteljesedésének idejéről a *Tudományos Gyűjtemény*ben a következőket olvashatjuk:

„A' magyarosodás szelleme főleg az 1825-diki országgyűlés óta, hazánk nem csak magyar születésű, de [. .] idegen nemzetű és ajkú lakosai között is felébredvén, 's több üdvös törvények és intézkedések által folyvást ébresztvén, a' magyar nyelv tanulásának szükséges volta, naponként érezhetőbbé és közönségesebbé lőn. Ezen körülmény ismét a' magyar nyelv tanító könyvek szükséges voltát tevő időről időre érezhetőbbé” (O. 1840: 97).

Minden bizonnyal ezeknek a gondolatoknak szellemében írta meg Vörösmarty Mihály *Kurzgefasste ungrische Sprachlehre für Deutsche* című, németeknek szóló nyelvтанát 1832-ben. A grammatika előszavában Vörösmarty a következőket állapítja meg a magyar nyelvről: „[a] magyar nyelv, egyes szavak kivételével, olyan kevés hasonlóságot mutat a keresztény Európa többi nyelvével, hogy aki meg akarja tanulni, annak elszántnak kell lennie arra, hogy mind a szófűzésben, mind pedig főként a névszók és igék ragozásában egy teljesen új, különleges módszert sajátítson el” (Vörösmarty 1832: o. n.). Ez a rövid idézet is jól tükrözi, hogy Vörösmarty művében az összevető nyelvtanítási szemlélet meghatározó szereppel bír. Szintúgy az összehasonlító szándék érhető tetten a „Wie geschieht die Abänderung?” („Hogyan történik a névszóragozás?”) kérdésre adott válaszában: „Mindent, amit a német nyelv szóhoz kapcsolt végződésekkel, előjárószavakkal és birtokos névmásokkal határoz meg és fejez ki, a magyar általában szóvégi toldalékkal helyettesíti” (Vörösmarty 1832: 3). Ezekben a mondatokban a szerző tulajdonképpen a magyar és a német nyelv közti tipológiai szembenállásra, a magyar nyelv dominánsan agglutináló és a német nyelv dominánsan flektáló voltára világít rá. Vörösmarty széles körű nyelvészeti munkásságát az 1825-ben megalakult, Vörösmartyt még a megalakulás évében rendes taggá választó Magyar Tudós Társaság legfontosabb célja, a magyar nyelvű tudományművelés szellemében végezte: „munkálkodása által hazánkban a' tudományok és szép művészségek honi nyelven műveltesse-nek” (sz. n. 1831: 4).

Mint ismeretes, Verseghy Ferenc (1757–1822) számos nívummal gazdagította a magyar nyelvleírást. Ezek egyike, a genitívusz ragjának tisztázása éppen németeknek szánt grammatikájában jelent meg először. Korai grammatikáinkban ugyanis a mintának tekintett latin esetrendszert alapul véve a genitívuszt az -é elemben vélték felfedezni: a latin esetsorban volt a genitívusznak alakilag önálló végződése, így elképzelhetetlen volt, hogy a magyarban ez másként lenne [korai magyar grammatikáink esetrendszerével és a latin esetrendszer magyarnyelv-leírásra gyakorolt hatásával C. Vladár Zsuzsa (2009, 2016) több tanulmányában is részletesen foglalkozik]. Verseghy nyelvtanírói munkássága azért is mérföldkő a magyar esetrendszerhez kapcsolódó kutatások történetében, mert ő

„ismerte föl, és a Sprachlehrében mutatott rá először, hogy az -é nem lehet a genitívusz ragja. Ehhez a felismeréshez jellegzetesen leíró, sőt egyenesen funkcionális megközelítéssel jutott el, ti. azáltal, hogy a képzőnek és a ragnak a magyar nyelvi rendszerben betöltött szerepét, illetőleg ennek megfelelő formális viselkedését szétválasztotta” (Éder 1999b: 155–156).

Verseghegy egyik fő törekvése, a magyar nyelv kiszabadítása a latin nyelv jármából, a magyar nyelv idiomatizmusainak, „nemzeti tulajdonságoknak” összegyűjtésében is tetten érhető. Ezek közül álljon most itt a következő példa, amely a magyar és a német névelőhasználat közötti egyik különbségre világít rá: „Az olyan, mintegy lényegét kifejező igék esetében, mint: hisz: er glaubt, tart: er hält [...] a vonzatnak [...] a német sajátságával ellentétben, névelő nélkül kell állnia: böcsületös embernek tartom: ich halte ihn für einen ehrlichen Mann” (Verseghegy 1805: 154).

A kor számos kiváló nyelvtanírója közül ki kell még emelnünk a szótárírásban is kiemelkedő Márton József (1771–1840) nevét, aki a II. Ratio Educationis évében, 1806-ban kezdte meg a bécsi egyetem magyar tanítószékének első professzoraként nyelvmesteri tevékenységét. Márton a magyar mint idegen nyelv oktatása terén Farkas János *Ungarische Grammatik* (1771) című nyelvtanának átdolgozásával kezdte meg tankönyvírói tevékenységét. *Tabellarische Darstellung der ungarischen Sprachlehre in XII Tafeln* című művében tizenkét táblázatban összegzi a magyar nyelv főbb jellemzőit. A műről Mikó Pálné a következőket írja: „E szép és okos táblákon a grammatikaérzékeny szolgálat, az anyanyelvért buzgó szeretet s a tudósi elmélyültség szólal meg. Igényes szakember sugározza a tanítást állandóság és mozgás egyensúlyáról a nyelvi elemek és szerkezetek összefüggésrendszerében” (Mikó 1991: 442). Legfontosabb gyakorlati nyelvtana *Praktische ungarische Sprachlehre* (PUS) címmel jelent meg 1810 és 1839 között tíz kiadásban. Márton számos újítása között említhetjük a tanítás módszertani kérdéseivel foglalkozó műveit. *A nyelvtanítókhoz intézett előljáróbeszédében* például az aránytalan grammatizálás veszélyeire, valamint az összevető nyelvtanítási szemlélet fontosságára hívja fel a figyelmet:

„Abban hibáznak többnyire a Nyelvmesterek, hogy Tanítványjaikból Grammatikusokat akarnak formálni, és a' végre a' nyelvnek minden legkisebb szavait is tudományos mód szerént, rá mára akarják vonni Tanítványjaik előtt: holott azoknak – csak az a' tzeljok, hogy érteni, beszélni és írni tudjanak, a' mire a' kevesebb regulák és több gyakorlás sokkal rövidebb úton, s kevesebb idő alatt elvezet akárkit is; mint a több regula kevés gyakorlással”. „Tanítványjának nyelvét Grammatika szerént tudja, és a' Magyar nyelvnek tsupán azokat a' tulajdonságait fedezze fel tanítása közben, melyek Tanítványjának anyai nyelvében fel nem találatnak, vagy másképpen vannak. Egy szóval, hogy a' két nyelvet mindenkor öszve hasonlíthassa és megkülönböztethesse természeti tulajdonságaira nézve” (Márton 1810: 6).

A korszak másik fontos egyénisége volt Riedl Szende (1831–1873), aki a prágai egyetemen August Schleicher javaslatára létrehozott magyar nyelvi tanszék tanáraként elsőként tanított magyart külföldi egyetemen kiküldetésben. Egyetemi tevékenységének eredménye az *Ungarische Geschäftsstyl* című magyar kereskedelmi szaknyelvi kiadvány, valamint a *Magyarische Grammatik* (1858) és a *Leitfaden für den Unterricht der magyarischen Sprache (Útmutató a magyar nyelv tanításához)* (1858) című nyelvtanok. Utóbbit *Kisebb magyar nyelvtan* címmel, részben átdolgozva 1866-ban magyar diákok számára is kiadták. *A magyar nyelvrendszer alapvonalai. Magyar hangtan* című könyvében a gyakorlati és elméleti/tudományos nyelvtanok közötti különbséget részletezi:

„A legalkalmasabb tanulási mód kétségkívül az, mely az anyanyelvnek természeti tanulásait lehetőleg utánozza, tehát a gyakorlati mód. Emellett leginkább az emlékező tehetséget kell venni igénybe, s a tanulóban különbféle ismételt gyakorlások által bizonyos, az idegen nyelvre vonatkozó nyelvérzékét ébreszteni. Azon nyelvtanok, melyek ezen módszert követik, tapasztalatilag gyakorlati nyelvtanoknak nevezetnek. A *tapasztalatilag gyakorlati* nyelvtannal szemközt áll az *elméleti* vagy *tudományos nyelvtan*” (Riedl 1859: 54).

Ez a megjegyzése már csak azért is figyelemre méltó, mert ebben az időben még nem különült el élesen egymástól a nyelvoktató könyv és a tudományos grammatika.

A magyar–német nyelvi-kulturális kapcsolatok elősegítésében jelentős szerepet vállalt a teológus-fordító-nyelvész Ballagi Mór (született Bloch Móríc néven) is: több magyar és német nyelvtan, nyelvi olvasókönyv, szótár megírásával segítette, hogy a magyarok és a németek kölcsönösen megtanulhassák egymás nyelvét. *Ausführliche theoretisch-praktische Grammatik der ungarischen Sprache für Deutsche* (Részletes elméleti-gyakorlati magyar nyelvtan németek számára) című 1842-es nyelvtana a magyar-nyelvkönyv-írás történetének egyik fontos állomása. *Iskolai és utazási magyar és német zsebszótáráról* (1861) Jókai Mór így nyilatkozott:

„E könyv az, mely utat nyit a magyar és német nemzetnek egymást kölcsönösen és alaposan megérteni, s a nemzetiségi differenciákat kölcsönös meglegedésre kiegyenlíteni. Ezen nagybecsű könyv tudniillik Ballagi Mór magyar–német szótára. E mű nagy befolyással volt a német emberek megmagyarosítására” (Jókai 1865: o. n.).

Ballagi szótárírói munkássága a 83 ezer címszavas *A magyar nyelv teljes szótárában* (I–II. Pest, 1866–1873) teljesedett ki. Ballagi Mór szó- és szólásgyűjtő munkájának eredményeként jelent meg a *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye*. Ebben a közmondásokat az anyanyelvünkkel együtt megszerzett kincseknek nevezi, amelyek „[n]emzedékről szállnak nemzedékre örökül s a ma bővítve adja át a hónapnak vezércsillagokul a nép embereinek s intésül vezetőinek” (Ballagi 1850: o. n.), valamint kiemeli azt is, hogy a közmondások jól tükrözik egy-egy nyelv grammatikai, szókincsbeli sajátosságait, eltéréseit, ezért ha az egyes példabeszédek, közmondások esetében annak idegen nyelvben előforduló változata is fellelhető volt, azt Ballagi szintén feltűntette. Ballagi a *Szentírás* magyar nyelvre fordításában is maradandót alkotott: lefordította Mózes öt könyvét és Józsué könyvét. Ezek a munkái meghozták számára a megérdemelt kitüntetést: a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Ez az elismerés megerősítette benne a nemzetépítés vágyát:

„[s] ezzel belekerül a negyvenes évek ama nemzeti és eszményi sodrába, mely az újabb Magyarországot megalkotta; abba a hősiek küzdelembe, mely az osztrákosító önkényuralom alatt elalélt magyar nemzetet álmából felébreszteni, mely az osztályjogok és kiváltságok nyűgei alatt szenvedő népet politikailag felszabadítani, az alkotmány sánczai közé bevenni, mely az idegen szellemen élősködő tudományt és irodalmat szabaddá, erőssé és magyarrá tenni tűzte ki magasztos céljául” – olvashatjuk Szóts Farkas (1907: 566) Ballagi Mórról írt megemlékezésében.

4. Összegzés, kitekintés

A tanulmány a magyarnyelvkönyv-írás, művelődéstörténet és a magyar (mint idegen és mint környezeti) nyelv oktatásának egyik legintenzívebb időszakáról nyújtott összegző képet, kitekintéssel a kor történeti hátterére. Ugyan ez alkalommal csak néhány fontosabb mozzanat ismertetésére nyílt mód, e rövid összefoglaló alapján is egyértelmű, hogy a nyelvmesterek vizsgálata számos tudományterület érdeklődésére számot tart. Elemzésük során figyelemmel kísérhetjük, hogy milyen névumokkal járultak hozzá a magyar nyelvleírás fejlődéséhez, valamint milyen szerepet töltek be a magyar nyelv explicit rendszerré válásában. Ezen belül releváns kérdés például az, hogy egy-egy kiemelt nyelvtani jelenségen (mint az esetrendszer) keresztül hogyan mutatkozik meg történetileg a kontrasztív, funkcionális szemlélet, valamint az, hogy a tipológiai aspektusok milyen ívet futnak be az egyes grammatikákban. A kutatás művelődéstörténeti relevanciával is bír, hiszen a nyelvmesterek gyakorlati társalgási részei fontos forrásai is az adott kor nemesi és polgári társadalmának, valamint egyúttal a hungarológiai ismeretterjesztés eszközei is voltak. Nem utolsósorban pedig többünket arra ösztönözhetnek, hogy elgondolkodjunk rajta, mit jelent ma számunkra anyanyelvünk, és miben követhetjük az említett nyelvmesterek útmutatásait.

Szakirodalom

- C. Vladár Zsuzsa 2009: Hány eset van a magyarban? Egy XVII. századi kritériumrendszer. *Magyar Nyelv* 105/3: 281–291.
- C. Vladár Zsuzsa 2016: Az esetrendszer leírása. Hány eset van a magyarban? In: C. Vladár Zsuzsa (szerk.): *A korai magyar grammatikák. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 191. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 85–101.
- Déri Balázs (ford.) 1984: Német nyelvtan. Előszó. In: Tarnai Andor (szerk.): *Bél Mátyás: Hungáriából Magyarország felé*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 69–72.
- Éder Zoltán 1989: Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. *Magyar Nyelvőr* 107/3: 309–323.
- Éder Zoltán 1999a: Vályi András, a magyar nyelv tanára. In: Éder Zoltán (szerk.): *Túl a Duna-tájon. Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből*. Budapest: Magyar Egyetemi Kiadó. 86–96.
- Éder Zoltán 1999b: Verseghy Ferenc nyelvtanai, tekintettel a magyar mint idegen nyelv oktatására. In: Éder Zoltán (szerk.): *Túl a Duna-tájon. Fejezetek a magyar művelődéstörténet európai kapcsolatai köréből*. Budapest: Magyar Egyetemi Kiadó. 150–161.
- Fehér Katalin 1999: Magyar nyelvű tankönyveink és a sajtó a 18–19. század fordulóján. *Magyar Könyvszemle* 115/3: 314–328.
- Friml Aladár (ford.) 1913: *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Budapest: Kiadja Kath. Középiskola Tanártestület.
- Hajdu Lajos 1985: A Magyar Királyi Helytartótanács Tanulmányi Bizottságának tevékenysége az 1776–1783 közötti időszakban. *Levéltári Közlemények* 56/1: 145–200.

- Herder, Johann Gottfried 1791: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (Gondolatok az emberiség történetének filozófiájáról). In: Wolfgang, Pross 2002 (Hrsg): *Johann Gottfried Herder: Werke, Band III/1*. München: Carl Hanser Verlag. 633.
- Jókai Mór 1898: Életemből. Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Utleírás. In: Jókai Mór: *Jókai Mór összes művei*. Budapest: Révai.
- Magyar Tudós Társaság 1831: *A' Magyar Tudós Társaság alaprajza és rendszabásai*. Pest: Nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál.
- Mészáros István (ford.) 1981: *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Mészáros István 1989: *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Mikó Pálné 1991: Márton József táblázatai. A magyar grammatika eszközeinek és viszonyhálózatainak leírása. In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Lóránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 437–442.
- Pomozi Péter – Karácsony Fanni 2017: *Magyar nyelvű otthon 1. Magyarország*. Budapest: Anyanyelvápolók Szövetsége Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- Poór János 1992: A Theresianum. Az összetartozás műhelye. *Rubicon* 2/8–9: 25–26.
- Ravasz János 1966: *Dokumentumok a magyar nevelés történetéből 1100–1849*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szili Katalin 2012: Bél Mátyás Sprachmeistere újra és újra. *Magyar Nyelv* 108/3: 341–357.
- Szöts Farkas 1907: Emlékezés Ballagi Mórról. *Protestáns Szemle* 19/9: 563–575.
- V. Kovács Sándor – Kulin Ferenc – Rudolf Ottó (szerk.) 1984: *Magyar felvilágosodás. Szöveggyűjtemény a kor irodalmából – irodalmi olvasókönyv*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Váczy János 1898: *Kazinczy Ferencz Levelezése VIII. kötet*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.

Források

1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról. Online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79200007.TV&searchUrl=/%20ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D26> [2025. 04. 13.]
- Ballagi Mór 1850: *Magyar példabeszédek, közmondások és szójárások gyűjteménye*. Szarvas: Réthy Lipót nyomdája.
- Bél Mátyás 1729: *Der Ungarische Sprach Meister oder kurtze Anweisung zu der edlen Ungarischen Sprache nebst einem Anhang von Gesprächen. Der Hoch-Löblichen Deutschen Nation, Zum Nutz und Dienste gutherzig gestellet*. Pressburg: Johann Paul Royer.
- Márton József 1810: *Praktische ungarische Sprachlehre für Deutsche sammt einem ungarischen Lesebuch und dazu gehörigen Wörterbuch*. Wien: Anton Pichler.

- O. 1840. Vajda Péter Magyar Nyelvtana (magyarul és németül, ellenbe tett lapokon). Első füzet. Szónyomozás. Budán a' magyar kir. egyetem betüivel. *Tudományos Gyűjtemény* 24/9: 97–103.
- Riedl Szende 1859: *A magyar nyelvrendszer alapvonalai: magyar hangtan*. Prága-Lip-cse: Kober & Markgraf.
- Sz. n. 1781: *A Magyar Hirmondó második esztendeje. Az az 1781ben költ tudósító Levelei*. Pozsony: Patzkó Ferentz Ágoston Könyvnyomtató műhelye. 185–192. Online: https://real-j.mtak.hu/1020/1/Magyar_hirmondo_1781.pdf
- Sz. n. 1784: *A' Magyar Hirmondó 1784. Szent Jakab havának 5. napján szombaton költ 42. levele*. Pozsony: Patzkó Ferencz Ágoston. 345–352. Online: https://real-j.mtak.hu/1023/1/Magyar_hirmondo_1784.pdf
- Vályi András 1791a: *A' magyar nyelvnek hathatóságáról mondott beszéd*. Pest: Föskúti Landerer Mihály' Betüivel.
- Vályi András 1791b: *Beszéd a' nemzeti nevelésről*. Pest: Nyomtatott Föskúti Landerer Mihálynál.
- Vályi András 1792: *Grundlinien die ungarische Sprache praktisch zu lehren, und zu lernen: nebst einer hiezu, eingerichteten Hilfstabelle*. Pest.
- Vályi András [é. n.]: *A felséges magyar hazához*. I. A magyar tanítószékek hathatósabb előmenetelért, II. A pesti magyar társaságot megerősítő királyi privilegiumnak meg nyerhetését eszközölő közben vetésért. Hely és év n. (Az országgyűléshez intézett kérvénye 1791. máj. 31-ről).
- Verseghy Ferenc 1805: *Neuverfasste Ungarische Sprachlehre, worin die verschiedenen Mund- und Schreibarten der ungarischen Sprache kurz angezeigt, die Regeln aus dem morgenländischen Bau der Sprache selbst hergeleitet, mit den deutschen Redensarten zusammengehalten und durch Beyspiele erläutert werden. Mit einem Anhang, worin eine Sammlung der zum Sprechen nöthigen Wörter und Redensarten, dann einige Gespräche, Erzählungen, Briefe und Gedichte enthalten sind*. Pesth: Joseph Eggenberger.
- Vörösmarty, Michael 1832: *Kurzgefaßte ungrische Sprachlehre für Deutsche. Nebst einer Auswahl deutsch-ungrischer Uebungsstücke*. Pesth: Verlag von C. A. Hartleben.

Nagy Dóra nyelvész, a Nemzeti Közszerológati Egyetem Nemeskürty István Tanárképző Kar egyetemi tanársegéde. A Magyarorsághutató Intézet tudományos segédmunkatársa. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola hallgatója. Kutatási területei: az anyanyelv-pedagógia, a magyar mint idegen nyelv, a magyar-német kontrasztív tipológiai vizsgálatok és a magyar művelődéstörténet.

Fóris Ágota

A magyar nyelvű tudomány helyzete és jövője

Mit jelent számunkra a kétnyelvű tudományos kommunikáció?

The State and Future of Hungarian-Language Science

What does Bilingual Scientific Communication Mean for us?

A magyar nyelvű tudomány helyzete és jövője régóta foglalkoztatja nemcsak a nyelvészeket, hanem más kutatókat és általánosságban az értelmiséget. Az angol nyelvű tudományos kommunikáció évtizedek óta elengedhetetlen a természettudományi, matematikai, orvosi, műszaki területeken, és az utóbbi időszakban a bölcsészet- és társadalomtudományok területén is megerősödött az angol nyelvű tudományos kommunikáció fontossága Magyarországon is. A magyar felsőoktatásban megerősödtek a nemzetköziesedési folyamatok, és egyre több egyetem tűzi ki célul a nemzetköziesítést, amelybe beletartozik az angol nyelvű tudományos publikációk megjelentetése, a nemzetközi kapcsolatok bővítése, az oktatók, diákok, adminisztratív munkatársak mobilitása, a nemzetközi hallgatók számának növelése stb. Ezek a folyamatok mind a kétnyelvű (angol és magyar) tudományos kommunikáció szükségességét erősítik, és hatásukra egyre több intézmény tér át az angol közvetítőnyelvű oktatásra és az angol nyelvű publikálásra. A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy a nemzetköziesedés folyamatai következtében mit jelent számunkra a kétnyelvű tudományos kommunikáció.

Kulcsszavak: nyelvtudomány, nemzetköziesedés a felsőoktatásban, terminológia-stratégia, angol közvetítő nyelvű oktatás, magyar és angol kétnyelvűség

The status and future of Hungarian-language studies have been a source of concern for many people, including linguists, other researchers, and intellectuals. English-language scientific communication has been essential in the fields of natural sciences, mathematics, medicine, and engineering for decades. The importance of English-language scientific communication in Hungary has recently been reinforced in the humanities and social sciences. In Hungarian higher education, internationalization processes have intensified.

More and more universities are focusing on internationalization, including publishing scientific papers in English, expanding international relations, increasing the mobility of teachers, students, and administrative staff, and welcoming more international students. These processes underscore the importance of bilingual (English and Hungarian) scientific communication, with an increasing number of institutions adopting English-mediated instruction and publishing. The objective of this study is to examine the implications of bilingual scientific communication in the context of internationalization processes.

Keywords: linguistics, internationalization in higher education, terminology policy, English-medium instruction (EMI), Hungarian and English bilingualism

1. A nemzetköziesedés folyamata és a kétnyelvűség

A nemzetköziesedés (másutt nemzetköziesítés) követelménye és folyamatai a magyar felsőoktatásban és a magyar tudományban nem újak, de az utóbbi években egyre erőteljesebben érhetők tetten. E változások a globális folyamatok eredményeként jelentkeznek, és többféle formában jelennek meg, például a hallgatók, oktatók, adminisztratív személyzet mobilitásának növekedésében (külföldi ösztöndíjak, tanulmányutak formájában), az egyetemek nemzetközi kapcsolatai számának emelkedésében, a nemzetközi (nem magyar anyanyelvű) hallgatók egyre magasabb számában a magyar felsőoktatásban, valamint a tudományos publikációk egyre nagyobb arányban angol nyelven történő publikálásában – szemben a magyar vagy más nyelven megjelenő publikációkkal. Az angol mint *lingua academica* egyre fontosabb szerepet tölt be a felsőoktatásban és a tudományban egyaránt.

A felsőoktatásban elsősorban a mesterképzésekben és a doktori képzésekben kap egyre nagyobb teret a nemzetköziesítés, amelynek következtében megváltozott a doktori képzésben részt vevők összetétele: egyre több olyan hallgató nyer felvételt a magyarországi felsőoktatásba, akiknek nem a magyar az anyanyelve, és akik többnyire nem is beszélnek magyarul. Lannert (2018) összefoglaló tanulmánya alapján a legtöbb doktorandusz a fejlődő világ országaiból érkezik, és az anyanyelvük nem az angol, hanem valamilyen más nyelv. Ennek következményeként a képzéseket angol nyelven (is) meg kell hirdetni, vagyis egyre gyakoribb a szaktárgyak angol közvetítőnyelven történő oktatása (English-medium instruction, EMI). Az ilyen típusú képzésekben gyakran a magyar anyanyelvű hallgatók is az angol nyelvű képzésben vesznek részt, amelynek nyelvhasználati szempontból az a jellegzetessége, hogy angol közvetítőnyelven folyik az oktatás, és nem az oktatók vagy a hallgatók anyanyelvén. Emellett az angol közvetítőnyelvű oktatás bevezetése azt is jelenti, hogy az intézményt alkalmassá kell tenni a kétnyelvű – angol és magyar nyelvű – kommunikációra, ami nemcsak az oktatók és hallgatók tanórai kommunikációjára és a szakirodalom nyelvére vonatkozik, hanem részlegesen vagy teljesen a teljes intézményi kommunikációra, amihez mindkét nyelven megfelelő tudással és készségekkel rendelkező oktatókra, valamint adminisztratív és kisegítő személyzetre, és megfelelő kétnyelvű dokumentációra (például honlap, szabályzatok, űrlapok) van szükség (Fóris 2024).

A magyar nyelvű tudomány helyzete és jövője régóta foglalkoztatja nemcsak a nyelvészeket, hanem más kutatókat és általánosságban az értelmiséget. Az idén 200 éves fennállását ünneplő Magyar Tudományos Akadémiát – Tudós Társaság néven – 1825-ben alapították, intézményesítése pedig két évvel később történt azzal a céllal, hogy a tudományokat magyar nyelven művelhessék az országban: „az 1827:XI. törvénycikk »A hazai nyelv művelésére föllállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról« címet viseli. Rendeltetését a »hazai nyelvnek ... a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésében« határozta meg.” (Fónagy 2024). Magyar helyesírási szabályzatot, értelmező szótárt és nyelvtant adtak ki, magyar nyelvű folyóiratot jelentettek meg (*Tudománytár* címmel). 1858 és 1867 között kimaradt az alapszabályból a magyar nyelvű tudományművelés mint cél, de a kiegészéskor elfogadott új alapszabály ismét tartalmazta, hogy az Akadémia célja „a tudomány és irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése” (Fónagy 2024, lásd még Tolcsvai Nagy 2022). Az Akadémián az utóbbi években zajló szervezeti változások következtében sok minden megváltozott, de a magyar nyelv és a magyar szaknyelv ügyét az Akadémia továbbra is nemzetstratégiai jelentőségű témának tartja, és ünnepi nyilatkozatot adtak ki a magyar nyelvet szolgáló küldetésének megerősítéséről (lásd a 2024. évi 197. Közgyűlés ünnepi nyilatkozatát).

Az Akadémia Elnöksége 2023 őszén nyilvános vitafórumot indított a köztestület tagjai számára *A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv* címmel a magyar tudományos nyelv használatáról, amelynek legfontosabb megállapításait közzétette a honlapján (Vitafórum 2023). Ennek a hivatalos összegzéséből kiolvasható, hogy az Akadémia a magyar és angol kétnyelvű tudományos nyelvhasználatot támogatja, vagyis a tudományos kétnyelvűség mellett foglal állást. Azonban a vitafórum hozzászólásaiból az is kitűnik, hogy az angol nyelv egyre nagyobb térnyerését a magyar tudományban nem mindenki támogatja: többen nem tartják összeegyeztethetőnek az Akadémiának a magyar tudományos nyelv megőrzésére vonatkozó küldetésével, fenyegetőnek tartják a magyar tudományos nyelvhasználatra nézve, és doménvesztéstől tartanak (a problémák összegzését kimutatásokkal lásd Dobránszky 2025). A vitához hozzászólók egy része amellet foglal állást, hogy a tudományos kommunikációban is hozzáadó kétnyelvűséget volna célszerű elősegíteni a felcserélő kétnyelvűség helyett (Kontra 2025).

Egyes MTA-bizottságok és -munkabizottságok felméréseiből és kerekasztal-megbeszélésekből is tudjuk, hogy mind a tudományos berkekben, mind a felsőoktatásban elterjedté és elfogadottá vált a kétnyelvű tudományos kommunikáció, ami a magyar nyelv mellett az angol nyelv tudományos és oktatási célú használatát jelenti. A Magyar Nyelv a Tudományban Elnöki Bizottság üléseire készített anyagokból (ezek elérhetők a bizottság honlapján) nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar nyelvű tudományos folyóiratok jó része megszűnt (főleg a természettudományok, a matematika és a műszaki tudományok egyes területein), és a magyar nyelvű tudományos könyvkiadás is gondokkal küzd. Az MTA Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottságának egyik ülésén 2024-ben tartott kerekasztal témája az alkalmazott nyelvészeti doktori képzések helyzete és jellemzői volt. A tagok beszámolóai alapján azt a következtetést lehetett levonni, hogy a Nyelvtudományi Doktori Iskolák ma már kétnyelvűek, munkanyelvük magyar és angol, de az egyre nagyobb számú külföldi, nem magyar anyanyelvű hallgatónak

köszönhetően a doktori képzések oktatási nyelve is az angol felé tolódik, ezzel együtt a nemzetközi közegben folyó tudományos kommunikáció egyre nagyobb arányban angol nyelven folyik. Vagyis a nemzetköziesítési folyamatok a nyelvtudományi doktori képzésekben is egyre nagyobb teret nyernek: az oktatás nyelve és a PhD-értekezések nyelve egyre nagyobb mértékben az angol nyelv (Fóris 2024).

2. A tanulmány célja és a vizsgálat módszere

Egy korábbi tanulmányomban azt vizsgáltam, hogy a nemzetköziesedés folyamatai milyen hatást gyakorolnak a magyar nyelv státuszára, a magyarnyelv-használatra és a magyar terminológiára a felsőoktatásban és a tudományban. Tartomelemzéssel vizsgáltam meg a Nemzeti felsőoktatási törvényt (Nft.), esettanulmányként pedig a Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) két stratégiai dokumentumát: az oktatási stratégiát és az intézményfejlesztési tervet elemeztem. Ezen kívül a Magyar Tudományos Akadémia közelmúltban közzétett dokumentumait, valamint az alkalmazott nyelvészeti doktori képzések munkanyelvét vizsgáltam és értékeltem.

A magyarországi nemzetköziesedési folyamatok mind a kétnyelvű (angol és magyar) tudományos kommunikáció szükségességét és fontosságát erősítik, és egyre több intézmény tér át az angol közvetítőnyelvű oktatásra és ösztönzi az oktatóit-kutatóit az angol nyelvű publikálásra minőségi (Q1-es, Q2-es, D1 kategóriájú) folyóiratokban. A tanulmány célja annak vizsgálata, hogy mit jelent számunkra a kétnyelvű tudományos kommunikáció a jelen helyzetben. A tanulmányban az általános helyzet vázolását követően a nyelvpolitikai és a terminológiastratégiai háttér rövid ismertetése következik, majd az angol közvetítőnyelvű oktatás (English-medium instruction, EMI) jellemzőinek és elterjedtségének bemutatása, elsősorban a szakirodalomban foglaltak alapján. Ezt követően kvalitatív vizsgálati módszerrel a Nemzeti Közszerződési Egyetem (NKE) nyilvánosan hozzáférhető aktuális írott dokumentációját vizsgáltam át tartomelemzéssel: az NKE Intézményfejlesztési tervét (2020–2025) és az NKE Minőségfejlesztési programját (2020–2025).

3. A nyelvpolitikai és terminológiastratégiai háttér

Magyarországon a hivatalos nyelv a magyar nyelv. A 2011-ben elfogadott Alaptörvényben már szerepel, hogy az ország hivatalos nyelve a magyar (Magyarország Alaptörvénye 2011: H) cikk; lásd Andrassy 2017: 74–75). A magyar nyelvet a nyelvészek a beszélői száma, elterjedtsége, a nyelv standardizáltsága, valamint a digitális jelenléte alapján a közepes méretű és élő, életképes nyelvek közé sorolják (Ács et al. 2017, lásd Fóris–Bölcskei 2019). A Nemzeti felsőoktatási törvény (Nft.) szerint az oktatás magyar vagy nem magyar nyelven is folyhat, és az egyes oktatási intézmények saját maguk választhatják meg az intézményben folyó oktatás nyelvét.

Az angol mint világnyelv az anyanyelvi beszélők és az angolt hivatalos nyelvként használók számában is, és a digitális világban is megelőzi a magyart és a többi nyelvet. Az angol *lingua franca*ként való használata természetes jelenség, számos országban

használják hivatalos nyelvként vagy a hivatalos nyelv mellett, közvetítőnyelvként általánosan elterjedt az üzleti életben, a tudomány és a technológia nyelveként, és a szórakoztatóiparban is. A mindennapi életben, például az oktatásban, egyes foglalkozásokban, az otthonokban, a kultúrában szintén elterjedt a használata (Paulsrud–Cunningham 2024), és – főleg a számítógépes játékoknak és a közösségi médiának köszönhetően – egyre gyakrabban használatos a fiatal korosztály körében. A tudományos életben az angolt széles körben használják, a *lingua academica* szerepét tölti be (Kiss 2009; Keresztes 2014). Magyarországon – az északi országokhoz és az azokban beszélt nyelvek (dán, finn, norvég, svéd, számi) státuszához hasonlóan – az angol nyelv *idegen nyelv* státuszban van (lásd Peterson–Beers Fägersten 2024). Nálunk az angol a legelterjedtebb tanult idegen nyelv, mégis, az EU országai között még mindig Magyarország a legalacsonyabb az angolul beszélők száma (Kontra 2025).

Magyarországnak nincs hivatalosan deklarált, közzétett nyelvpolitikája vagy terminológiapolitikája, bár ez utóbbi létrehozására történtek kísérletek (például Fóris–Bölcskei 2019; Prószéky et al. 2023). Igaz, ezekben az angolnyelv-használattal kapcsolatosan nincs útmutatás. Kontra (2025) rámutat, hogy a nyelvpolitika hiánya (pontosabban a „hadd menjen minden a maga útján” szemlélet) eredményeként nem a magyar és angol inkluzív tudományos kétnyelvűség látszik megvalósulni, hanem ehelyett az angol lép be a magyar nyelv helyére a tudományos nyelvhasználatban.

A tudományos közegben jellemző és elvárt a kétnyelvűség, ahogy azt az Akadémia vitafórumának összegzésében is közzétették (Vitafórum 2023). Nem is a tudományos nyelvhasználat kétnyelvűségének fontosságát vitatták a hozzászólók, hanem éppen a kétnyelvűség megőrzését szorgalmazzák: hogy az angol nyelvű tudományosság megerősödése a magyar nyelvű tudományosság megőrzésével párhuzamosan történjen, és ne következzen be nagymértékű doménvesztés egyes tudományterületeken.

A szakirodalomban a kétnyelvűségnek többféle osztályozását és fajtáit különböztetik meg. Kétnyelvűségen itt társadalmi kétnyelvűséget értünk, azon belül is a tudományos közlés során és a felsőoktatásban használt közösségi nyelvváltozatokat (a kétnyelvűség fogalmáról lásd Bartha 1996; Borbély 2006). Borbély így határozza meg, mit jelent egy csoport kétnyelvűsége: „Egy csoport akkor tekinthető kétnyelvűnek, ha tagjai két vagy több nyelvet tudnak és mindennapi életük során használnak is. A kétnyelvű társadalmak nem egyszerűen kétnyelvű személyek tömegét jelentik. Előfordulhat, hogy a kétnyelvű közösségben egyesek csak az egyik vagy csak a másik nyelvet beszélik, és igen kevesen vannak azok, akik egyformán jól ismerik a közösség két vagy több nyelvét. Ez utóbbiak sok esetben a kétnyelvű közösség elitjét alkotják” (Borbély 2006: 348).

Ahhoz, hogy ebben a közösségben ne a felcserélő kétnyelvűség (vagyis a tudományos kommunikáció során a magyar- helyett angolnyelv-használat), hanem a hozzáadó kétnyelvűség (vagyis a magyarral párhuzamos angolnyelv-használat) valósulhasson meg (lásd például Phillipson 2003; Kontra 2005), megfelelő szemléletre és kétnyelvű terminológiai munkára is szükség van. A doménvesztés elkerülésében, a tudományos kétnyelvűség megvalósíthatóságában fontos szerepet játszik a diszciplináris terminológia összegyűjtése, nyilvántartása és közzététele. A terminológia nyilvános elérhetőségének biztosítása jellemzően terminológiai adatbázisokban történik, ezért is javasolt a diszciplináris terminológia dokumentálása és nyilvános

adatbázisokban való közzétételének támogatása (lásd Fóris–Bölcskei 2019; Infoterm 2019; ISO 29383:2020; Fóris 2024).

A tudományos kétnyelvűségre jó példa az orvostudomány nyelvhasználata. Erről Keresztes (2014) írja, hogy a „magyar orvosoknak [...] mindig meg kellett tanulniuk egy második nyelvet az anyanyelvük mellett: latinul a magyar orvostörténelem során az első évezredtől, franciául és németül a 18. századtól, az 1950-es évektől oroszul és az 1980-as évektől angolul” (Keresztes 2014: 110). 2013-ban az SZTE Általános Orvostudományi Karán végzett felmérése eredményeként a publikálás nyelvéről azt állapította meg, hogy a karon publikáló kutatók szinte mindegyike publikált angolul, de csak közel 60%-uk publikált már magyarul tanulmányt.

Egy másik példa a társadalomtudományok területe, ahol szintén egyre elterjedtebb az angol nyelvű publikálás. Rixer (2013) azt mutatta ki írásában, hogy már az 1980-as évektől elkezdett visszaszorulni a magyar szerzők által orosz vagy német nyelven írt publikációk száma, helyettük az angol nyelvű közleményekre helyeződött a hangsúly; ez a tendencia a rendszerváltástól kezdve még jobban megerősödött, a 2010-es években pedig már a magyar nyelvű publikációkat is kezdték felváltani az angol nyelvű közlemények (lásd még Fóris–Rixer 2025 a jogi-közigazgatási szaknyelvről).

Ferenc Viktória (2018) elemzése is azt mutatja, hogy a jelenlegi tudományos teljesítményértékelés és intézményi gyakorlat nem segíti a magyar nyelvű tudományosság fenntartását. Lános (2023) szintén több külföldi és hazai példát hoz a kutatóhelyek és egyetemek explicit és implicit nyelvstratégiájára, és megállapítja, hogy a kutatóhelyek és az egyetemek egyaránt vegyes nyelvstratégiát folytatnak, ami abban érhető tetten, hogy az intézmények ugyan a magyar és angol tudományos kétnyelvűséget támogatják, de az angol nyelvű publikációkat magasabb pontszámmal honorálják, mint a magyar nyelvűeket.

Bár egyértelműen látszik az angol nyelvű tudományosság térnyerése és a kétnyelvű (magyar és angol) tudományos kommunikáció mindennapivá válása, az nem teljesen egységes, ahogyan ehhez az egyes intézmények, szervezetek viszonyulnak, illetve nem feltétlenül viszonyulnak tudatosan és explicit intézkedésekkel a megváltozott nyelvi helyzethez, illetve a közösségi és egyéni szükségletekhez. Fóris és Rixer a jogi-közigazgatási szaknyelvről írott tanulmányukban azt javasolják, hogy célszerű volna nyelvstratégiai (illetve terminológiastratégiai) dokumentumok elkészítése egyetemi szinten, ennek hiányában az egyetemek jogi és igazgatási karainak szintjén. Ez elősegíthetné a nyelvi tudatosság növelését, ráirányíthatná „a figyelmet a magyar nyelvű terminológia fenntartásának és kezelésének jelentőségére, a kétnyelvű tudományos nyelvhasználat terminológiai támogatásának szükségességére és ennek tudatosítására; a fölcserélő kétnyelvűség helyett a hozzáadott kétnyelvűség felé történő elmozdulás fontosságára” (Fóris–Rixer 2025).

Mindez felveti azt a kérdést, hogy a tudományos szervezetek és felsőoktatási intézmények rendelkeznek-e olyan stratégiai dokumentumokkal, amelyekben az egyéni és a közösségi nyelvhasználat kérdése megjelenik, és ha igen, milyen részletességgel és mélységben. Illetve megtörténik-e az egyes intézményekben a diszciplináris terminológiai háttér összegyűjtése, hozzáférhetők-e ezek az adatbázisok, és ha léteznek, milyen céllal használják őket? Ezekre a kérdésekre csak akkor tudunk választ adni, ha

a magyarországi intézmények stratégiai dokumentumait, ezzel párhuzamosan pedig a nyelvhasználatra vonatkozó valós intézményi gyakorlatokat megvizsgáljuk.

4. Az angol közvetítőnyelvű oktatás a felsőoktatásban

Az angol közvetítőnyelvű oktatás (*English-medium instruction*, EMI) terminus az angol nyelv használatára utal a tudományos tantárgyaknak (vagyis nem az angol nyelvnek) az oktatására vonatkozóan azokban az országokban, ahol az anyanyelv és a hivatalos nyelv nem az angol (lásd Pecorari–Malmström 2018; Paulsrud–Cunningham 2024). Világszerte erősödő tendencia, hogy a nem angol hivatalos nyelvű országokban a nemzetköziesítés jegyében az egyetemek egy része az angol nyelvet vezette vagy vezeti be oktatási nyelvként. Paulsrud és Cunningham (2024: 129) vizsgálataik során arra jutottak, hogy az angol közvetítőnyelvű oktatás a valóságban ritkán egynyelvű, ehelyett a párhuzamos nyelvhasználat és a transzlingválás jellemzi, de azt is megállapítják, hogy az északi országok egyetemi gyakorlatának vizsgálatából az tűnik ki, hogy az egyes nyelvek használata a gyakorlatban nem egyenrangú, hanem az angol van a nyelvi hierarchia csúcsán. Elsősorban gazdasági okokból, a hallgatói létszám növelése céljából Magyarországon is egyre több felsőoktatási intézmény tűzi ki stratégiai célként a nemzetköziesítést, és tér át az angol közvetítőnyelvű oktatásra több tantárgy vagy több szak esetében, elsősorban a mesterképzésekben és a doktori képzésekben. Kontra (2025) meglátása szerint ez a törekvés Magyarországon már évtizedekkel ezelőtt elkezdődött, és egyre erősödik, a cél mindenekelőtt gazdasági (a bevétel növelése), de jellemzően nem láthatók a változások mögött oktatáspolitikai vagy nyelvpolitikai megfontolások. Valóban, a magyar felsőoktatás nemzetköziesítési folyamatai már az 1980-as években megindultak, és a rendszerváltással, majd az európai felsőoktatási térséghez és a bolognai folyamathoz való csatlakozással megerősödtek a 2000-es években, lásd ezzel kapcsolatban a Tempus Közalapítvány honlapján található információkat (Tempus Közalapítvány é. n.).

Az angol közvetítőnyelvű oktatás (EMI) tehát a magyar felsőoktatásban is elterjedt gyakorlat. Fóris (2024) szerint azonban a tudományos és adminisztrációs nyelvhasználatra vonatkozó általános terminológiastratégiai ajánlások egzakt formában csak elvétve léteznek, maguk az érintett intézmények pedig többnyire az intézményi stratégiai tervbe építik bele a nyelvhasználatra vonatkozó terveiket. A felsőoktatás nemzetköziesedésének jellemzőit és formáit Bifkovics és munkatársai (2020) részletesen ismertetik, és kiemelik annak jelentőségét, hogy a felsőoktatási intézmények komplex stratégiát dolgozzanak ki a környezeti változásokra történő reagálás céljából.

Az egyik olyan magyarországi felsőoktatási intézmény, amely már beépítette az intézményi stratégiájába a nemzetköziesedéssel kapcsolatos kérdéseket, a Budapesti Corvinus Egyetem (BCE), ezért ennek az egyetemnek két stratégiai dokumentumát vizsgáltam egy másik írásomban (Fóris 2024): az oktatási stratégiát és az intézményfejlesztési tervet. A BCE dokumentumaiban expliciten is megjelenik néhány helyen az angol nyelv és a kétnyelvűség: például angol nyelvű kettősdiploma-programokat és részképzési lehetőségeket kínál, teljesen kétnyelvűvé vált a BCE kommunikációs aktivitása, jellemzője az egyetemi formális működés és közösségi

élet teljes kétnyelvűsége; bár a fejlesztendő területek között említik a nem oktató munkatársak angol nyelven való kommunikációs képességének alacsony szintjét. Bár a kétnyelvűséget helyezik előtérbe a dokumentumokban, de ez nem azt jelenti, hogy minden képzésük kétnyelvű volna, hanem azt, hogy vannak magyar nyelven és angol nyelven meghirdetett képzéseik is, sőt, több szakot magyar nyelven már nem is indítanak, kizárólag angol nyelven, ilyen például a kommunikáció mesterképzés, amely 2024 óta kizárólag angol nyelven indul.

A magyar felsőoktatás nemzetköziesítését és minőségének javítását különböző ösztöndíjprogramok és pályázatok is támogatják (például Stipendium Hungaricum [SH], Campus Mundi, az európai felsőoktatási térség reformjának támogatása), de egyes magyar egyetemeken saját finanszírozásban is tanulnak külföldi hallgatók.

5. Intézményi kétnyelvűség az NKE-n

Jelen vizsgálatban a Nemzeti Közzolgálati Egyetem nyilvánosan közzétett stratégiai dokumentumait vizsgáltam meg, ezek közül is kettőt tanulmányoztam alaposabban: az NKE Intézményfejlesztési tervét (2020–2025) és az NKE Minőségfejlesztési programját (2020–2025) abból a szempontból, hogy a kétnyelvűség, pontosabban a magyar és az angol nyelv használata megjelenik-e valamilyen módon a dokumentumokban.

Az NKE Intézményfejlesztési terve (2020–2025) (NKE ITF). Az Intézményfejlesztési tervben, az NKE missziójában (NKE ITF: 10) kiemelten szerepel a magyar nemzeti identitás védelme: „Az Egyetem a magyar nemzeti identitás és kulturális örökség védelmét, az ország népességmegtartó erejét, valamint a nemzeti versenyképességet építi.” A helyzetértékelésben szerepel a képzések külföldi vonzereje (hány külföldi hallgató tanul az NKE-n) és a külföldi képzésen részt vett hallgatók által szerzett kreditek száma. Szerepel a dokumentumban a külső környezet és annak kihívásai, kiemelten a technológiai forradalom, valamint a „nemzetközi stratégiai tér és kihívások” vizsgálata. Úgynevezett megatrendeket vázolnak fel, ezekhez kihívásokat és szükséges lépéseket rendelnek. Ezek közül a globalizációra mint megatrendre adott szükséges lépésként a magyarságra és a nemzetköziesítésre egyaránt fókuszálnak: „Az intézményrendszer átalakítása az ország és a Kárpát-medence magyarságának térszerkezete alapján, továbbá erőfeszítések tétele a nemzetköziesítés érdekében” (NKE ITF: 23). A „nemzetközi stratégiai tér és kihívások” című fejezetben a nemzetközi mobilitásra, az egyetem nemzetközi kapcsolataira, a külföldi diákok jelenlétére és a tudományos világszervezetekben betöltött tagságokra fókuszálnak, konkrétan megjelenik például az „idegen nyelvű alap-, mester- és közös képzések, posztgraduális programok, nyári egyetemek” témaköre. A felsőoktatás modernizálása témájában van felsorolva a „nemzetközi rangsorok”, a „nemzetközi kapcsolatok és mobilitás erősítése”, az „idegennyelvtanulás ösztönzése” (NKE ITF: 26). Az egyetem 2030-ra elérendő fejlesztési irányai között szerepel többek között a nemzetközi rangsorokban való magasabb helyezés elérése, „a magyar diplomácia utánpótlásának és vezetőinek képzése” és a „közép-európai partnerországokkal közös regionális tudásközpont és vezetőképzési programok fejlesztése” (NKE ITF: 29). A SWOT-analízisben a lehetőségek között

szerepel az „egyetemi képzések nemzetközi akkreditációja, további idegen nyelvű képzések és programok, külföldi közös diplomaprogram kidolgozása” (NKE ITF: 31). Az idegen nyelvű (konkrétan angol nyelvű) szakok és programok között felsorolt kilenc képzésből egy BA-, kettő MA-, négy PhD-szintű, illetve kettő „akadémiai”.

Az angol nyelv tételesen két helyen jelenik meg a dokumentumban: a képzések külföldi vonzereje részben – ahol a cél „a külföldi hallgatók számának növelése” – jelenik meg szükséges akcióként az „angol mint szolgáltatási munkanyelv követelménye” (NKE ITF: 47). A nemzetközi nyitottság részben az akciók felsorolása között szerepel a „DI-k nemzetköziesítése, angol munkanyelv” (NKE ITF: 53), vagyis az angol munkanyelv bevezetése a doktori képzésekben.

A képzések nemzetközi nyitottsága részben célként jelenik meg „az idegen nyelvű tantárgyak számának növelése” (NKE ITF: 48); a képzések nemzetközi versenyképessége részben pedig célként van felsorolva „az idegen nyelvű degree programok számának növelése”, akcióként pedig „új angol nyelvű BA- és MA-szak” (NKE ITF: 48).

Az NKE Minőségfejlesztési programja (2020–2025) (NKE MP). E programban (táblázatos formában) szerepel a „Versenyképesség az oktatásban” részben a képzések külföldi vonzerejének növelése, és ennek a szükséges akciói között van felsorolva az „angol mint szolgáltatási munkanyelv követelménye” (NKE MP: 2.), a képzések nemzetközi versenyképessége célnál az „új angol nyelvű BA- és MA-szak elindítása” (NKE MP: 2), a nemzetközi nyitottság és a mobilitás növelése célnál pedig az akciók között a „DI-k nemzetköziesítése, angol munkanyelv” (NKE MP: 6).

Az NKE esetében is azt látjuk, hogy a kétnyelvűség elsősorban az intézményre vonatkozik, az angol mint *lingua franca* használata kötelező eleme a nemzetköziesítésnek. Ezzel együtt hangsúlyt helyeznek a magyar nemzeti identitásra és kulturális örökségre is. Vagyis valamilyen módon a magyar kultúra és a nemzetköziesítés követelménye együttesen jelenik meg a stratégiai dokumentumokban, de az intézményi nyelvhasználat jellemzői között csak az angol munkanyelv követelménye jelenik meg néhány esetben mint a nemzetköziesítés alapfeltétele. Olyan terminológiai vagy kommunikációs stratégiát, esetleg nemzetköziesítési stratégiát, amely a kétnyelvű nyelvhasználat támogatásáról, háttéréről adna útmutatást vagy információkat, az NKE honlapján nem találtam.

Előremutató volt az NKE-n *A magyar nyelvű tudomány* címmel 2025. március 20-án szervezett konferencián elhangzó egyik előadás. Jakusné Harnos Éva (2025) *Szüksége van-e a Magyar Honvédségnek terminológiastratégiára?* című előadásában az NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának nemzetköziesítési folyamatai és a Magyar Honvédség kétnyelvű terminológiai szükségletei kapcsán (lásd például NATO-terminológia) vetette fel az ágazati terminológiastratégia kidolgozásának és közzétételének szükségességét és lehetőségét. Bár több katonai szótár készült és kapható, ezek között egy katonai terminológiai értelmező szótár is (Berkáné et al. 2015), olyan, a terminológiastratégiai ajánlásoknak is megfelelő terminológiai adatbázis, amelyet legalább a közös szakmai munka során tudnának használni, egyelőre nincs fejlesztésben.

6. Összegzés

A tanulmány célja annak vizsgálata volt, hogy a nemzetköziesedés folyamatai következtében egyre jobban megerősödő magyar és angol tudományos kétnyelvűség mit jelent számunkra, milyen mindennek a nyelvpolitikai és a terminológiastratégiai háttere, és melyek a felsőoktatásban egyre jobban elterjedő angol közvetítőnyelvű oktatás (EMI) jellemzői. Milyen hatással van az angol nyelvű tudományos publikálás követelménye, valamint a felsőoktatás nemzetköziesedése a nyelvhasználatra, milyen a státusza a magyar és az angol nyelvnek a felsőoktatásban és a tudományban.

A magyar felsőoktatás nemzetköziesítése az utóbbi években felgyorsult. A nemzetköziesítés folyamata során az intézményt teszik alkalmassá a kétnyelvű – a magyar mellett az angol nyelvű – kommunikációra. A kétnyelvű kommunikáció követelménye a teljes intézményi kommunikációra vonatkozik: az oktatók és hallgatók tanórai kommunikációjára és a kötelező és ajánlott szakirodalom nyelvére, az adminisztratív ügyintézésre: az ügyintézők kétnyelvűségétől az űrlapok kétnyelvűségéig, a weboldalakon elérhető információs dokumentumok magyar és angol nyelven való elérhetőségére – vagyis részlegesen vagy teljes egészében az intézményi kommunikációra.

A tudományos közegben jellemző és elvárt a kétnyelvűség, de kérdés marad az, hogy a tudományos nyelvhasználat kétnyelvűsége, egyúttal az angol nyelvű tudományosság megerősödése a magyar nyelvű tudományosság megőrzésével párhuzamosan történjen-e a hozzáadott kétnyelvűség keretében, vagy pedig az angol tudományos nyelv egyes doméneken kiszorítja-e a magyar nyelvet a felcserélő kétnyelvűség jegyében. Ezért felvetődik a kérdés, hogy maguk a tudományos szervezetek és felsőoktatási intézmények rendelkeznek-e olyan stratégiai dokumentumokkal, amelyekben az egyéni és a közösségi nyelvhasználat kérdése megjelenik; és megtörténik-e az egyes intézményekben a diszciplináris terminológiai háttér biztosítása. Ezért tartom szükségesnek egyrészről a magyarországi intézmények stratégiai dokumentumainak vizsgálatát a nyelvhasználatra vonatkozó stratégiájukra vonatkozóan, valamint a valós intézményi gyakorlat felmérését.

Az ezt követő fejezetben a Nemzeti Közszolgálati Egyetem 2020 és 2025 közötti stratégiai dokumentumai közül az Intézményfejlesztési tervet és a Minőségfejlesztési programot vizsgáltam meg részletesen. Megállapítottam, hogy az NKE hangsúlyt helyez a magyar nemzeti identitásra és kulturális örökségre, és a magyar kultúra és a nemzetköziesítés ideája együttesen jelenik meg a stratégiai dokumentumokban. A kétnyelvűség elsősorban az intézményre vonatkozik, az angol nyelvhasználat kötelező eleme a nemzetköziesítésnek. A terminológiával kapcsolatosan előírásokat, dokumentumokat, útmutatást nem találtam.

Szakirodalom

Ács Judit – Pajkossy Katalin – Kornai András 2017: Digital vitality of Uralic languages. *Acta Linguistica Hungarica / Acta Linguistica Academica* 64/3: 327-345. Online: <https://doi.org/10.1556/2062.2017.64.3.1>

- Andrássy György 2017: A magyar nyelv és a magyar nyelvközösség jogi helyzete. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest: Gondolat Kiadó. 64–90.
- Bartha Csilla 1996: A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. *Magyar Nyelvőr* 120/3: 263–282.
- Bifkovichs Bettina – Malota Erzsébet – Mucsi Attila 2020: A külföldi cserehallgatók egyetemi támogatásának lehetőségei az oktatásturizmus és a nemzetköziesedés tükrében. *Turizmus Bulletin* 20/1: 35–43. Online: <https://doi.org/10.14267/TUR-BULL.2020v20n1.4>
- Borbély Anna 2006: Kétnyelvűség és többnyelvűség. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 595–627. Online: https://mersz.hu/dokumentum/magyarnyelv__1/#magyarnyelv_book1
- Dobránszky János (összeáll.) 2025: A 2023. év végi Akadémiai vitafórum a magyar tudományos nyelv használatáról koordináló bizottsága által az MTA elnöke számára készített jelentés értékelése. Kézirat, 2025. január 6.
- Ferenc Viktória 2018: A magyar tudományos nyelv nyelvökölógiai megközelítésből. *Magyar Tudomány* 179/3. Online: <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.3.6>
- Fónagy Zoltán 2024: A Magyar Tudományos Akadémia története – I. rész: 1825–1918. *MTA200.hu*, 2024. április 17. Online: [https://mta200.hu/mta200/az-mta-torte-nete-106336](https://mta200.hu/mta200/az-mta-tortenete-106336)
- Fóris Ágota – Bölcskei Andrea 2019: Ajánlások a magyar terminológiastratégiához. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan–OFFI Zrt. 140–164. Online: <https://www.offi.hu/offi-akademia/kiadvanyok/terminologiastrategiai-kihivasok-a-magyar-nyelvterületen>
- Fóris Ágota – Rixer Ádám 2025: Kétnyelvűség a tudományban. Út a jogi-közigazgatási terminológiastratégiához. *Magyar Nyelv* 125/2: 178–192. Online: <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2025.2.178>
- Fóris Ágota 2024: A felsőoktatás és a tudomány nemzetköziesedésének hatása a magyar anyanyelvű oktatásra és terminológiára. *Anyanyelv-pedagógia* 17/4: 1–15. Online: <https://doi.org/10.21030/anyp.2024.4.1>
- Jakusné Harnos Éva 2025: *Szüksége van-e a Magyar Honvédségnek terminológiastratégiára?* Elhangzott: „A magyar nyelvű tudomány” című konferencián, a Nemzeti Köszolgálati Egyetemen, 2025. március 20-án.
- Keresztes Csilla 2014: Közölj vagy elveszel. Publikáljunk, de melyik nyelven/nyelveken és hogyan. In: Bocz Zsuzsanna (szerk.): *Porta Lingua 2014. Szaknyelvi regiszterek és használati színterek*. Budapest: SZOKOE. 109–121.
- Kiss Jenő 2009: A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány* 170/1: 67–74. Online: <http://www.matud.iif.hu/2009/09jan/13.html>
- Kontra Miklós 2025: Az angol nyelv a mai Magyarországon. In: Bodó Csanád – Szabó Gergely (szerk.): *A szociolingvisztikai kutatás társadalmi hatásai*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 287–299. Online: <https://doi.org/10.21862/Szociolingvisztika/2024/8122.287>
- Láncos Petra 2023: Mi legyen a (magyar) jogtudomány nyelve? *Glossa Iuridica* 10/3: 93–103. Online: <https://doi.org/10.55194/GI.2023.3.5>

- Lannert Judit 2018: *A doktori iskolák nemzetköziesedésének vizsgálata. Kutatási összefoglaló*. Budapest: Tempus Közalapítvány. Online: <https://tka.hu/nemzetkozi/10367/a-magyar-doktori-iskolak-nemzetkoziesitesenek-vizsgalata>
- Paulsrud, BethAnne – Cunningham, Una 2024: Parallelingualism, Translanguaging, and English-Medium Instruction in Nordic Higher Education. In: Peterson, Elizabeth – Beers Fägersten, Kristy (eds.): *English in the Nordic Countries: Connections, Tensions, and Everyday Realities*. New York: Routledge. 127–147. Online: <https://doi.org/10.4324/9781003272687-9>
- Pecorari, Diane – Malmström, Hans 2018: At the Crossroads of TESOL and English Medium Instruction. *TESOL Quarterly* 52/3: 497–515. Online: <https://doi.org/10.1002/tesq.470>
- Peterson, Elizabeth – Beers Fägersten, Kristy 2024: English in the Nordic Countries. An introduction. In: Peterson, Elizabeth – Beers Fägersten, Kristy (eds.): *English in the Nordic Countries: Connections, Tensions, and Everyday Realities*. New York: Routledge. 1–20. Online: <https://doi.org/10.4324/9781003272687-1>
- Phillipson, Robert 2003. *English-Only Europe? Challenging Language Policy*. London: Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203696989>
- Prószéky Gábor (főszerk.) – Fóris Ágota – B. Papp Eszter – Bölcskei Andrea – Lipp Veronika (szerk.) 2023: *A magyar terminológiasztratégia kialakítása. Zöld könyv*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. Online: <https://doi.org/10.18135/term.2023>
- Rixer Ádám 2013: A magyar közigazgatás idegen nyelvű irodalmának egyes jellegzetességei az elmúlt negyedszáz esztendőben. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás* 3/3: 4–22.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2022: *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Online: <https://doi.org/10.1556/9789634547259>

Források

- A 2024. évi 197. Közgyűlés ünnepi nyilatkozata = Az Akadémia ünnepi nyilatkozata magyar nyelvet szolgáló küldetésének megerősítéséről. 2024. május 8. Online: <https://mta.hu/kozgyules2024/az-akademia-unnepi-nyilatkozata-magyar-nyelvet-szolgalo-kuldetesenek-megerositeserol-113681>
- Berkáné Danesch Marianne (szerk.) – M. Szabó Miklós – Mező András (katonai szakmai szerk.) 2015: *Katonai terminológiai értelmező szótár*. (Terminológiai szakértő: Fóris Ágota.) Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Infoterm 2019 = Terminológiai politikai irányelvek. A terminológiai politika kialakítása és megvalósítása különböző nyelvközösségekben. (Ford.: Somogyi Zoltán, lektorálta: B. Papp Eszter.) In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Terminológiasztratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. Budapest: L'Harmattan–OFFI Zrt. 167–218.
- ISO 29383:2020 Terminology Policies – Development and Implementation.
- Magyar Nyelv a Tudományban Elnöki Bizottság. Online: <https://mta.hu/i-osztaly/magyar-nyelv-a-tudomanyban-elnoki-bizottsag-108115>

Magyarország Alaptörvénye 2011 = Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).

Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv#>

Nft. = 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100204.tv>

NKE IFT = Az NKE Intézményfejlesztési terve (2020–2025). Online: <https://www.uni-nke.hu/egyetem/strategiai-fejlesztas/strategiak/ift-2020-2025>

NKE MP = Az NKE Minőségfejlesztési programja (2020–2025). Online: <https://www.uni-nke.hu/document/uni-nke-hu/minosegfejlesztesi-program-2020-2025.pdf>

Tempus Közalapítvány [é. n.]. Online: <http://tka.hu>

Vitafórum 2023 = A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelv. Online: https://mta.hu/data/dokumentumok/egyeb_dokumentumok/2024/197_KGY_magyar_nyelv_vedelme_javaslatok.pdf

Fóris Ágota nyelvész, a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének egyetemi tanára és a Terminológiai és Kommunikációs Kutatócsoport (TERMIK) vezetője. A Magyar Nyelv Terminológiai Tanácsa (MaTT) elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság elnöke, a Szótári Munkabizottság, a Kommunikációmenedzsment Munkabizottság és a Magyar Nyelvi Osztályközi Bizottság tagja, valamint a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE) alelnöke. Kutatási területe: alkalmazott nyelvészet, terminológia, lexikográfia, fordítás, szemantika, szervezeti kommunikáció.

Jakusné Harnos Éva

Szüksége van-e a Magyar Honvédségnek terminológiastratégiára?

Do the Hungarian Defence Forces Need a Terminology Strategy?

A magyar terminológiastratégia kialakításáról szóló Zöld könyv felvázolja egy Terminológiai Koordinációs Központ létrehozásának tervét, amelynek szakértői leíró jellegű adatbázisban osztanák meg az összegyűjtött és rendszerezett tudást. A gazdaság szereplői mellett kiemelt fontosságú adatszolgáltató és felhasználó lehetne a Magyar Honvédség és az NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kara. A Magyar Honvédségben folyó haditechnikai beszerzések és hadiipari beruházások hatása, valamint a 25 éves NATO-tagság folyamán szerzett ismeretek olyan idegen nyelvi hatást gyakorolnak a magyar katonai szaknyelvre, amely következtében elengedhetetlen a nyelvi tervezés és a szakterületi terminológiastratégia kidolgozása. A cikk áttekintést nyújt a NATO-ban folyó terminológiateervezésről és a NATOTerm adatbázisról, valamint a Magyar Honvédség Terminológiai Harmonizációs Testületének munkájáról. Érveket sorakoztat fel a nemzetihez kapcsolódó szakterületi terminológiastratégia tudatos tervezése és egy többnyelvű terminológiai adatbázis nem minősített részének honlapon való közzététele mellett a hatékony tudásmegosztás, oktatás és képzés, valamint az önálló magyar hadtudományi gondolkodás megőrzése érdekében.

Kulcsszavak: terminológiastratégia, terminológiai harmonizáció, katonai szaknyelv, NATOTerm, tudásmegosztás

The Green Book on the formulation of a Hungarian terminology strategy outlines the plan of the establishment of a National Terminology Coordination Centre, whose experts would share obtained and systematised knowledge in a descriptive database. Beside the stakeholders of economy, the Hungarian Defence Forces and the Faculty of Military Science and Officer Training, Ludovika – University of Public Service could be prioritised data providers and users. The ongoing large-scale procurement and defence industrial investment and our 25-year NATO membership have such relevant foreign language impact on the specialised language of the Hungarian military language that the development of

language planning and specialised language terminology strategy is essential. The article provides an overview of terminology design and management in NATO, NATOTerm database, and the work of the Terminology Harmonisation Board of the HDF. It argues for the participation of the HDF in the national terminology strategy design as well as allowing the accessibility of the unclassified part of the harmonised military terminology database. This would boost efficient knowledge sharing, military education and training and help preserve independent military scientific thinking.

Keywords: terminology strategy, terminology harmonisation, military special language, NATOTerm, knowledge sharing

1. Bevezetés

A 21. században felgyorsuló telekommunikációs folyamatok, a digitalizáció és a robbanásszerű technológiai fejlődés mind hatnak a nyelvek fejlődésére, különösen a szaknyelvekre. Egyrészt erősödik az egyes szakterületek specializációja, másrészt a digitális térben keveredő műfajok, stílusok, különböző funkciójú szövegek között megfigyelhető a szaknyelvek egyidejű, sokszor egymásba fonódó megjelenése is. Hazánk nemzetközi szervezetekben és intézményekben való részvétele szükségessé teszi az adott szaknyelvek, különösen az ENSZ, az Európai Unió és a NATO terminológiájának megismerését és magyarra való átültetését. Ehhez megfelelő támpontot nyújtanak az említett szervezetek többnyelvű terminológiai adatbázisai. A nemzetközi együttműködés ugyanakkor a saját szaknyelvek fejlesztését is elősegíti.

A cikkben a NATO és a Magyar Honvédség terminológiájának egységesítését tekintem át, elhelyezve azt a szaknyelvek kutatásában bekövetkezett folyamatokban. A kontextus és a lehetőségek vizsgálatának célja, hogy érveket sorakoztassak fel a magyar katonai szaknyelv tervezett fejlesztése, főként saját terminológiastratégia kidolgozása mellett. Ehhez kitűnő alap a Magyarországon más szakterületeken már épülőben lévő vagy kifejlesztett online szótárak és terminológiai adatbázisok elméleti háttérével és működtetésével kapcsolatos szakirodalom. Egy online katonai szaknyelvi, illetve terminológiai adatbázis a pontosabb nyelvhasználat révén közelebb hozná a szakterületet a kívülállókhoz, és nagyban segítené a katonai szaknyelv oktatását, a szaknyelvi tanárok képzését és továbbképzését, a szakfordítók munkáját, valamint a tartalékos katonák hatékony és gyors integrálódását a honvédségbe. Egy szakszerűen felépített és nyílt tartalmaival civilek számára is elérhető terminológiai adatbázis létesítéséhez a Magyar Honvédségnek is csatlakoznia kellene a magyar terminológiastratégia kialakításáról szóló Zöld könyvben javasolt Terminológiai Koordinációs Központhoz. A modern technológia lehetővé teszi mesterséges intelligencia alkalmazását a szakmai terminológiai adatbázis fogalmi rendszereinek és nyelvi összefüggéseinek feltárására, ami új távlatokat nyitna meg a szaknyelvoktatásban és -kutatásban, továbbá a katonai szakmai közösségben folyó kommunikáció hatékonyságának növelésében. Az alábbiakban megvizsgálom a szaknyelv, a terminológia és a szakmai nyelvhasználat fogalmát, majd bemutatom a szakmai nyelvhasználat kutatásában bekövetkezett szociokognitív fordulatot és a kialakult új perspektívát.

Ezek után összefoglalom az ezen irányzat keretében Magyarországon elért eredményeket, továbbá a NATO-ban elengedhetetlen terminológiai egységesítés folyamatát és főbb intézményeit, majd a Magyar Honvédségben folyó terminológiai harmonizációs munkát. Bemutatok néhány sikeres külföldi példát a hasonló kísérletekre, és a saját, többnyelvű katonai terminológiai adatbázis létrehozása és mesterséges intelligencia alkalmazása mellett érvelek.

2. Szaknyelv, terminológia és szakmai nyelvhasználat

A szaknyelvek kutatásának középpontjában hagyományosan a szakszókincs feltérképezése és az elemei jelentésének rendszerezése áll, azonban már a kutatási terület körülhatárolása is nehézséget okoz. Amint Kurtán Zsuzsa *Szakmai nyelvhasználat* című könyvében rámutat, a szakszókincs legalább három rétegből áll (2003: 155): 1. általános köznyelvi szókincsből; 2. a szaknyelveket általában jellemző közös szakszókincsből, valamint 3. a specifikus szakszókincsből. A közös szakszókincs alkotóelemei a köznyelvből ismert szavak, amelyek gyakran frazeológiai egységekben használatosak (például: *az ábrán látható; a fentiek alapján; a táblázatból kiindulva*). A közös szakszókincs bizonyos elemeit az egyes tudományágak vagy szakterületek gyakran eltérő értelemben használják: erre példa lehet a *bázis* eltérő jelentése a kémiában és a katonai szaknyelvben, vagy a *fenntarthatóság* jelentése a környezetvédelemben és a katonai szaknyelvben. A specifikus szakszókincs a szűkebb szakterületek vagy tudományágak számára létrehozott szavakat, kifejezéseket tartalmazza, amelyeket azok fogalmainak és eljárásainak megnevezésére alakítottak ki. A katonai szaknyelv specifikus szakszókincséhez tartoznak például az olyan szavak, kifejezések, mint a *robotrepülőgép, tűzerő, főerők, tűzcsapás, törzsszolgálati utasítás*. A szakszókincs mindig szövegekben jelenik meg, ezért sajátos jelentése a szövegkörnyezetből kikövetkeztethető.

A terminológia kifejezést egyaránt alkalmazzák egy szakterület szókincsére, a terminusokat, azaz a szakkifejezéseket rendszerező kutatási területre, valamint a fogalmak és a terminusok közötti kapcsolatot magyarázó elméletekre. Kurtán Zsuzsa (2003: 157) felhívja a figyelmet arra, hogy a terminológia nem azonos a nomenklatúrával, mert az utóbbi egy összefüggő ismereti zóna megnevezéseinek rendszere. Kurtán Wüster nyomán azt is hangsúlyozza, hogy a terminológia olyan kognitív egységek összessége, amely a szakmai ismereteket reprezentálja (2003: 168). A 2000-es évek elejéig a terminológiai kutatások szinte kizárólag a nomenklatúrával foglalkoztak. Sager 1990-ben megállapította, hogy a szaknyelvi szótárak többnyire főneveket tartalmaztak (1990: 19). Sager megfigyelése alapján a szaknyelvi szótárak sokáig nem jelenítették meg a munkafolyamatokat, tehát azt, ahogyan a nomenklatúra elemei fogalmi rendszerekbe kapcsolódtak. Az 1990-es évektől a szaknyelvek fejlődése azonban a technológiai fejlődés eredményeként felgyorsult, és a specializálódó tevékenységek és termelési folyamatok a szaknyelvek erősebb rétegződését eredményezték. A magyar szaknyelvek horizontális és vertikális fejlődésének ezt a fordulópontját elemezte és a köznyelvre is ható magyar szaknyelvi stratégia szükségességét vázolta fel Szabó István Mihály (2001).

3. A szakmai tudás és a szaknyelv megosztásának fontossága

A felismerés, hogy a köznyelv részét alkotó szaknyelvek fejlődése a szakmai közösségek sajátos nyelvhasználatának az eredménye, egyben a tudástermelés és tudásmegosztás eszköze, ahhoz a következtetéshez vezetett, hogy a szakmai nyelvhasználathoz kötődő tevékenységek, munkafolyamatok, azaz a szakmai tudás leírása nem lehetséges hagyományos szöszedetekkel és szótárakkal. Az általános köznyelvi szótárakban egy adott beszélőközösség bármelyik tagja felfedezheti a fogalmi összefüggéseket, mert rendelkezik a szükséges háttértudással a hétköznapi tevékenységekre, eseményekre vonatkozóan: tudja, mi történik vásárláskor, hogyan szokás bemutatkozni, mit kell tenni ügyek intézésekor egy hivatalban. Ezzel szemben egy szakmai közösségben a tanulók vagy a pályakezdők a szakértelem terén is támogatásra szorulnak, nem is beszélve arról, ha kívülállók próbálnak tájékozódni szakmai témában. A globalizáció keretei között a médiában egyre több tudásterület jelent meg, és állandóvá vált a szaknyelvek keveredése. A napi hírfolyamban egymással összekapcsolódnak a közgazdasági, egészségügyi, politikai, pénzügyi szaknyelvek elemei. Szintén megfigyelhető a médiában, hogy a világ több helyén zajló fegyveres konfliktusokról szóló tudósításokban szerencsés esetben szakértők megszólaltatásával magyaráznak hadtudományi vagy katonai szakmai kifejezéseket, rosszabb esetben a civil újságírók tévesen használnak szakkifejezéseket. Gyakori a *taktika* vagy *taktikai* és a *harcászat* vagy *harcászati* szakszavak, illetve fogalmak összekeverése, valamint a *stratégia* vagy *stratégiai* és a *hadászat* vagy *hadászati* szakszavak, illetve fogalmak összekeverése, különösen angolból fordítva, hiszen angolul mindkét fogalompár megfelelője *tactics* és *tactical*, illetve *strategy* és *strategic*. A *Hadtudományi lexikon* szerint a *stratégia* egy célkitűzés elérésére alkalmazott általános módszer (Krajnc et al. 2019: 979), a *taktika* pedig ennek lebontása középtávú célokra (Krajnc et al. 2019: 1042). A *hadászat* a fegyveres küzdelemre, például a haderőnek alkalmazására vonatkozó legáltalánosabb elméletek és gyakorlatok összessége (Krajnc et al. 2019: 343). A *harcászat* pedig a fegyveres küzdelem alapelemének, a harcnak az elmélete és gyakorlata (Krajnc et al. 2019: 396). Az *Euronews* honlapján megjelent alábbi hírszövegrész jól illusztrálja a fogalmi zavart (Széf 2025):

„Az egyik felvételen az elemző azonosítja az eltalált T-95 nehézbombázókat, amelyekről az orosz légierő az Ukrajnát támadó nagyobb drónokat és taktikai csapásmérő rakétákat szokta indítani.”

A fenti definíciók alapján a „taktikai csapásmérő rakéta” szaknyelvi szempontból téves kifejezés: a „harcászati” jelzőnek kellene szerepelnie „taktikai” helyett, mert a gyakorlatban a harc megvívására használt eszközről van szó. Az idézett cikk címe tovább erősíti a fogalmi zavart: „Szibériában állomásozó orosz stratégiai bombázókat is eltaláltak az ukrán drónrajok.” A címben orosz hadászati bombázókat kellene említeni a szaknyelvi pontosság érdekében, mivel itt is a harc megvívására való eszközről, nem általános elméletéről van szó. Bizonyára segítené az újságírók munkáját, ha elérhető volna magyar nyelven egy civilek számára is érthető terminológiai adatbázis.

4. A szociokognitív fordulat magyarországi eredményei

A szaknyelvek tanulmányozásában a nyelvtudomány kognitív fordulatát követő évtizedekben, különösen a 2000-es évek elejétől elterjedt a szociokognitív megközelítés (Cabré 1999; Temmerman 2000; Orna-Montesinos 2012), amely szaknyelv helyett inkább szakmai nyelvhasználatot említ, hangsúlyozva a szakmai közösségek tudás-termelő és tudásmegosztó tevékenységét. A szociokognitív kutatások elsősorban a szakmai közösségben létrehozott szövegeket vizsgálják interdiszciplináris szemlélettel, kombinálva a szövegnyelvészet, a nyelvészeti pragmatika és a szociolingvisztika eszközeit.

A szaknyelvek kutatásában bekövetkezett kognitív fordulat abból indul ki, hogy a szakmai tudás és a szakmai nyelvhasználat szabályainak elsajátítása szorosan összefügg: a szakmai közösség tagjai a tanulmányaik folyamán gyakorolják azoknak a tudássémáknak a létrehozását és felidézését, valamint a kapcsolódó dokumentumok létrehozását és értelmezését, amelyek egyúttal jelzik a szakmai csoporthoz tartozást. Emellett a sémák ismerete és használata erősíti a csoport kohézióját, és tekintélyteremtő, mivel kizárja az információcseréből a laikusokat, akik nem képesek kiegészíteni és értelmezni a szakmai kommunikációban gyakran csak részben felidézett tudássémákat.

Magyarországon a szaknyelvoktatás fejlesztése és a nemzetközi szervezetekbe, főként az Európai Unióba való integrálódás érdekében kezdődtek szaknyelvi, terminológiai kutatások a korábbiakban említett tudományterületek alkalmazásával. Az eredmények javították a szakértők és a kívülállók kommunikációját, például az orvos-beteg (Halász-Rébék-Nagy 2019; Kuna-Ludányi 2023) vagy a közigazgatási tisztviselő-ügyfél, illetve a jogász-ügyfél találkozások esetében (Kurtán 2020). Emellett hozzájárultak a magyar szaknyelvek fejlesztéséhez, az idegen nyelvű szakszókincs magyarba való átültetéséhez és a szaknyelvoktatás gyakorlatiasabbá tételéhez. A szakmai nyelvhasználat kutatásában jelentős eredményeket mutat be a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE) két évente megrendezett kongresszusa és a kongresszusok anyagának kötetei (MANYE é. n.), valamint a Szaknyelvoktatók és -kutatók Egyesülete (SZOKOE) évente tartott konferenciája és az egyesület online folyóirata, a *Porta Lingua*. Fontos volna, hogy a katonai szakmai nyelvhasználat kutatásában is bekövetkezzen egy szociokognitív fordulat, amely magában foglalná egyrészt a szakmai szövegek tipologizálását, szakmai szövegkorpusz építését, másrészt a magyar katonai terminológia fejlesztését az angol terminológia átültetésével, de megtartva a magyar katonai szaknyelv és fogalomalkotás hagyományait. Az ilyen kutatások jelentősen emelnék az egyetemi hallgatók szaknyelvoktatásának, a szaknyelvi tanárok képzésének, valamint a szakfordítók és tolmácsok felkészítésének színvonalát.

Hazánkban az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. (OFFI) jelenleg 27 nyelven vállal szakfordítást és tolmácsolást, és rendszeresen szervez konferenciákat és képzéseket az ország minden jelentős egyetemével, amelyeken az NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Karának is részt kellene vennie. Az OFFI munkatársai a tevékenységi körük miatt vezető szerepet töltenek be a szaknyelvi korpuszok és terminológiai adatbázisok építésében. Kutatásaikat a gyakorlati tapasztalatok

határozzák meg, az utóbbi években előtérbe került az egészségügyi, sőt a járványügyi szaknyelv tanulmányozása (Sermann–Tamás 2022).

A jogi-közigazgatási, továbbá az Európai Unió működésével és dokumentumaival összefüggő szakmai nyelvhasználat kutatása Magyarország európai integrációja miatt nyert különös jelentőséget. Részen az uniós feladatokra készülő tisztviselők szaknyelvi képzése, részen fordítástudományi kérdések és a szakfordítók képzése miatt vált fontossá. A *Magyar Tudomány* 2025. februári száma tematikus összeállítást tartalmaz az idegen nyelvről magyarra fordított szaknyelvi szövegeknek a magyar szaknyelvekre gyakorolt hatásáról. A terminológiai adatbázisok nemcsak azért kiemelkedő jelentőségűek, mert segítik a szakfordítóképzést és a szakfordítást, hanem hatnak is az egyes nemzeti szaknyelvek fejlődésére. Somssich Rékának (2025) és Fischer Mártának (2025) az ugyanitt megjelent tanulmánya felhívja a figyelmet azokra a terminológiai problémákra, amelyekkel a szakfordító szembesül az uniós jogszabályok magyar nyelvre való átültetésekor: magyarul értelmezhető, de sajátosan uniós szaknyelvi szövegeket, esetleg újító magyar nyelvű terminusokat kell alkotnia, így akaratlanul is a hazai nyelvpolitika és nyelvtervezés alakítójává válik. Az EU szakfordítóinak 2004 óta rendelkezésére áll az Interactive Terminology for Europe (é. n.), az Európai Unió terminológiai adatbázisa, amely segíti a 26 nyelven megjelenő joganyagok értelmezését.

5. A NATO-terminológia egységesítése

Az európai tagállamok számára az EU-hoz hasonlóan fontos a transzatlanti katonai szövetség, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, a NATO. A NATO sok szempontból hasonló szaknyelvi, terminológiai problémákat kezel, mint az EU, ugyanakkor a szakmai nyelvhasználat, illetve a szaknyelvi terminológia egységesítése a katonai szervezet hierarchikus felépítésének köszönhetően hatékonyabb.

A NATO-terminológia egységesítése mindjárt a szervezet megalakulása után kezdődött, főként a haditechnikai eszközök kompatibilitása és interoperabilitása érdekében, mivel a szövetségi kötelezettségekből adódóan közös hadgyakorlatokra és műveletekre kellett felkészülni, ahol a különböző nemzetek csapatainak együttműködése elengedhetetlen volt. A fegyverrendszerek és más technikai felszerelések egységesítése folyamatos volt. Az első kísérleteket a szakmai nyelvhasználat összehangolására szójegyzékek és szótárak jelentették, és csak az 1999-től bekövetkezett több bővítési hullám eredményeként, 2003-tól vált a NATO-ban hivatalos politikai irányelvvé a katonai terminológia standardizálása (Jones 2011). A szövetség 2007-től alkalmaz kötelezően saját és ISO terminológiai standardokat az egységes terminusok „NATO agreed”, azaz „NATO által jóváhagyott” megjelölésére (NATO Terminology Programme, é. n.).

Jelenleg a közös katonai terminológia fejlesztéséért a NATO Szabványosítási Iroda (NATO Standardization Office, NSO) felel. A Szabványosítási Iroda a Szabványosítási Bizottság (Committee for Standardization) és a NATO Katonai Bizottságának alárendeltségében működik. A Katonai Bizottság a tagállami haderők vezérkari főnökeiből áll. A Szabványosítási Iroda feladatkörébe tartozik a terminológiai irányelvek és szakpolitikák kidolgozása. Ezek a *NATO terminológiai direktíva*, valamint az *Irányelvek*

a NATO terminológia fejlesztésére és publikálására. A folyamatot a Szabványosítási Bizottság felügyeli. A Szabványosítási Iroda része a NATO Terminológiai Iroda (NATO Terminology Office, NTO), amely a ma már az interneten is elérhető NATO Terminológiai Adatbázist (NATO Terminology Database, NATOTerm) fejleszti és kezeli.

A NATO terminológiai fejlesztés alap gondolata a honlap szerint a szakmai tevékenységek során, a szituációhoz kötött kommunikációban megvalósuló tudástermelés és tudásmegosztás köré épül. Ez illeszkedik a szakmainyelv-használat fentebb említett szociokognitív felfogásához: egy szabványosított elektronikus nyomtatványon, megfelelő indoklással bárki javasolhat a testületnek új terminust. A NATOTerm terminológiai adatbázisa az EU terminológiai adatbázisától eltérően csak a szövetség két hivatalos nyelvén, angolul és franciául áll rendelkezésre. Ebből következően a NATO egységesített terminológiájának a tagállamok katonai szaknyelvébe való átültetése, illetve a saját katonai szaknyelvnek a szövetségben használttal való összehangolása a tagállamok feladata.

6. A magyar katonai szaknyelvi és a NATO-terminológia összehangolása

Közismert, hogy a magyar katonai szaknyelvet több történelmi korszakban érte erős külső hatás a német, az orosz és Magyarország NATO-tagsága óta az angol katonai szaknyelv irányából. Az eltérő szövetségi rendszerek más fegyverzetet, technikai felszerelést, eljárási rendet, s ebből adódóan nagyon különböző terminológiát, azaz szakmai fogalomrendszert eredményeztek.

A magyar szaknyelvi terminológia rendszerezésére és a definíciók korszerűsítésére, egyben a NATO-terminológiával való összehasonlítására jött létre a *Katonai terminológiai értelmező szótár* (Berkáné et al. 2015). A mű hagyományos felépítésű nyomtatott szótár, azonban érdekessége, hogy a szakmai szerkesztője, Mező András korábban a NATO koncepciófejlesztés és terminológiafejlesztés területén szerzett tapasztalatokat, és kutatta a magyar katonai szaknyelv szókincsét és fogalomrendszerét (Mező 2013). Tamás Dóra (2016) az *Alkalmazott Nyelvtudomány* című folyóiratban méltatta a terminológiai szótár fogalmi alapú felépítését, a modern terminológia elveit is alkalmazó szemléletét, amely Fóris Ágota tanácsainak köszönhető, valamint a szakértők szándékát, hogy korszerűsítsék a honvédelmi terület szakszókincsét. A szótár érdekessége, hogy 28 szakterületről 8417 szócikket tartalmaz, amelyek felépítése a terminológia klasszikus definiálási módja szerint a fölérendelt fogalmakat is megjelöli, tehát utal a fogalmi rendszerekre.

A szótár megjelenésével azonos évben kiadott 54/2015. (X. 21.) honvédelmi miniszteri utasítás létrehozta a Magyar Honvédség Terminológiai Harmonizációs Testületét, amelynek feladata a NATO- és a magyar katonai terminológia összehangolása, a szövetségi terminológiából átvett terminusok magyar megfelelőinek és magyar nyelvű definícióinak bevezetése. (A testület teljes jelenlegi neve Magyar Honvédség Transzformációs Parancsnokság Doktrína- és Szabályzatfejlesztési Igazgatóság Terminológiai Harmonizációs Testület.) Munkájában minden fontosabb szakterület képviselői részt vesznek, megvitatják és véleményezik a bevezetésre ajánlott kifejezéseket, majd javaslatot tesznek az elutasításukra vagy elfogadásukra. A munka

eredményeiről az elektronikus úton terjesztett Terminológiai Hírlevél tájékoztatja az érintett honvédségi szerveket. Sajnos az adatbázis nem elérhető elektronikus formában, és a kívülálló civilek számára sem áll rendelkezésre a nyílt, nem titkosított része. Ezzel szemben a NATO Term nyílt adatbázisa az interneten elérhető, de az adatbázis titkosított része természetesen nem.

7. A szaknyelv szociokognitív értelmezése és a terminológiai fogalomrendszerek szerepe a tudásmegosztásban

Szövegtani kutatások, különösen a szöveg koherenciájára, tehát a szövegben megjelenő fogalmi hálók létrehozására és felismerésére vonatkozó kutatások bizonyítják a globális tudásminták létezését és működését (Beaugrande–Dressler 2000). A szakmai nyelvhasználat szabályai a tevékenységek során megszilárdult viselkedésformák részévé válnak a szakmai tudás alkalmazásának és fejlődésének folyamatában. A szűkebb szakmai közösség esetében ez azt jelenti, hogy a közös háttértudásnak köszönhetően rövidebb és hatékonyabb lesz a szakmai diskurzus, a szakmai kommunikáció (Orna-Montesinos 2012: 2–3). Ugyanakkor a szakmai szabályok a különféle helyzetekben alkalmazható szövegműfajokat, szövegtípusokat is meghatározzák. A katonai szakmai nyelv használatának tudásszerveződési formáit és ezeknek a kognitív kereteknek a szövegtípusokban való megjelenését Magyarországon Jakusné Harnos Éva kutatta (2014; 2016a; 2016b).

Pamela Faber és Pilar León-Araúz tanulmánya (2019) részletesen elemzi a katonai terminológiára vonatkozó szószedetek, szótárak, online ontológiák és online adatbázisok fejlődésének folyamatát, amely például a Spanyol Fegyveres Erők tudáskeret alapú terminológiai adatbázisának létrehozásához vezetett. Az adatbázis vizuálisan is megjeleníti azokat a fogalmi rendszereket, amelyek egy szakmai folyamatban összekapcsolódnak. A munka egy részét megfelelő szövegtípusokra alapozva ma már mesterséges intelligencia segítségével is el lehetne végezni. Például a NATO Szabványosítási Iroda (NSO) honlapján elérhető az AI CLAIRE mesterséges intelligencia, amely elkészíti a hosszú és bonyolult standardizálási egyezmények tartalmi kivonatát, illetve kérdésekre kikeres bizonyos információkat. Az AI DEHZI dokumentumharmonizáló mesterséges intelligencia pedig a standardizálással kapcsolatos dokumentumok elkészítésében és a megfelelő terminusok kiválasztásában segít.

8. A mesterséges intelligencia alkalmazásának lehetősége a terminológiamenedzsmentben

A terminológiai adatbázisok építése magában foglalja a terminológiamenedzsmentet, amelynek fontos része a terminológiastratégia megtervezése, a tudományosan megalapozott terminológiai elvek érvényesítése, az adatbázis szerkezetének és az alapját nyújtó szoftvernek a kiválasztása, továbbá a tartalom folyamatos frissítése (Tamás 2012: 17). A terminológus emellett együttműködik más tudományterületek szakértőivel, például informatikussal, nyelvészszel, az adott tárgykör szakértőivel, sőt a szélesebb

szakmai felhasználói körökkel, akiknek a javaslatait figyelembe kell vennie. A Magyar Honvédség említett Terminológiai Harmonizációs Testülete a NATO- és a magyar katonai terminológia egységesítése mellett bizonyos értelemben terminológiai menedzsmenttel is foglalkozik: a gyorsan keletkező, nagyszámú angol nyelvű terminus magyar megfelelőit keresi, a fogalmak definíciója és a fogalmi összefüggések alapján.

A hadtudományi szakirodalom számos területen bemutatja és elemzi a mesterséges intelligencia alkalmazását: ilyen például a döntés-előkészítés és a parancsnoki döntéshozatal (Fazekas 2024; Négyesi 2024), valamint műveletekben a célmeghatározás, célkijelölés (King 2024), továbbá a katonai logisztika vagy általában a nagy mennyiségű felderítési és hírszerzési adat feldolgozása, például a műveleti tervezésben (Rashid et al. 2023). Ugyanakkor az etikai és hadijogi problémákra is kitérnek (Wood 2024). Wood cikke azért is érdekes, mert a fejlesztők szemszögéből megvizsgálja, hogyan használják és értelmezik a katonai alkalmazású mesterséges intelligencia rendszerek a katonai terminológiát, elősegítve az ember-gép kommunikációt és együttműködést.

A nyelvtechnológiai eszközöket, többek között a mesterséges intelligenciát alkalmazó, szövegkorpusz és szakfordítás alapú terminológiamenedzsmentről összefoglaló cikket jelentetett meg Seidl-Pécs Olívia (2023), melyben áttekinti a jelenlegi módszereket. Hagos és Rawat (2024) cikke rámutat, hogy a tervezetten strukturált és részletesen szabályozott katonai terminológia jól kezelhető neurális hálózatok és a szimbolikus érvelés alkalmazásával, és ez képessé tenné egy ilyen jellegű mesterséges intelligenciát különböző kontextusban a rugalmas válaszadásra és átfogó elemzésre. Katonai szövegek automatizált, neurális hálózaton alapuló gépi fordításával többféle kutatás is foglalkozik (Liu et al. 2022), többek között értékelve a Language Weaver valós idejű gépi fordítóprogram használatosságát (Wheal 2024).

A fentiekből látható, hogy a terminológiamenedzsment és a terminológiai adatbázisok működtetése gyorsan fejlődik a mesterséges intelligencia alkalmazásának köszönhetően, amelyet viszont a gépi fordítóprogramok folyamatos tökéletesítése segít. A gépi fordítóprogramoknak a gyakorlati alkalmazhatóságuk mellett bizonyára előnyük a fejlesztők számára az elérhető üzleti nyereségük, mivel a globalizáció korában különféle szakterületek szakértőinek kell kommunikálniuk sokféle nyelven. Ezek a folyamatok hatnak a szaknyelvoktatásra és a nyelvtervezésre is, elsősorban azért, mert folyamatosan frissíteni kell az adatbázisokat a hatékonyság és a gyors munkavégzés érdekében; másrészt, mert az idegen nyelvekből átvett új szakszókincset vagy terminológiát összhangba kell hozni a meglévő adatokkal és ismeretekkel. Ehhez a feladathoz multidiszciplináris megközelítés kell, azaz a szakmai terület szakértői mellett alkalmazott nyelvészeknek és informatikusoknak, esetleg szaknyelvi tanároknak is részt kell venniük a munkában.

9. A Magyar Honvédség terminológiastratégiájának szükségessége

A 2023-ban megjelent, *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv* című kötet (Prószéky et al. 2023) előszavában a főszerkesztő, Prószéky Gábor felvázolja egy nemzeti Terminológiai Koordinációs Központ létrehozásának tervét

(Prószéky 2023: 5–7). A központ fő funkciója lenne a hivatalos nyelvhasználat egységesítése, a pontos terminológiahasználat révén az ország versenyképességének növelése, továbbá az oktatás és a tudásátadás elősegítése. A kötetben megjelent tanulmányukban Fóris Ágota és Prószéky Gábor felvetik, hogy a nemzeti terminológiai adatbázis létrehozása mellett szakterületenként is szükség volna terminológiai zöld könyvek kiadására, azaz saját terminológiastratégia megalkotására (Fóris–Prószéky 2023: 12). A szakterületek terminológiatervezői együttműködhetnének a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpontjának Terminológiastratégiai Tanácsadó Testületével, amely a terminológiai kutatások terén már bizonyított kutatókból áll.

A korábban bemutatott körülmények miatt a Magyar Honvédség bekapcsolódása a Terminológiai Koordinációs Központ létrehozásának programjába és a terminológiastratégiai tervezés folyamatába számos előnnyel járna. Legfontosabb előnye volna, hogy az interneten mindenki számára elérhető, nyílt szövegtörzset és terminológiai adatokat tartalmazó adatbázis segítené az oktatást és kiképzést. Például az NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar tisztjelöltjeinek magyar katonai szaknyelvi (és ezáltal szakmai) felkészítésében lehetőség nyílna a haderőfejlesztési program keretében zajló haditechnikai beszerzések, az ezekkel kapcsolatos kiképzési és eljárási módosítások terminológiai, illetve fogalomrendszerének naprakész követésére, és az oktatásba, kiképzésbe történő egyidejű beépítésére. Emellett támogatná az angol STANAG katonai szaknyelvi vizsga minden szintjére (STANAG 1, 2, 3, azaz A2, B2, C1) való felkészítést, így a nyelvtanárok számára is irányadó lenne. Megjegyzendő, hogy a katonai alakulatoknál is számos nyelvtanár dolgozik, akik többnyire a civil életből érkeztek, így biztos támpontot jelentene számukra egy megbízható terminológiai adatbázis. A fentiek alapján bizonyított, hogy egy mesterséges intelligencia alapú adatbázis, ahol szövegtörzsetben is kereshetők, illetve a szakszövegekben megjelennek a terminusok, a legfontosabb tudásmegosztó eszköz lehet. A Magyar Honvédségben megoldható lenne a szakfordítóképzés, illetve továbbképzés, amelyre például a gépi fordítás felügyelete érdekében szükség lesz akkor is, ha katonai területen elterjed ez a technológia.

A szövegtörzs alapú terminológiai adatbázis lehetővé tenné a fegyvernemi, szakterületi katonai szakmai nyelvhasználat célirányos tananyagainak kidolgozását, rendkívül rövid határidővel és rugalmasan alkalmazkodva egy-egy honvédségi igényhez (például egy nemzetközi hadgyakorlat előtt, a felkészülés keretében). A nyelvtanárokat be lehetne vonni a terminológiai munkába és a legfontosabb, nem titkosított szakmai dokumentumok feltérképezésébe, ezzel is célirányosabbá téve a kiképzést mind a katonák anyanyelvén, mind angolul. Jelenleg egy olyan, STANAG3 (C1) szintű katonai szaknyelvi tankönyv van, amely katonai terminológia szempontjából is szakértő által lektorált (Jakusné et al. 2018; 2021). Egy elérhető terminológiai adatbázis már szakértők által értékelt és definiált elemeket tartalmazna, amelyből a szaknyelv-oktatásban és általában a kiképzésben dolgozók rugalmasabban állíthatnának össze tananyagokat. Emellett nagy jelentőséggel bírna a tartalékos katonák kiképzésében, akik esetleg először találkoznak az egységes NATO-terminológiával, de a magyar katonai terminológiáról sincsenek rendszerezett ismereteik.

A nyilvánosan elérhető terminológiai adatbázis a civil szakértőknek, például elemzőknek, a saját munkatársainak támpontot jelentene a közvélemény pontosabb

tájékoztatásához, ami növelné a Magyar Honvédség presztízsét. Nem utolsósorban segítené az önálló magyar katonai szaknyelv és hadtudományi gondolkodás fejlődését és fennmaradását, mert – ahogyan azt a terminológiai Zöld könyv is megfogalmazza – a jövő generációk iránti társadalmi felelősségünk, hogy a magyar szaknyelveket az idegen nyelvi hatások ellenére megőrizzük.

10. Összegzés

A szaknyelvi, terminológiai kutatások utóbbi időben tapasztalható irányzatainak áttekintése után megállapítható, hogy az egyre erősebb idegen nyelvi, főleg angol nyelvi hatás pozitív eredménye a tudásátadást segítő, többnyelvű online adatbázisok megjelenése, amelyek részben a nemzetközi szervezetekben folyó munkához kötődnek. Az adatbázisok előkészítői, kezelői és használói elsősorban az egyetemi szaknyelvoktatók és a fordítóirodákban dolgozó szakfordítók. Szintén ők értek el jelentős eredményeket a szakmai szövegek, a szakmai nyelvhasználat kutatásában.

Negatív azonban az idegen nyelvű szaknyelvi hatások erősödése abban az értelemben, hogy több szakterületen csökken a nemzeti nyelven használt szakszókincs, illetve terminológia aránya, ami a nemzeti szaknyelvek vagy bizonyos szakterületi terminológia elsovadásához vezethet. A kedvezőtlen hatások ellensúlyozására tett javaslatot a nemzeti terminológiastratégia megalkotásával és egy nemzeti Terminológiai Koordinációs Központ létrehozásával a Nyelvtudományi Kutatóközpont, amelyhez illeszthető a Magyar Honvédségben folyó terminológiafejlesztés. A Magyar Honvédség és különösen az NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar bekapcsolása a munkába, valamint a terminológiai adatbázis nyílt tartalmainak elérhetővé tétele nagy lendületet adhatna az ilyen irányú kutatásoknak, és az oktatás, kiképzés, felkészítés területén jelentős gyakorlati haszonnal járna.

Szakirodalom

- Beaugrande, Robert de – Dressler, Wolfgang 2000: *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Berkáné Danesch Marianne – M. Szabó Miklós – Mező András (szerk.) 2015: *Katonai terminológiai értelmező szótár*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Cabré, Teresa 1999: *Terminology. Theory, Methods, Applications*. Amsterdam: John Benjamins. Online: <https://doi.org/10.1075/tlrp.1>
- Faber, Pamela – León-Araúz, Pilar 2019: Frame-Based Terminology Applied to Military Science: Transforming a Glossary Into a Knowledge Resource. *Lexicography*, 6/2: 105–131. Online: <https://doi.org/10.1007/s40607-019-00060-y>
- Fazekas Ferenc 2024: *A katonai döntéshozatal kihívásai a multitér műveletek és a mesterséges intelligencia alkalmazásának tükrében*. PhD-értékezés. NKE Hadtudományi Doktori Iskola. Online: <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/handle/20.500.12944/101715>

- Fischer Márta 2025: Az EU-többsnyelvűség hatása a magyar szaknyelvekre: terminológiai kihívások és lehetőségek. *Magyar Tudomány*, 186/2: 331–338. Online: <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.2.13>
- Fóris Ágota – Prószéky Gábor 2023: A zöld könyv: a magyar terminológiastratégiai munkák megalapozása és elindítása. In: Prószéky Gábor (főszerk.) – Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – B. Papp Eszter – Lipp Veronika (szerk.): *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. 11–22. Online: <https://doi.org/10.18135/term.2023.2>
- Hagos, Desta H. – Rawat, Danda B. 2024: Neuro-Symbolic AI for Military Applications. *IEEE Transactions on Artificial Intelligence* 5: 6012–6026. Online: <https://doi.org/10.1109/TAI.2024.3444746>
- Halász Renáta – Rébék-Nagy Gábor 2019: Az orvostanhallgatói magyar szaknyelv oktatásáról. In: Besznyák Rita (szerk.): *Porta Lingua 2019*. Budapest: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete. 175–186. Online: <http://szokoe.hu/porta-lingua/archivum/porta-lingua-2019>
- Interactive Terminology for Europe (IATE) [é. n.]. Online: <https://iate.europa.eu/home>
- Jakusné Harnos Éva 2014: A tudásszerveződések formáinak szerepe a szakmai nyelvhasználatban. In: Bocz Zsuzsanna (szerk.): *Porta Lingua 2014*. Budapest: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete (SZOKOE). 245–254. Online: <http://szokoe.hu/porta-lingua/archivum/porta-lingua-2014>
- Jakusné Harnos Éva 2016a: A keretelméletek alkalmazása a szakmai diskurzus kutatásában. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 11/2: 89–101. Online: https://matarka.hu/koz/ISSN_1788-9979/vol_11_no_2_2016/ISSN_1788-9979_vol_11_no_2_2016_089-101.pdf
- Jakusné Harnos Éva 2016b: A szaknyelvi szövegek tipologizálásának lehetséges szempontjai. In: Besznyák Rita (szerk.): *Porta Lingua 2016*. Budapest: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete. 381–390. Online: <http://szokoe.hu/porta-lingua/archivum/porta-lingua-2016>
- Jakusné Harnos Éva – Horváthné Szalóczy Ibolya – Kárpáti Ildikó 2018: *Jegyzet katonai szaknyelvi kurzusokhoz és STANAG3 nyelvvizsga-felkészüléshez*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
- Jakusné Harnos Éva – Horváthné Szalóczy Ibolya – Kárpáti Ildikó 2021: *Jegyzet katonai szaknyelvi kurzusokhoz. STANAG3*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Jones, Ian 2011: The NATO terminology programme and NATOTerm. *Proceedings of Translating and the Computer* 33. London, UK: Aslib. Online: <https://aclanthology.org/2011.tc-1.6/>
- King, Anthony 2024: Digital Targeting: Artificial Intelligence, Data, and Military Intelligence. *Journal of Global Security Studies* 9/2: oga009. Online: <https://doi.org/10.1093/jogss/oga009>
- Kuna Ágnes – Ludányi Zsófia 2023: Terminológiai elvek az orvosi szaknyelvben és a gyógyító kommunikációban. Problémák, tendenciák, ideológiák. In: Prószéky Gábor (főszerk.) – Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – B. Papp Eszter – Lipp Veronika (szerk.): *A magyar terminológiastratégia kialakítása: Zöld könyv*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. 109–134. Online: <https://doi.org/10.18135/term.2023.1>
- Kurtán Zsuzsa 2003: *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Kurtán Zsuzsa 2020: A jogi-közigazgatási szaknyelv rétegzettség és a közérthetőség. In: In: Besznyák Rita (szerk.): *Porta Lingua 2020. Szaknyelvoktatás és -kutatás nemzetközi kontextusban. Cikkek, tanulmányok a hazai szaknyelvoktatásról*. Budapest: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete. 123–134. Online: <https://doi.org/10.48040/PL.2020.11>
- Liu, Xiangwei – Tang, Liang – Ma, Xin – Hu, Jiang 2022: Research on Military Text Machine Translation Based on Deep Neural Network. In: Li, Xiaolong (szerk.): *Advances in Intelligent Automation and Soft Computing. IASC 2021. Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies*, 80. Cham: Springer. 361–368. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-030-81007-8_40
- Bicentenáriumi összeállítás. *Magyar Tudomány* 186/2. (2025. február). Online: <https://akjournals.com/view/journals/2065/186/2/2065.186.issue-2.xml>
- Mező András 2013: A szárazföldi harcászati tevékenységek fogalomrendszere: Vita-indító egy konferencia reményében. *Honvédségi Szemle: A Magyar Honvédség Központi Folyóirata* 141/1: 119–135.
- Négyesi Imre 2024: The Potential of Cognitive Artificial Intelligence for Mission-Oriented Military Decision-Making. *Land Forces Academy Review* 29/4 (116): 473–480. Online: <https://doi.org/10.2478/raft-2024-0049>
- Orna-Montesinos, Concepcion 2012: *Constructing Professional Discourse: A Multiperspective Approach to Domain-Specific Discourses*. Cambridge: Scholars Publishing.
- Prószéky Gábor (főszerk.) – Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – B. Papp Eszter – Lipp Veronika (szerk.) 2023: *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. Online: <https://doi.org/10.18135/term.2023>
- Prószéky Gábor 2023: Előszó: egy nemzeti Terminológiai Koordinációs Központ létrehozásának előkészítése. In: Prószéky Gábor (főszerk.) – Fóris Ágota – Bölcskei Andrea – B. Papp Eszter – Lipp Veronika (szerk.): *A magyar terminológiastratégia kialakítása. Zöld könyv*. Budapest: Nyelvtudományi Kutatóközpont. 5–10. Online: <https://doi.org/10.18135/term.2023.1>
- Rashid, Adib – Kausik, Ashfakul – Sunny, Ahamed – Bappy, Mehedy 2023: Artificial Intelligence in the Military: An Overview of the Capabilities, Applications, and Challenges. *International Journal of Intelligent Systems* 4: 1–31. Online: <https://doi.org/10.1155/2023/8676366>
- Sager, Juan C. 1990: *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co. Online: <https://doi.org/10.1075/z.44>
- Seidl-Pécs Olívia 2023: A terminológiamenedzsmenthez kapcsolódó kutatási irányzatok. *Fordítástudomány* 25/2: 73–86. Online: <https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.5>
- Sermann Eszter – Tamás Dóra Mária 2022: Hogyan jelenik meg a járványügyi terminológia különböző szervezetek terminológiai adatbázisaiban. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, 15/1: 109–119. Online: <https://humanus.libmate.hu/human/cikk/664341>
- Somssich Réka 2025: A szakfordító mint a többnyelvű uniós jog szövegezője. *Magyar Tudomány* 186/2: 322–330. Online: <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.2.12>
- Szabó István Mihály 2001: A magyar szaknyelvi-kommunikációs kultúra az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 46/6: 739–752. Online: https://epa.oszk.hu/00600/00691/00297/pdf/EPA00691_matud_2001_06_739-752.pdf

- Tamás Dóra 2012: Legyünk kreatívak: milyen is az igazi terminológiai adatbázis? *Fordítástudomány* 16/1: 5–20.
- Tamás Dóra Mária 2016: Berkáné Danesch Marianne (szerk.) – M. Szabó Miklós – Mező András (katonai szakmai szerk.): Katonai terminológiai értelmező szótár. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 16/2: 1–8. Online: https://alkalmazottnyelvtudomany.hu/wordpress/wp-content/uploads/TamasDoraM_jav.pdf
- Temmerman, Rita 2000: *Toward New Ways of Terminology Description. A Sociocognitive Approach*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. Online: <https://doi.org/10.1075/tlrp.3>
- Wheal, Emma 2024: Enhancing National Security with AI-Powered Machine Translation. *RWS Blog*, 2024. július 17. <https://www.rws.com/blog/enhancing-national-security-with-MT/>
- Wood, Nathan Gabriel 2024: Explainable AI in the military domain. *Ethics and Information Technology* 26/29. Online: <https://doi.org/10.1007/s10676-024-09762-w>

Források

- 54/2015. (X. 21.) HM utasítás a Magyar Honvédség doktrinális, szabványosítási és terminológiai tevékenységéről. Online: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A15U0054.HM&xtreferer=00000003.TXT#>
- Krajnc Zoltán et al. 2019: *Hadtudományi lexikon*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó. Online: https://real.mtak.hu/153916/1/790_hadtudomanyi_lexikon_2019.pdf
- Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE) [é. n.]: *Kongresszusi kiadványok*. Online: <https://manye.hu/kongresszusi-kiadvanyok/a-magyar-alkalmazott-nyelvetan-egyesulete-1995-es-2018-kozott/>
- NATO Standardization Office [é. n.]. Online: <https://nso.nato.int/nso/home/main/home>
- NATOTerm [é. n.]. Online: <https://nso.nato.int/natoterm/Web.mvc>
- NATO Terminology Programme [é. n.]. Online: <https://nso.nato.int/natoterm/content/nato/pages/ntp.html?lg=en>
- Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt. [é. n.]. Online: <https://www.offi.hu/offi-akademia/kepzesek/konferenciak>
- Szaknyelvoktatók és -kutatók Országos Egyesülete [é. n.]: *Porta Lingua*. Online: <http://szokoe.hu/porta-lingua>
- Széf Ferenc 2025: Szibériában állomásozó orosz stratégiai bombázókat is eltaláltak az ukrán drónrajok. *Euronews*, 2025. június 1. Online: <https://hu.euronews.com/2025/06/01/strategiai-bombazok-is-megsemmisultek-az-ukran-dronrajok-orosz-repuloterek-elleni-tamadasa>

Jakusné Harnos Éva nyelvész, az NKE Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Nemzetközi Biztonsági Tanulmányok Tanszékének docense. Kutatási területe a nyelvészeti pragmatika, a propagandaelemzés, a politikai diskurzuselemzés, a stratégiai kommunikáció és a biztonsági tanulmányok.

Kriskó Edina

„Torkunkon akadt szavak” – Angolszász kényszerek a szervezetikommunikáció-kutatásban és -oktatásban

“Words Stuck in our Throats” – Anglo–Saxon Constraints in Organisational Communication Research and Education

A tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson a public relations (PR) szakterületén tapasztalható magyar–angol kevert nyelvhasználat jelenségéről. A vizsgálat fókuszában az egyetemi oktatókra nehezedő szakmai és nyelvi elvárások állnak, különös tekintettel a nyelvi megfeleltetés kihívásaira a szervezeti kommunikáció oktatásában és kutatásában. Kiindulópontként a 2021-es PR-iparági jelentés szolgál, amely az utolsó átfogó, nyilvánosan elérhető hazai dokumentumként hiteles képet nyújt a szakma aktuális nyelvhasználati tendenciáiról, illetve a közönséghez szóló nyelvi gyakorlatokról. A tanulmány rámutat arra, hogy a tudományos igényű, ugyanakkor nyelvileg árnyalt kommunikáció mind az oktatók, mind a tudományos ismeretterjesztéssel foglalkozó szakemberek számára komoly dilemmákat vet fel. A teljes nyelvi megfeleltetés sok esetben lehetetlen, ugyanakkor a terminológia mechanikus átvétele, a fordítás teljes mellőzése sem kínál kielégítő megoldást. E kettősség nyelvhasználati és oktatásmódszertani vonatkozásainak feltárása révén a tanulmány a tudományos nyelvhasználat tudatosításához kíván hozzájárulni a nyelvi idegenség és alkalmazkodás kontextusában.

Kulcsszavak: public relations, tudománykommunikáció, terminológia, kommunikáció-tudomány, nyelvhasználat

The aim of this paper is to provide an overview of the phenomenon of mixed Hungarian – English language use in the field of public relations (PR). The focus of the study is on the professional and linguistic expectations of university lecturers, with a special emphasis on the challenges of language matching in the teaching and research of organisational communication. As a starting point, the PR Industry Report 2021 will be used as the last comprehensive, publicly available national document to provide a credible picture

of current language use trends in the profession and language practices aimed at the public. The study shows that communicating in a scientifically demanding yet linguistically nuanced way poses serious dilemmas for both educators and practitioners of scientific communication. While full linguistic compliance is often impossible, the mechanical adoption of terminology and the complete absence of translation are not satisfactory solutions. By exploring the linguistic and methodological aspects of this dichotomy, the study aims to contribute to the awareness of scientific language use in the context of linguistic alienation and adaptation.

Keywords: public relations, science communication, terminology, communication studies, language use

1. Bevezetés

Egy hazai egyetem képzési programjának oktatói bemutatkozásában a következő sorokat olvasom az egyik oktatóról: „A PA és stratégiai PR szakértője”, és „a Smartfluencer.hu mint első magyar *speakers bureau* ötlet elindításával egy időben kezdett mélyebben foglalkozni a *purpose*-alapú kommunikációval”. Szakmai felkészültségei szorosan kapcsolódnak a fenntarthatóság és a CSR területéhez, a szervezeti reputációépítéshez. A bemutatkozás további részéből kiderül, hogy az illető a Magyar Public Relations Szövetség Impact Tagozatának is a tagja. Egy magyar szakember önjellemzéséről van szó, egy hazai felsőoktatási intézmény keretei között zajló, magyar nyelvű képzési programhoz kapcsolódóan, az internet nyilvánossága számára megfogalmazott szövegben. Az illető gyakorló PR-szakember, egy szakirányú továbbképzési program vezető oktatója.

Ez a bemutatkozó szöveg (*intró*) tükrözi azokat a nyelvi dilemmákat és feszültségeket, amelyekkel immár közel negyedszázada, PR-tanulmányaim kezdete óta szembesülök. A tanulmány célja, hogy rávilágítson az angolszász szaknyelvi fogalmak jelenlétéből adódó kihívásokra és kötöttségekre, különös tekintettel a szervezeti kommunikáció kutatására.

Elemzésem egy olyan szaknyelvi környezetet vizsgál, ahol az egykori *tájékoztatás* helyét a *briefing* foglalja el, ahol nem problémákat, hanem *issue*-kat – sőt, újabban *cyber issue*-kat – elemzünk és kezelünk, s ahol a *turnaround menedzsment* egyre hangsúlyosabbá válik. Mindez nem pusztán terminológiai kérdés, hanem a tudományművelés nyelvi infrastruktúráját és identitáskonstruáló erejét is érinti. Hiszen ahogyan Ken Hyland fogalmaz, a diszciplína identitását a nyelvi eszközök használata is formálja; az egyes szaknyelvi műfajok tükrözik a közösségi konvenciókat, miközben aktívan építik a szakmai közösséghez tartozás érzését is (Hyland 2012: 46). Ahogyan a terminusokat használjuk, azzal kifejezzük orientációnkat a tudományos-szakmai közösség felé, és egyúttal információt közvetítünk személyes pozíciónkról is (Hyland 2015: 5).

Ezért időszerű és indokolt, hogy a magyar nyelvű tudományosság, különösen a társadalomtudományi és kommunikációs diszciplínák nyelvhasználatának kérdései is fókuszba kerüljenek. Elemzésem szemszöge a felsőoktatásban dolgozó, tudományos és szakmai szerepek határterületein mozgó PR-szakemberé. Megfigyeléseimet négy

témakör mentén szervezem: 1) a „PR” szó változó írásmódja; 2) a menedzsmentdiszciplínák terminológiai behatása és a jövevényszókészlet alakulása; 3) a publikációs kényszerekből fakadó nyelvi nyomás; valamint 4) a diszciplínatörténet néhány tanulsága.

2. Az első kihívás: maga a „PR” szó

A public relations (továbbiakban: PR) képviselői hasonló kérdésköröket vizsgálnak, összehasonlítható módszertani és eszközhasználati háttérrel dolgoznak, s közös fogalmi mezőből merítenek. Mindezek ellenére még az elnevezés ejtismódjában és írásmódjában sem alakult ki egységes gyakorlat: egyaránt előfordul a „píár” és a „péér” ejtés, valamint a kis- és nagybetűs írásmód is vita tárgya.

A *Magyar etimológiai szótár* szerint a „píár” viszonylag friss, közéleti vendég szó, amely az angol rövidítés (PR) alapján ejtendő, és a nyilvánossággal való kapcsolattartást jelöli. Származéka a „píáros”, jelentése: „cég reklámtevékenysége”, illetve „közszereplő, kormányzat ténykedése a nyilvánossággal való jó kapcsolatok ápolására, a közvélemény befolyásolására, önnön arculatának előnyös formálására” (Tótfalusi 2001: o. n.). Tótfalusi e meghatározásában még a Benkő Loránd szerkesztette *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (Benkő 1967) alapelveit követi. Azóta azonban jelentős változások történtek a nyelvhasználatban és a normaértelmezésben is.

Kezdetben a kisbetűs írásmód és a magyar ejtés szerinti „péér” vált elfogadottá: ezt a megközelítést képviselte hosszú ideig a Magyar Public Relations Szövetség is (Manyszi 2011). Az Osiris Kiadó *Helyesírás* című kiadványa 2004-ben már a nagybetűs forma elfogadhatóságát is rögzítette (Laczkó–Mártonfi 2004). Az írásmóddal kapcsolatos viták néhány évvel ezelőtt ismét felerősödtek. A Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda a Nyelvtudományi Intézet állásfoglalására és az Osiris-kötetre hivatkozva úgy foglalt állást, hogy a „péér” köznyelvi betűszóként kisbetűvel írandó, s a szóelemeket kötőjellel szükséges kapcsolni, ugyanakkor a nagybetűs forma is elfogadható (Manyszi 2016).

A *PR Herald* szerkesztősége egyértelmű iránymutatást kívánt kapni, ezért közvetlenül a Nyelvtudományi Intézethez fordult. Az intézet álláspontja immár egyértelmű volt: a *public relations* rögzült rövidítésmódja a nagybetűs „PR”; a hozzá kapcsolt összetételek is eszerint írandók: *PR-es*, *PR-tanácsadó* stb. Az állásfoglalás ugyanakkor hozzátette, hogy bár a nagybetűs forma az irányadó, a toldalékolás történhet a magyar ejtismód szerint (Bognár 2021).

Ezzel párhuzamosan felmerül a kérdés: miért nem használjuk következetesen a „közkapcsolatok” vagy a „közkapcsolat-menedzsment” megfelelőit? Idegen nyelvi párhuzamokat vizsgálva ezek tűnnek a leggyakoribb fordításnak. A „nyilvános kapcsolatok” formula azonban magyar nyelvi szempontból kevésbé szerencsés, mivel nem a kapcsolatok léte, hanem a kapcsolattartás folyamata, azaz a tevékenység a hangsúlyos.

Mindemellett nem mindig világos, hogy a „PR” mint rövidítés, a „péér” mint köznyelvi betűszó és a „píár” mint integrált, szótárazott alak valóban egymás mellett élhet-e, s hogy oktatási, különösen normaadó szerepben melyik formát tekinthetjük legitimnek. E kérdés a tudományos diskurzuson túl nyelvpolitikai és nyelvpedagógiai súllyal is bír, hiszen hallgatóink nyelvi szocializációjára (Morita 2000) és szaknyelvi tudatosságára (Fairclough 1999) is hatással van.

3. Második kihívás: a PR fogalmisága

Ha túllépünk is a „PR” szó ejtés- és írásmódjával kapcsolatos kérdéseken, újabb problémakör nyílik meg előttünk: a tartalmi meghatározás nehézsége. Mit értünk pontosan a PR-en, és mihez mérhetők a szaknyelvi elvárások?

A Magyar Public Relations Szövetség (MPRSZ) 2021-es *PR Trendriportjában* megszólaló szakemberek eltérő fogalomhasználattal élnek. A PR-t egyesek a kommunikációs iparágon belüli szakmaként (R. B.), mások önálló iparágként (N. M.), üzletágként és filozófiaként (P. H.), illetve kommunikációs eszközrendszerként és fogalmi keretként (M. P.) határozzák meg (MPRSZ 2021: 4, 5, 12, 26). Schuster Richárd megállapítása szerint a PR elveszíteni látszik „művészet” jellegét, s a hagyományos PR-szakemberek szerepét fokozatosan átveszik az adatelemzők, ami a technológiai szemléletmód megerősödésére utal a területen (MPRSZ 2021: 125).

Ebben a fogalmi és diszciplináris sokszínűségben keresi helyét az egyetemi oktató is, különösen akkor, amikor a PR-t mint szakterületet kívánja közvetíteni. A tudománykommunikáció oktatói aspektusa korántsem redukálható a tantermi jelenlétre. Aczél Petra és Veszelszki Ágnes (2018) nyomán hangsúlyozni szükséges, hogy a tudományos szakemberek legalább hatféle célközönséghez szólnak – ezek közül csupán az egyik a hallgatói-oktatói közeg. A tudományos, laikus, pályázattói, befektetői és adatbázis-érdekeltségű közönségekkel való kommunikáció nem vagy csak részben jelenik meg az oktatási gyakorlatban, a hallgatók számára nagyrészt láthatatlan marad. A szóhasználattal azonban nekik is meg kell ismerkedniük.

Az összetett kommunikációs térben az oktató kénytelen versenyre kelni más – piaci, közigazgatási – szereplők nyelvhasználatával. A hallgatók elismerésének kivívása érdekében az oktatókra olykor nyomás nehezedik, hogy a közélet és a tömegkommunikáció nyelvi trendjeit kövessék (Myers 2003). A tudománykommunikáció oktatói formája azonban a tanulási-tanítási céloknak alárendelt, amelyek között a figyelem felkeltése és fenntartása, a motiváció, valamint a fogalmak megértetése elengedhetetlen tényezők. A tantermi közegben ezek nélkül nem valósulhat meg hatékony tanulás. A nyelv szerepe többek között az ismeretek feltárása, amit az információk kommunikációs hálózatba kódolása (és dekódolása) révén valósít meg (Fóris 2014).

Mindezek fényében az anglicizmusok – bár divatosak – sok esetben ütköznek az oktatás nyelvi célkitűzéseivel, valamint az anyanyelvi értékek megőrzésének szándékával. A felsőoktatásban dolgozó oktató modellértékű szerepet tölt be, különösen akkor, amikor a tudományos írás és prezentáció technikáit tanítja. A közvetlen ismeretátadáson túl jelentős szerepe van az oktató saját nyelvhasználatának is, amely indirekt módon formálja a hallgatók szaknyelvi tudatosságát és értékrendjét is. Az oktatói nyelvi modell azonban „bumerángthatást” válthat ki, ha túl nagy az eltérés a hallgatók nyelvi elvárásai és az oktatói nyelvhasználat (kulturális preferenciák) között (Bozcaga–Cansunar 2023).

A PR gyakorlati és oktatási aspektusait elemző 1998-as tanulmány találóan fogalmazza meg az oktatók szerepét: „Tekintettel arra a befolyásra, amelyet az oktatók a szakma jövőjére gyakorolnak, elengedhetetlen, hogy az oktatók a szakma felemelésére törekedjenek azáltal, hogy szakmai normákat terjesztenek diákjaik és a velük kapcsolatban álló szakemberek körében” (Sallot et al. 1998: 28).

A szakmai normák körébe a nyelvi normák is beletartoznak. A nemzetközi szakirodalom és szaknyelv ismerete elengedhetetlen, de ezzel párhuzamosan kötelességünknek kell tekintenünk az anyanyelvi értékek megőrzését, valamint a magyar nyelv jelentette lehetőségek – gazdagság, kreativitás, szemantikai rugalmasság – tudatos kiaknázását. E nyelvhasználati stratégia azonban nem absztrakt: alkalmazkodnia kell a célközönség érdeklődéséhez, ismeretszintjéhez és nyelvi elvárásaihoz is. Aczél és Veszelszki (2018) e dimenziók mentén határolták el a tudománykommunikáció közönségtípusait, ezzel is hangsúlyozva a nyelvi rétegzettség és célzottság elkerülhetetlenségét a kortárs tudományos kommunikációban.

4. A kapcsolódó menedzsmentterületek mint terminológiai források

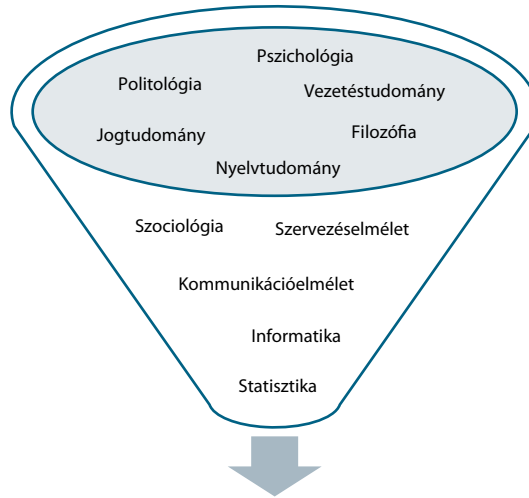
A PR komplexitása és gyakorlati feladatainak sokrétűsége következtében – amelyek a vizuális arculattervezéstől kezdve a nyomdai kivitelezésen át a sajtóműfajok alkalmazásáig terjednek – különösen erősen terhelt szakszókészlettel dolgozik. A szakterület nyelvhasználatára jellemző az intenzív nyitottság más diszciplínák és szakmák terminológiai készlete felé, amelynek során az idegen kifejezések nemritkán közvetlenül, magyarítás nélkül épülnek be a szakmai diskurzusba. Ennek oka részben az idő- és erőforráshiány, részben az adott terminusok látszólagos „univerzalitása”, részben pedig az a szakmai beidegződés, hogy a nemzetközi szóhasználat követése (mint diszciplináris konformitás) önmagában is a professzionalizmus jele (Swales 1990).

A PR-tevékenység során – különösen oktatási és gyakorlati kontextusban – nem ritkán *layout*-ban gondolkodunk, amikor kiadványt tervezünk; *merchandising*-ről beszélünk, ha marketingtevékenységet támogatunk; vagy *employer brandinget* szorgalmazunk, ha a humánerőforrás-menedzsment (HR) területtel működünk együtt. Az előbbi kifejezések kiemelve eredeti kontextusukból nem illeszkednek sem a magyar morfológiai rendszerhez, sem a nyelvi norma elvárásaihoz, ám ez nem akadályozza meg magyarítás nélküli használatukat.

A terminológiai sokszínűség hátterében álló okok szemléltetését kínálja a szakirodalomból ismert *PR-tölcser* (a tudományterületi kapcsolódásokat bemutató modell), valamint az úgynevezett *céltáblamodell*, amely a PR gyakorlati alkalmazásait és elméleti megalapozottságát kívánja összehangolni. E modellek világosan rámutatnak arra, hogy a PR nem zárványként működő, hanem szervesen integráló(dó) tudáseggyüttes, amely állandó kölcsönhatásban áll más menedzsment- és kommunikációs területekkel.

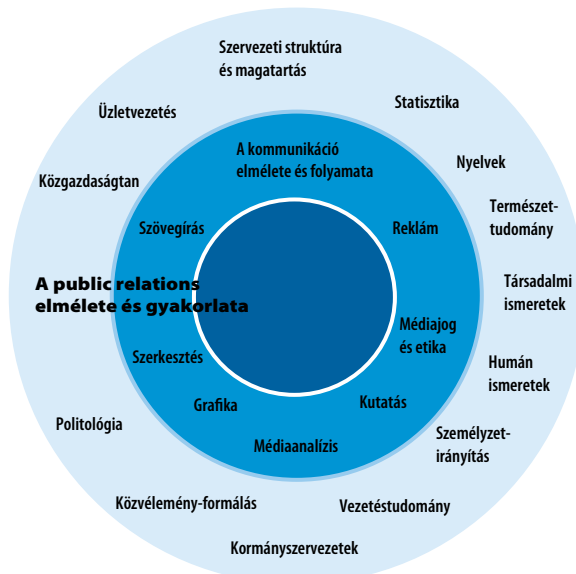
E modell nemcsak a diszciplináris kapcsolódások irányát és rétegződését mutatja, hanem arra is rávilágít, hogy a PR terminológiai készlete nagyrészt innen – a kapcsolódó szakterületek diskurzusaiból – származik, gyakran közvetlen átvétellel, ritkábban tudatos magyarítási szándékkal. A PR tevékenységéhez szükséges tudáskomplexumot a 2. ábra foglalja össze, amely az előzőekben említett interdiszciplináris logikát egészíti ki a kompetenciaalapú megközelítéssel.

Az 1. és 2. ábra együttes értelmezéséből jól érzékelhető, hogy a PR terminológiája számos ponton érintkezik a reklám- és marketingszakma nyelvezetével, illetve tágabb értelemben a menedzsmentdiszciplínák fogalmkészletével. A terminológiai nyitottság

1. ábra: Az úgynevezett interdiszciplináris „tölcsér”

Forrás: Nyárády–Szeles 2004: 135 alapján a szerző szerkesztése

2. ábra: A public relations tevékenységhez szükséges ismeretek

Forrás: Nyárády–Szeles 2004: 135 alapján a szerző szerkesztése

egyik fő hordozója a szakmai közvetítő szerepet betöltő újságírás, amely – különösen interjúhelyzetekben – kérdéseinek nyelvi kereteivel is irányt szab a diskurzusnak.

A 2021-es *PR Trendriport* interjú szegmenseiben több olyan példát is találunk, amelyek az angolszász szaknyelvi elemek szinte zavarba ejtő természetességgel való

használatát mutatják. Íme néhány jellemző kérdés, az újságírói diskurzus nyelvi beágyazottságát illusztrálандó:

„Hogy látod, a *purpose*-vezérelt működés/kommunikáció megerősödése a Covid legkézzelfoghatóbb eredményének tekinthető?” (MPRSZ 2021: 11)

„Ez valódi változás, vagy csak egy új *buzzword*ról, múlt trendről beszélhetünk?” (uo.)

„Az elmúlt években egyre erősödik az a befektetői szemlélet, amely előnyben részesíti a környezetre és a társadalomra jobban figyelő, felelős cégeket – azaz a *shareholder capitalism* felől a *stakeholder capitalism* irányába haladunk.” (uo.)

„Hogyan látod a különbséget az *in-house* PR-csapatok és az ügynökségek között?” (MPRSZ 2021: 13)

E kérdésformák nemcsak tartalmilag tematizálják az angolszász gondolkodásmód dominanciáját, hanem nyelvileg is internalizálják annak kulcsfogalmait. Az ilyen diskurzusokban a kérdezői pozíció maga is nyelvi kereteket szab, és ezzel közvetett módon nyelvhasználati normát is teremti.

A *purpose* szó a PR *Trendriport* teljes anyagában összesen 31 alkalommal fordul elő. Megjelenik többek között az alábbi alakváltozatokban: „*purpose*”-vezérelt, *purpose*-vezérelt, *purpose-driven*, *purpose-stratégia*, *purposefully* (azaz „célvezérelten”), *purposeful*, valamint *purpose-alapú*. Az említett angol kifejezések mindegyikének léteznek funkcionálisan megfelelő magyar ekvivalensei: például „cél”, „küldetés”, „szándék” – ezek mind alkalmasak lennének a szövegbeli szerep betöltésére. Hasonlóképpen a *buzzword* is fordítható „divatszóként” vagy „hívószóként”, sőt az angolszász gazdaságfilozófiai kifejezéspárok – *shareholder capitalism* és *stakeholder capitalism* – is értelmezhetők a részvényesi, illetve érdekelti kapitalizmus terminusaival. Esetükben az eredeti, angol nyelvű alak megtartása csupán stilisztikai hatásra és a kérdező idegen nyelvi jártasságának demonstrálására szolgál, tartalmi többletértéket nem hordoz.

A kiadvány interjúrészeinek stilisztikai mintázata szintén erőteljesen tükrözi az angolszász szaknyelv dominanciáját. Az interjúalanyok válaszaiban az anglicizmusok alkalmazása gyakran meghaladja az indokolt mértéket. Az alábbiakban néhány jellemző példa olvasható:

„Még az olyan, kevésbé *lovebrand*-orientált iparágak, mint az építőipar szereplői is egyre gyakrabban állnak bele aktív *B2C* kommunikációba.” (Ny. Á.)

„Mindez *B2C* megoldásokat kíván: *influencer*-együttműködések, szakértői pozicionálást a sajtóban és erős *social* jelenlétet.” (uo.)

„Mivel nálunk a PR-csapat a *contentcsapat* szerves része, így szorosan együtt dolgozunk (kreatív, gyártás és média).” (J. M.)

„A pandémia megtanított minket arra, hogy kapcsolódni tudjunk a közönségünkhöz – ehhez a korábbinál is magasabb szintre kellett fejlesztenünk az úgynevezett *social listening* képességét.” (P. D. G.)

„Fontos azt is mérlegelni, hogy mi a cél: pusztán *awareness*-építés, vagy az együttműködés hosszú távon is meghatározza majd a márkát.” (Sz. T.)

„A tapasztalásokra a *touchpointokon* tud hatni egy márka; ehhez pedig meg kell terveznie, hogy milyen élményben legyen része az ügyfélnek a teljes *customer journey* (ügyfélút) során.” (K. Gy.)

„Hogyan képesek a vállalatok megismerni és megérteni a fogyasztóik gondolkodását, problémáit, hogy fókuszáltan tudjanak reagálni rájuk a *CX*-stratégiájukban? Ebben a folyamatban segíthet a *service design*.” (uo.)

„*Insight*-alapú üzenetek – a *design research* eredmények, *perszónák*, *CRM*-adatok szintetizálása mind olyan muníciót adhat a PR-munkatársaknak, amellyel célzottabban tudnak releváns üzeneteket kialakítani.” (uo.)

„Már magának az ügyfélméltéymény-*KPI*-ok meghatározásának és mérésének is vannak örvedetes eredményei. A *mystery shopping* méréseknek köszönhetően elmozdulást értünk el vevőélményben a bolti kereskedelemnél és a *webshopnál* is.” (B. Sz.)

A példákblól látható, hogy a PR-nyelvhasználat mára szinte természetes módon integrálja az angolszász szakzsargont – még akkor is, ha annak magyar megfelelői elérhetők lennének. Az ilyen típusú nyelvi gyakorlat azonban komoly normatív kérdéseket vet fel a nyelvhasználati minták átörökítésének szempontjából. A következő részben e kérdéseket egy konkrét példa – a *merchandising* – nyelvi viselkedésének vizsgálatán keresztül próbálom tovább bontani.

5. A *merchandising* mint terminológiai „állatorvosi ló”

A *merchandising* kifejezés jelentéstartományának vizsgálatát célzó kulcsszavas keresés során elsődlegesen a magyar nyelvű média-, reklám- és marketingtematikájú online szótárak, enciklopédiák és fogalomtárak találatait vettem alapul. A keresés eredményei rámutattak arra, hogy a vizsgált terminus értelmezése szinte megkerülhetetlenül újabb és újabb angol nyelvű kifejezések beemelését vonja maga után.

A *merchandising* szó legalább két jelentésréteggel rendelkezik a hazai szaknyelvi gyakorlatban. Egyfelől használatos mint eladáshelyi szolgáltatás – azaz mint értékesítést támogató eszköz- és tevékenységkészlet, amelyhez a polcszervíz (az üzlettéri kihelyezés karbantartása, rendezése) is hozzátartozik (Mediapedia [é. n. a]). Másfelől előfordul a márkaarculat kiterjesztésének (úgynevezett arculátátvitel) jelentésében, különösen a filmipari és kereskedelmi kontextusban (Wikipedia [é. n.]).

A *polcszervíz* fogalomhoz vezető definíciók lánc újabb angol szakkifejezéseket von be: a *display* (áruknáló felület), valamint a *wobbler* (lengő árcímke) jelennek meg kapcsolódó terminusként (Mediapedia [é. n. b–d]). A *wobbler* a definíció szerint: „egy a polc széléről lehajló, úgynevezett *POP*-eszköz”, más néven „polcbelógó”. A továbbblépés során a *POP* (Point of Purchase – vásárlási pont) kifejezés értelmezése a *POS*-hoz (Point of Sale – értékesítési pont) vezet, amelyhez a Mediapedia több változatot is megad: „eladáshelyi vagy vásárláshelyi reklám”, majd egy kérdőjellel nyitva hagyja a végső értelmezést.

A *merchandising* arculátátviteli értelmezéséhez kapcsolódva Tattay (2010) megjegyzi, hogy a terminus elsősorban angol és francia nyelvterületről származik, s alkalmazása a filmes és a gazdasági szaknyelv részeként vált ismertté. Magyar nyelvi környezetben az 1980-as évek végétől, az 1990-es évek elejétől kezdve terjedt el. A mai

napig használatban van, jellemzően úgy, hogy meghatározása – már a hétköznapi szakmai kommunikációban is – feltucatnyi további idegen nyelvű kifejezés alkalmazását igényli.

A kérdés önmagán túlmutató: miért történik mindez? Miért alakul ki egy olyan nyelvi működésmód, amelyben egyetlen szakkifejezés magyarázata is idegen fogalmi hálóra épül? A válasz részben a kommunikációs terek működésében keresendő – azaz abban, hogy a szaknyelvi tudás gyakran transznacionális közegben keletkezik és terjed –, részben pedig az egyéni és kollektív motivációs tényezőkben. A következő fejezet e kettősség vizsgálatára vállalkozik: miként hatnak a publikációs kényszerek és a nyelvi nyomás a szaknyelvi normák formálódására.

6. Nyelvhasználat és kommunikációs tér

A kommunikációs tér fogalmának filozófiai megalapozását a modern analitikus gondolkodás egyik jelentős alakja, Donald Davidson végezte el. Az úgynevezett triangulációs elmélet keretében Davidson olyan struktúrát vázolt fel, amely a nyelv létrejöttének és működésének alapvető feltételeit írja le. Elméletének középpontjában a nyelv közösségi jellege áll: meggyőződése szerint nem létezik működőképes nyelv a kommunikációs téren kívül (Myers-Verheggen 2016; Verheggen 2007).

A nyelvhasználati döntéseket tehát a kommunikációs térben való részvétel vágya motiválja. A szakmai diskurzusok esetében ez annyit jelent, hogy nyelvhasználatunkkal a közösség – jelen esetben a PR-szakma – elismert tagjaivá kívánunk válni. A PR világába való „belépés” gyakran olyan kifejezéseken keresztül történik, mint *purpose*, *insight*, *lovebrand*-orientáció vagy *social listening*, beleértve a *touchpoint* fogalmát is. E terminusok ismerete és használata gyakran a szakmai kompetencia „látható” jeleként szolgál, különösen a közösségi médián szocializálódott hallgatók szemében.

Itt azonban alapvető ellentmondásokkal szembesülünk. Míg más kontextusokban a közös nyelv megteremtésére irányuló törekvés a kifejezések fordítását és egyeztetését jelentené (a szakmai közmegegyezés talaján), a PR nyelvhasználatában sokszor éppen a fordítás elmaradása válik hallgatólagos normává. E gyakorlat következtében a szakma (s részben a marketing és a HR is) egyfajta „megosztott jelentéshasználatban” él: a terminusokat közösen alkalmazzuk, de nem mindig azonos értelemmel. Ahogyan András Ferenc (2010) is rámutat, az azonos nyelvi forma nem garantálja az azonos fogalmi tartalmat.

A fogalomtulajdonítás Wittgenstein és Kripke nyomán három fő kritérium mentén értelmezhető: az egyetértés, az életforma és a tesztelhetőség (vö. András 2010: 38). Az *egyetértés* a nyelvi közösség belső normáinak elfogadását és alkalmazását jelenti – legyen szó PR-szakemberekről, oktatókról, újságírókról vagy tágabb társadalmi csoportokról. Az *életforma* az adott nyelvjáték belső logikájára utal: nem a gondolkodás, hanem a viselkedés és érzékelés révén érvényesülő egyetértésként. A *kritérium* pedig annak lehetősége, hogy ellenőrizni tudjuk, vajon egy másik nyelvhasználó ugyanabban az értelemben használja-e a terminust, mint mi – akár egy gyakorlati szituációban, például PR-feladat végrehajtása során.

Mindezek mellett megkerülhetetlen a szakmai normák iránti felelősség és a társadalmi gyakorlat viszonya is. Ezek leginkább konkrét kommunikációs szituációkban

válnak érzékelhetővé: például egy trendriport közzététele, egy konferencia-előadás vagy egy szakmai interjú során. Akár piaci szakemberről, akár egyetemi oktatóról van szó, mindkettőjükre hatást gyakorol a nemzetközi jelenlét kényszere.

Az MPRSZ 2021-es jelentésének egyik megszólalója a következőképpen fogalmaz:

„A globalizáció a kereteit, a technológiai fejlődés a lehetőségét biztosította, a pandémia pedig ki is kényszerítette annak alapfeltételeit, hogy hazai kommunikációs vállalkozások a határokon jócskán átnyúló szolgáltatóvá válhassanak a tágan értelmezett régióban. Ha másért nem, hát azért, hogy kövessék regionális szereplővé váló, konszolidálódó vagy nemzetközi szerepre pályázó ügyfeleiket. [...] Az elmúlt évekre ügyfeleink körülbelül egyharmadával már legalább részben, de inkább teljes egészében angolul dolgozunk – a kapcsolattartóink többsége pedig külföldi irodákban ül. Minden ötödik márkával regionális szinten működünk együtt, üzeneteket juttatunk el Törökországtól a Baltikumig, angolul tartunk online workshopokat Szlovéniától Oroszorszáig” (MPRSZ 2021: 21).

A piaci logika mellett hasonló nemzetköziesítési nyomás nehezedik a felsőoktatásra is. Az egyetemek intézményfejlesztési és szakfejlesztési tervei előírják az idegen nyelvű oktatás kiterjesztését, a nemzetközi hallgatók bevonását, valamint azt, hogy az oktatók képesek legyenek nemzetközi perspektívából közelíteni saját diszciplínáik tartalmához. Ez a nyelvi és szakmai váltás gyakran magától értetődő elvárásként jelenik meg az oktatók számára – függetlenül attól, hogy a hallgatók magyar vagy idegen nyelvű képzésben vesznek-e részt.

7. Diszciplínatörténeti keretek

Az angol nyelv dominanciája nem csupán a jelenkori szaknyelvhasználatot határozza meg, hanem a kommunikációtudomány történetében is mélyen gyökerezik. A diszciplína genezisének feltárása – különösen az 1960-as évektől – intenzív tudománytörténeti érdeklődés tárgyává vált: számos tudományterület indult el saját eredetmítoszainak rekonstruálására, szisztematikus kronológiai és elméleti áttekintések révén (Graham et al. 1983).

A kommunikációtudomány amerikai gyökerei a második világháború utáni időszakra nyúlnak vissza. A diszciplína intézményesülése két fő bázisból indult: egyfelől az újságíróképzésből, másfelől a beszédtszék hagyományából. Mindkét irányzat saját narratívát alakított ki, és e narratívák legitimációs törekvésként léptek fel a tudományterület egészének képviselőjében.

A tömegkommunikáció-kutatásban kulcsszerepet játszott Wilbur Schramm, aki az úgynevezett „4 alapító mítosza” szerint négy kutató munkásságára építette a diszciplína alapjait: Harold Lasswell, Paul Lazarsfeld, Kurt Lewin és Carl Hovland neve az 1990-es évek végéig meghatározó volt a kommunikáció szakos hallgatók képzési anyagaiban – így a szerző jelen írásban képviselt tudományos szocializációjában is (Pooley–Park 2008; Pooley 2017).

Az 1980-as évek végétől a kritikai megközelítések térnyerésével a korábban elfogadott internalista, fejlődéselvű narratívát egyre inkább felváltotta a kontextusérzékeny,

külső tényezőket is figyelembe vevő externista diszciplínatörténet (Simons–Park 2016). Ezzel párhuzamosan fokozatosan formálódni kezdtek az európai és közép-kelet-európai eredetnarratívák is.

A PR-szakterület esetében – elsősorban hazai szerzők munkáinak köszönhetően – ugyan kisebb súllyal, de következetesen megjelennek a kontinentális, elsősorban német és holland szakmai gyökerek, valamint az újságíró-iskolákhoz kötődő intézménytörténeti adalékok. A PR-tevékenység történeti visszavezetése gyakran az ókori retorikai és politikai kommunikációs gyakorlatokra hivatkozik: már a Római Birodalomban is kimutatható a közvélemény befolyásolására irányuló tudatos törekvés.

A további történeti visszatekintések a 16–17. századi politikai pamfletirodalmat tekintik a tömegtájékoztatás előfutárának, s ezzel együtt a PR-eszközök kezdetének. A sajtópolitika alakulását az államilag szervezett levelezőhálózatok és központilag koordinált sajtótermékek is befolyásolták, különösen francia és angol példák alapján. Az első dokumentált „országimázs-építési” kísérletek a porosz–osztrák relációhoz köthetők, ahol osztrák megrendelésre vásároltak lapokat és támogattak újságírókat a kedvezőbb kép kialakítása érdekében (Kukoda 1996).

Mindezek ellenére a PR történetének domináns narratívája továbbra is az amerikai gyökerű fejlődéstörténetet követi, amelynek kiindulópontja a függetlenségi háború (1775–1783), főszereplője pedig Benjamin Franklin – ebben az értelmezésben az első PR-szakemberként, pontosabban agitátorként jelenik meg. A következő állomás Abraham Lincoln tevékenysége a polgárháború idején (1861–1865), akit gyakran a politikai propaganda eszközeinek mesterei alkalmazójaként említene. A 20. század elején Woodrow Wilson elnök a Tájékoztatási Bizottság (Committee on Public Information 1917) megalapításával, valamint a kormányzati sajtótájékoztatók rendszeressé tételével írta be nevét a PR történetébe (Kukoda 1996).

A „public relations” kifejezés modern értelmű első írásos említése a *Yearbook of Railway Literature* 1879-es kiadásában olvasható. A PR-tevékenység első professzionális képviselőjeként Ivy Ledbetter Lee újságírórt tartják számon, aki 1904-ben megalapította az első PR-irodát, s célja a munkáltatói imázs kedvező formálása volt. Az első szakkönyv Edward L. Bernays tollából jelent meg: *Crystallizing Public Opinion* (1923) című műve a PR-módszertan alapvetésének tekinthető. 1948-ban létrejött az Egyesült Államok országos PR Szövetsége, amely *Public Relations Journal* címmel indította hivatalos szakmai folyóiratát (Kukoda 1996).

A hazai PR-történet kezdeteihez Marinovich Endre (1975) és Németh Márta (1993) kandidátusi értekezése szolgálhat alapul. Előbbi *A szocialista vállalat aktív információs tevékenysége, különös tekintettel az értékesítésre* című munkájában foglalkozott a PR sajátosságaival, míg utóbbi *A public relations elmélete* címmel tett kísérletet a terület elméleti megalapozására.

8. Publikációs kényszerek és nyelvi korlátok

A nyelv változása folyamatos, s a szaknyelvek egyre erőteljesebben hatnak a köznyelvre. Elfogadható az az értelmezés, hogy egy szó akkor válik köznyelvvé, ha megjelenik irodalmi művekben, tankönyvekben vagy a tömegkommunikáció szöveganyagában

(Elekfi 1988). A közös szókincs összekapcsolja azokat a személyeket, akik azonos – jelen esetben szakmai – műveltségi közegekhez tartoznak. Ily módon egy, az anyanyelvi határokat átlépő közösség jön létre. Már Elekfi László (1988: 277) is megállapította, hogy a korábbiakban domináns latin és görög nyelv mellé felzárkózott az angol mint nemzetközi „közvetítőnyelv”.

Demeter (2024) hasonlóan fogalmaz: „Mivel a nemzetközi kommunikációkutatás nyelve minden kétséget kizáróan az angol, azok a geopolitikai lokációk, ahol az angol nem hivatalos nyelv, és legfőképp nem a felsőoktatás nyelve, lépéshátrányba kerülnek.” Demeter szerint a nem angol anyanyelvű kutatók számára az angol nyelvű tudományos térben való részvételhez nemcsak nyelvi, hanem kulturális és retorikai kompetenciákra is szükség van – ezek pedig „extra” elsajátítandó készségekként jelentkeznek (Demeter 2024: 23).

A 2022-es népszámlálás adatai szerint Magyarországon minden negyedik ember beszél angolul, ami tíz év alatt 53%-os növekedést jelent. A német nyelvet a lakosság 13%-a beszéli, míg az orosz (204 000 fő), francia (147 000 fő) és román (138 000 fő) nyelvek használata alacsonyabb arányú. Budapesten az angol nyelvet beszélők aránya eléri a 44%-ot, s az átlagnál magasabb értékeket regisztráltak a nagyvárosokban, valamint a Balaton-felvidék és a Velencei-tó térségében is (Keményné–Kovács 2024).

A PR-tevékenység nemzetközi kontextusát vizsgálva az Európai Public Relations Oktatási és Kutatási Szövetség (EUPRERA) 2020-as jelentése egyértelműen megállapítja: az angol nyelvű szakfolyóiratok dominanciája jelentős korlátot, ugyanakkor nyomást is jelent a nem angol anyanyelvű kutatók és szakemberek számára. A megkérdezett szakemberek egy „kettős nyelvi kényszer” említene: az angol nyelvű publikáció elvárása a nemzetközi szakmai jelenlét feltétele, míg az anyanyelvi publikálás gyakran intézményi követelményként jelenik meg. Az utóbbi azonban tipikusan kontextushoz kötött, főként nemzeti sajátosságokat érintő témákra szorítkozik – ezekre viszont más piacokon nem mutatkozik érdeklődés (EUPRERA 2020: 14).

A jelentés rámutat arra is, hogy a publikációs kényszer – különösen fiatal kutatók esetében – gyakran mennyiségi, nem pedig minőségi elvárásként jelenik meg, ami tovább súlyosbítja a nyelvi megfelelés dilemmáját (EUPRERA 2020: 16). Az angol nyelvi dominancia tehát nem csupán szaknyelvi, hanem tudományos-infrastrukturális kérdésként is értelmezendő, amely az oktatásban, kutatásban és szakmai önreprezentációban egyaránt alakítja a lehetséges diskurzusokat.

9. Összefoglalás

A globális médiatér jelentősen felgyorsította és sűrítette azt a folyamatot, amelynek során a különböző szakmák és tudományterületek magyar és angol nyelvű terminológiája fokozatosan beépül a köznyelvbe. Az újabb generációk számára mindez már természetes normává válik – a szakmai szocializáció legfőbb terepe a digitális nyilvánosság, ahol a magyar és angol nyelv közti váltások, valamint több különböző menedzsmentdiszciplína szókincsének egyidejű használata egyetlen mondaton belül is magától értetődővé válik.

A *public relations* területe ebben az értelemben kiemelten érzékeny nyelvi tér. Maga a tevékenység elnevezése, annak nyelvi megjelölései, sőt tartalmi határai is vitatottak. Mindezt tovább bonyolítja a szakma belső átalakulása: a hagyományos működésmódokat egyre inkább az adatvezérelt, elemzésalapú gyakorlatok váltják fel. E változások – részben – kedveznek az egyetemi oktatóknak, hiszen a szakma tudományos megalapozása, elméleti keretezése iránti igény erősödik; ugyanakkor új, nyelvi és módszertani kihívásokat is támasztanak.

A felsőoktatásban dolgozó oktatónak versenyt kell futnia a nyilvánosság más szakértői mintáival – legyenek azok piaci vagy közigazgatási szereplők, illetve a közösségi médiában jelen lévő „látható szakértők”. A tudományos megalapozottság, a pontos és árnyalt nyelvhasználat olyan értékek, amelyeknek nem pusztán reprezentálása, hanem modellálása is elvárás. Ez a normaállító szerep azonban nem működhet reflexió nélkül.

A PR szakszókincsében az angol nyelv további térnyerését több tényező is valószínűsíti: a kutatókra és oktatókra nehezedő publikációs és intézményi nyomás, a média által közvetített nyelvi minták, valamint az angol nyelv hazai használatának látványosan növekvő tendenciája. A nyelvhasználat pragmatikus egyszerűsítése – azaz a fordítás elhagyása – egyre elterjedtebb gyakorlattá válik, hiszen számos szakma „alapértelmezettként” számol az angol szakkifejezésekkel. Ezzel azonban megfosztjuk a magyar nyelvet attól a lehetőségtől, hogy nyelvileg is részt vegyen a szakmai tudás közvetítésében és alakításában.

A jövő egyik legfontosabb feladata az egyensúlykeresés: közmegegyezésre jutni abban, hogy mi tekinthető még indokolt nyelvi beemelésnek, és mi az, ami már a magyar anyanyelvi kompetenciák rovására megy. A nyelvi igényesség nem pusztán stílusbeli kérdés, hanem a tudományos hitelesség és a társadalmi felelősség szerves része.

Szakirodalom

- Aczél Petra – Veszelszki Ágnes 2018: Egy új tudománykommunikációs modell szükségességéről. A SCIXCOM-modell. *Jel-Kép* 2018/4: 5–18. Online: <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2018.4.5>
- András Ferenc 2010: *A kommunikációs tér filozófiája*. Doktori értekezés. Pécs: PTE BTK Filozófia Doktori Iskola. Online: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/8021/andras-ferenc-phd-2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Bárczi Géza – Országh László (szerk.) 1959–1962: Szaktudomány. In: Bárczi Géza – Országh László (szerk.): *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. Online: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/sz-4A3C0/szaktudomany-4A7F6/>
- Benkő Loránd 1967: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bozcaga, Tugba – Cansunar, Asli 2023: *The Education Backlash. How Assimilative Primary School Education Affects Insurgency in Areas of Ethnic Conflict*. Helsinki: WIDER Working Paper 2023/50 UNU-WIDER. Online: <https://doi.org/10.35188/UNU-WIDER/2023/358-1>

- Demeter Márton 2024: Önálló tudomány-e a kommunikáció- és médiakutatás? *In Medias Res* 13/1: 22–41. Online: <https://doi.org/10.59851/imr.13.1.2>
- Elekfi László 1988: A szaknyelvi szókincs nemzetközi rétegéről. In: Kiss Jenő – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése. I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 275–283.
- Fairclough, Norman 1999: Global Capitalism and Critical Awareness of Language. *Language Awareness* 8/2: 71–83. Online: <https://doi.org/10.1080/09658419908667119>
- Fóris Ágota 2014: A szaknyelvek terminológiai szempontú megközelítése. In: Veszelszki Ágnes – Lengyel Klára (szerk.): *Tudomány, technolektus, terminológia – a tudományok, szakmák nyelve*. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó. 27–36.
- Graham, Loren – Lepenies, Wolf – Wingart, Peter 1983: *Functions and Uses of Disciplinary Histories*. Dordrecht–Boston–Lancaster: D. Reidel Publishing Company. Online: <https://doi.org/10.1007/978-94-009-7035-9>
- Hyland, Ken 2012: *Disciplinary Identities: Individuality and Community in Academic Discourse*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/9781009406512>
- Hyland, Ken 2015: Genre, Discipline and Identity. *Journal of English for Academic Purposes* 19: 32–43. Online: <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2015.02.005>
- Keményné Horváth Zsuzsanna – Kovács Marcell (szerk.) 2024: *Népszámlálási atlasz, 2022*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. Online: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/nepszamlalasi_atlasz_2022.pdf
- Kukoda Bernadette 1996: A public relations elméletéről. *M&M* 30/3: 44–50.
- Morita, Naoko 2000: Discourse Socialization through Oral Classroom Activities in a TESL Graduate Program. *TESOL Quarterly* 34/2: 279–310. Online: <https://doi.org/10.2307/3587953>
- Myers, Greg 2003: Discourse Studies of Scientific Popularization: Questioning the Boundaries. *Discourse Studies* 5/2: 265–279. Online: <https://doi.org/10.1177/1461445603005002006>
- Myers, Robert H. – Verheggen, Claudine 2016: *Donald Davidson's Triangulation Argument. A Philosophical Inquiry*. Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9781315885117>
- Németh Márta 1993: *A public relations nemzetközi értelmezései; a külföldi tapasztalatok hazai alkalmazásának lehetőségei és nehézségei*. Kandidátusi értekezés. Budapest.
- Pooley, Jefferson 2008: The New History of Mass Communication Research. In: Park, David – Pooley, Jefferson (eds.): *The History of Media and Communication Research: Contested Memories*. New York: Peter Lang.
- Pooley, Jefferson 2017: Wilbur Schramm and the “Four Founders” History Of U.S. Communication Research. *Communications, Media, Design* 4/2: 5–18.
- Sallot, Lienne M. – Cameron, Glen – Weaver-Lariscy, Ruth A. 1998: PR Educators and Practitioners Identify Professional Standards. *Journalism and Mass Communication Educator* 53/2: 19–30. Online: <https://doi.org/10.1177/107769589805300>
- Simons, Peter – Park, David W. 2016: *The International History of Communication Study*. Routledge.

- Swales, John M. 1990: *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge–New York: Cambridge University Press.
- Tattay Levente 2010: A merchandising, a szellemi alkotások jogának interdiszciplináris területe. *Magyar Jog* 57/2: 84–93.
- Verheggen, Claudine 2007: Triangulating with Davidson. *The Philosophical Quarterly* 57/226: 96–103. Online: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9213.2007.471.x>

Források

- Bognár Gergely 2021: „PR” VAGY „pr”? *PR Herald*. Online: <https://prherald.hu/pr-vagy-pr/>
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004: *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Manyszi 2011: pr- és sajtóosztály. Online: <https://e-nyelv.hu/2011-09-16/pr-es-sajto-osztaly/>
- Manyszi 2016: PR ~ pr. Online: <https://e-nyelv.hu/2016-02-12/pr-pr/>
- Médiapédia [é. n. a]: *Merchandising*. Online: <http://mediapedia.hu/merchandising>
- Médiapédia [é. n. b]: *Display*. Online: <http://media-pedia.hu/display>
- Médiapédia [é. n. c]: *Polcszerviz*. Online: <http://mediapedia.hu/polcszerviz>
- Médiapédia [é. n. d]: *Wobbler*. Online: <http://mediapedia.hu/wobbler>
- MPRSZ 2021: *PR Trendriport 2021*. Budapest: Magyar Public Relations Szövetség. Online: <https://www.prtrendriport.hu/pr-trendriport/>
- Tótfalusi István 2001: piár. In: Tótfalusi István (szerk.): *Magyar szótörténeti szótár*. Budapest: Anno Kiadó.
- Wikipédia [é. n.]: *Merchandising*. Online: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Merchandising>

Dr. Kriskó Edina a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Társadalmi Kommunikáció Tanszékének egyetemi docense. Kutatási területei a társadalmi kommunikáció, szervezeti kommunikáció, rendészeti kommunikáció, kríziskommunikáció és közösségi média.

Falyuna Nóra

A megtévesztés és befolyásolás terminológiája

Az áljogi kommunikáció tanulságai¹

Terminology of Deception and Influence

Insights from Pseudo-Legal Communication

A terminológia használatának kiemelt szerepe van a szakmai és tudományos kommunikációban azáltal, hogy a szakértők közötti hatékony, pontos megértést támogatja. Ugyanakkor korlátozhatja a nem szakértők esetében a megértést, a szakmai diskurzusba való bevonódást és a szakmai ismeretek hatékony használatának lehetőségeit. A szaknyelvhasználat így a tudás feletti kontrollról is szólhat, mivel a szakértők és a nem szakértők között aszimmetrikus viszonyt teremt, ezáltal a megtévesztés vagy a befolyásolás eszközévé válhat. A jelen tanulmány célja ennek a problematikának a részletes bemutatása az áljogi kommunikáció esetén keresztül. A tanulmány következtetései a terminológiai munka szerepére és perspektíváira reflektálnak a közérthető nyilvános szakmai kommunikációban a hatékony tudománykommunikációra vonatkozó megállapítások alapján.

Kulcsszavak: terminológia, dezinformáció, befolyásolás, megtévesztés, áljog, tudománykommunikáció, szakmai kommunikáció

Terminology plays a crucial role in professional and science communication by facilitating efficient and precise knowledge exchanges among experts. However, specialized language can also pose significant barriers for non-experts, limiting their ability to comprehend, engage with, and apply professional knowledge. Therefore, terminology not only serves communicative functions but also exerts control over access to knowledge, reinforcing asymmetrical relationships between experts and non-experts. In some cases, this can be exploited as a tool for deception or influence. This study discusses these issues through the case of pseudo-legal communication. It further considers the role and perspectives of terminology work in public professional communication based on the findings from research into effective science communication.

Keywords: terminology, disinformation, influence, deception, pseudo-law, science communication, professional communication

1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1. Bevezetés

A tudományos és szakmai kommunikáció meghatározó jellemzője a speciális nyelvhasználat, amelynek központi elemei az adott terület speciális fogalmait és tárgyköreit jelölő és azonosító szakkifejezések, terminusok (Fóris 2005, 2008). A terminus, vagy más megközelítésben a terminológiai egység (Cabré 1998, 2003, 2008), a tartalom és a forma egysége, amely egyszerre eleme a tudásnak, a nyelvnek és a kommunikációnak is. Lehet egy területen kizárólagosan használt, de lehet része akár több tárgykörnek, illetve az általános köznyelvnek és a speciális nyelvhasználatnak is egyszerre. Ugyanakkor adott tárgykörön belül, illetve adott kontextusban, diskurzusban és beszédhelyzetben sajátos tartalommal, jelentéssel bír, amit a speciális nyelvhasználati diskurzusokban való részvétel, tanulás útján sajátítanak el a szakértők. Így terminussá mindig egy konkrét területen, meghatározott jelentéssel, adott fogalomhoz tartozóan, illetve fogalmi és terminológiai rendszerbe illeszkedve válik (Cabré 1998, 2003, 2008; Fóris 2005). Ideális esetben monoszémia van a terminus és a fogalom közt, de előfordulhatnak szinonimák és homonimák is egy terminológiában, azt viszont fontos rögzíteni, hogy az egyes fogalmakat mely terminusok jelölik; és hogy mely terminusok között áll fenn fogalmi viszony (Fóris 2006, 2014; Cabré 1998, 2003, 2008).

Minden tudomány- és szakterület rendelkezik saját terminológiával, amely hozzájárul a tudás konstruálásához, fejlesztéséhez és továbbadásához; segíti a szakemberek közötti kommunikációt, az egyértelmű megértést; jelöli adott szakmai kör, tudományterület összetartozását, és elhatárolja azt más köröktől, tehát kijelöli az adott csoport és diskurzus határait (Schuster 2019), azt a mezőt (Bourdieu 2005), amelyben a terület képviselői, a szaknyelv ismerői és művelői mozognak (Falyuna 2022a). A szaknyelv ugyanakkor megjelenhet más terület szakembereivel, vagy akár a nem szakemberekkel, a nyilvánossággal folytatott kommunikáció során is (Kurtán 2010), tehát a szaknyelvhasználat kontextusa, illetve használói és befogadói köre változatos lehet (Cabré et al. 2014). A kommunikációban a résztvevők viszont a speciális tudás és felkészültség szintje szerint különböző módon vesznek részt (Cabré 2003; Faber 2009), a szaknyelv így azon túl, hogy a szakértők közötti megértést és egyértelmű kommunikációt segíti, a nem szakértők megértését korlátozhatja, akár befolyásolhatja is (Falyuna 2017).

A jelen tanulmány célja a szaknyelv megtévesztő és befolyásoló használatának és problematikájának vizsgálata. A vizsgálat módszere, hogy a kérdés főbb téziseit a politikai diskurzus és az áltudományos kommunikáció példáin keresztül bemutatja, majd az álljogi kommunikáció esetén keresztül elemzi részletesen. A vizsgálat következtetései a terminológiai munka szerepére és perspektíváira reflektálnak a közérthető nyilvános szakmai kommunikációban a hatékony tudománykommunikáció megállapításaival párhuzamba állítva.

2. A szaknyelv befolyásoló és megtévesztő ereje

A szakmai és tudományos kommunikáció azáltal, hogy korlátozhatja a nem szakértők megértését a szakmai, tudományos tartalmakat illetően, meghatározza, hogy

a szakmai diskurzusban kinek van lehetősége részt venni, milyen tudás és információ jelenhet meg, ki értheti és ki befolyásolhatja ezt a diskurzust, illetve ki tudja használni a nyelv által közvetített tudást és információt, és ki nem. A szaknyelvhasználat így bizonyos értelemben a tudás feletti hatalomról is szól (Falyuna 2022a), a nyelv ugyanis hatalmi eszköz is lehet, a pozicionálás, a tekintély és a legitimitás megteremtésének, illetve a megbízhatóságról való meggyőzésnek az eszköze is lehet (Bourdieu 2005 alapján Falyuna 2022a). A szaknyelvhasználat a nem szakértőkkel folytatott kommunikáció során aszimmetrikus viszonyt teremt a szakértők és nem szakértők között, ugyanis a terminusok hordozzák azt a speciális tudást, amellyel a szakemberek rendelkeznek, a nem szakértők viszont nem (feltétlenül), és így a szaknyelv használatával vagy mímelésével lehetséges a nem szakértők befolyásolása, akár megtévesztése, manipulálása is (Falyuna 2017).

2.1. Szaknyelv a politikai diskurzusban

A szaknyelv befolyásolásra való használatának lehetőségeit jól példázza a szakkifejezések politikai diskurzusban való megjelenése, amely kontextusban a nyelvi elemek politikai eszközökké válhatnak (Dodé–Falyuna 2023). E kontextusban a terminusok szolgálhatják a meggyőzést a tekintélyre és hitelességre apellálás eszközeként, mivel 1. adott beszélő szakértelmét reprezentálják, ami a beszélő tekintélyének alapja lehet, illetve 2. a politikai diskurzusban a szakértelmet szimbolizáló nyelvi elemek a legitimációs stratégiák részei lehetnek (Reyes 2011 alapján Dodé–Falyuna 2023). A terminusok továbbá válhatnak manipulációs és hatalomtechnikai eszközzé is a politikai diskurzusban, különösen akkor, ha nem szakértő emberek is résztvevői vagy befogadói az adott diskurzusnak. Ez esetben a tartalom megértésének esetleges hiánya szabályozza, hogy ki lehet tájékozott befogadója, résztvevője és értelmezője az adott diskurzusnak. Ha a diskurzus nem érthető a nyilvánosság számára, akkor a diskurzus kontroll alatt áll, nem ad betekintést a nyilvánosságnak a politikai folyamatba; továbbá a közérthetőség hiánya miatt nem ellenőrizhető a tartalom hitelessége, de a valós vagy látszólagos szakmai tekintély alapján tűnhet annak. A szaknyelv használatával tehát megteremthető, fenntartható a szakértő és nem szakértő közötti aszimmetrikus viszony, amely a hatalomgyakorlás és a befolyásolás alapja lehet (Dodé–Falyuna 2023).

2.2. Szaknyelv az áltudományos kommunikációban

A szaknyelv használatával vagy mímelésével továbbá kialakítható a hozzáértés látszata valós szakértelem nélkül is. Erre példa az áltudományos kommunikáció (Falyuna 2017). Az áltudomány fogalmát többnyire a szándékos megtévesztéssel kötik össze, ugyanakkor tudományos(nak látszó), de megkérdőjelezhető hitelességű tartalmak létrejöhetnek és terjedhetnek más okokból is, az áltudományosság meghatározása a tudománytanulmányok szakirodalmá szerint nem egzak (Kutrovátz et al. 2008). Ugyanakkor a tudományos dezinformáció eszközeként motiválhatják áltudományos tartalmak létrejöttét és terjesztését megtévesztési vagy akár manipulációs szándékok

is (Falyuna 2023). Ezek meglete esetén a legegyszerűbben úgy fogalmazhatjuk meg az áltudományosságot, mint olyan meggyőződések vagy gyakorlatokat, amelyek nem felelnek meg a tudományosság kritériumainak, miközben tudományosnak láttatják magukat (Bunge 1984).

Ebből adódóan az áltudomány fontos jellemzője, hogy a tudomány tekintélyével rendelkezőként és a tudományos diskurzus résztvevőjeként kíván feltűnni, ezért (látszólag) a tudomány nyelvét használja, mivel a tudományos kommunikáció mímelésével megteremthető az a kép, hogy valaki a diskurzus és a közösség tagja, így a látszólagos tekintély által rendelkezik a befolyásoláshoz szükséges hatalommal, amelyet a tudományos nyelvhasználat kifejez (Falyuna 2022a). Ennek a kialakításában fontos szerep jut a szakkifejezések használatának, valamint egyfajta „pszeudoterminológia” kialakításának, ami több módon megvalósulhat, például adott tudomány- vagy szakterület nyelvének (téves) használatával; olyan kifejezések használatával, amelyek terminusnak tűnnek, de valójában homályos, zavaros, nem definiált fogalmakra vonatkoznak; megtévesztő, félrevezető lehet a szinonimák megjelenése is, ha nincs jelölve a fogalmi viszony a szakkifejezések között, illetve ha olyan kifejezéseket használnak egymás szinonimájaként, amelyek valójában nem azok; továbbá megtévesztő lehet olyan kifejezések használata is, amelyek a köznyelvnek és a szaknyelvnek, vagy több szakterületnek is elemei (Falyuna 2022a). Az áltudományos tartalmak a megtévesztés vagy befolyásolás eszközeként, egyebek mellett, tipikusan alkalmasak lehetnek marketingcélú befolyásolásra (például különböző „csodakészítmények” értékesítésekor), dezinformációs stratégia részévé válva társadalmi befolyásolásra, illetve az online információs környezetben dezinformációs hálózatok részévé válva különböző megtévesztő tartalmak összekapcsolásában is szerepet játszhatnak (Falyuna 2024).

3. Szaknyelv az álljogi kommunikációban

A dezinformációs hálózatok kialakulását mutatja a tudományos dezinformáció és az államtagadó meggyőződések összefonódása a koronavírus-járványt övező infodémiában (Falyuna 2024). A koronavírus-járvány komplex válsághelyzetében a kommunikációt a tudományos, egészségügyi, társadalmi, gazdasági és politikai kérdések egyaránt alakították, és a különböző tematikájú dezinformáció és megtévesztő tartalmak is széles körben terjedtek (Falyuna 2022b). A szélsőséges állam- és/vagy kormányellenes narratívák, így a szuverén állampolgárok mozgalmának (*sovereign citizens movement*, a továbbiakban: SCM) meggyőződései is elterjedtek több országban (Campion et al. 2021.), köztük Magyarországon is (Falyuna 2024, m. a.). Az SCM gyűjtőfogalomként utal azokra az egyesült államokbeli egyénekre és csoportokra, akik és amelyek narratívája szerint a kormányzat valamennyi hatalmi ággal együtt illegitim, illetve az Egyesült Államok nem létezik, az egy cég (Berger 2016). A mozgalom meggyőződései különböző összeesküvés-elméleteknek, jogi és történelmi információk újraértelmezésének és szélsőséges eszméknek a hálózata, amely különböző narratívákban fejeződik ki (Sarteschi 2021), célja pedig annak elérése, hogy az eszméket valló egyének mentesüljenek a törvények, illetve kötelezettségek alól (Berger 2016).

Elméletalkotásukban és az államhatalom elleni fellépésükben is kiemelt szerepet játszik az áljogi nyelvezet kialakítása és használata (Hobbs et al. 2024).

3.1. Az áljog fogalma és működése

Az áljog joginak tűnő, de homályos kifejezések, hamis szabályok és értelmetlen szövegek gyűjteménye (Netolitzky 2023; Hobbs et al. 2024). Hasonlóan az áltudományos kommunikációhoz, az áljogi kommunikáció is egy bevett diskurzustípus stílusát, szerkezetét, nyelvezetét másolja és használja, miközben olyan tartalmakat közvetít, amelyek nem illeszkednek az adott diskurzustípushoz (Heffer 2020). Ugyanakkor nemcsak jognak igyekszik láttatni magát, hanem a jogi jelleget is el kívánja nyerni, a legitim jog helyére kíván lépni, azt állítva, hogy az áljog a valódi jogi tekintély gyakorlása (Griffin 2022, 2023).

A jogi nyelv a jog hatalmát hordozza, és a jogi szövegek már a tartalom nélkül is e tekintélyt jelölik (Goodrich 1990 alapján Griffin 2022): a jogrendszer képviselői olyan jogi rituálékat (beszédtetteket) hajtanak végre szavak kimondásával, amelyeknek valós hatásai vannak (például bírságkiszabás, letartóztatás, kilakoltatás) (vö. beszédaktus-elmélet, Austin 1990).

Az SCM tagjai a jogrendszer működésének nem értése vagy szándékos félreértése miatt arra következtetnek, hogy ezek a jogi rituálék „természetfeletti” erővel bírnak, és a jogi nyelvezet mímelésével megpróbálják ezt a hatalmat maguknak megszerezni (Wessinger 1999 alapján Griffin 2022). Így egyfajta mágikus diskurzust teremtenek (Dew 2016). „Azáltal, hogy a jogi szövegek szempontjait beépítik saját írásaikba, azt remélik, hogy átítatják őket a legitim jogrendszer tekintélyével. Ily módon az utánzó mágikus gyakorlat példáiként is felfoghatók” (Griffin 2022, saját fordítás). Az áljogi kommunikáció így kifejezi azt a meggyőződést, miszerint a nyelvi mechanizmusok olyan varázserőt biztosítanak, amellyel mentesülni lehet a törvények alól (Sarteschi 2021; Arnold–Fletcher 2023). Az áljog így nemcsak félreértett vagy rosszul alkalmazott jogi kifejezések és szabályok gyűjteménye, hanem egy „alternatív jogi univerzum”, amelynek célja, hogy alkalmazásával az SCM tagjai megtagadhassák a törvények és az államhatalom legitimitását (Hobbs et al. 2024). Ugyanakkor ennek a nyelvezetnek a használata lehet a szándékos megtévesztés eszköze is. Számos helyzetben nincs lehetősége az embereknek megfelelő jogi tanácsot kérni, és így többen lehetnek fogékonyak olyanok támogatására, akik áljogi szövegek alkalmazásával ígérnek megoldást a problémáikra (Hobbs et al. 2024). Például Magyarországon a devizahitel-válság során a segítséget, támogatást, megoldást kereső embereket áljogi trükkökkel, haszonszerzés céljából használhatták ki áljogi beadványok elkészítésével látszólagos jogi segítséget kínáló csoportok (Falyuna m. a.).

3.2. Az áljogi nyelvezet megjelenése az államtagadó narratívákban

Az amerikai SCM legfontosabb áljogi érve az alkotmánymódosításra vonatkozik, és leírja az összeesküvés-elméletük lényegét is, amely szerint az alkotmánymódosítás

jogfosztással járt. Érvelésük szerint a tizennegyedik alkotmánykiegészítés, amely a polgárháború után felszabadított rabszolgáknak biztosította az állampolgárságot, másodosztályú, kevesebb jogkörrel rendelkező állampolgárságot hozott létre (Berger 2016). Az SCM elképzelése szerint így kétféle állampolgárság létezik az Egyesült Államokban: 1. a szuverén állampolgárok, akik kiterjedt jogkörökkel rendelkeznek, és 2. a tizennegyedik alkotmánymódosítás szerinti „másodlagos” állampolgárok. Tagadják az alkotmány érvényességét, és úgy gondolják, figyelmen kívül hagyhatják az olyan kötelezettségeket, mint például az adózás, a közlekedési szabályok betartása vagy a rendőri igazoltatások, mivel szerintük a törvények csak a másodosztályú állampolgárokra érvényesek (Arnold–Fletcher 2023; Baldino–Lucas 2019; Pytyck–Chaimowitz 2013).

Áljogi terminológiájukban a különbségtételt jelzi az államok *eredeti polgáira* (*original citizens of the state*) használt *de jure* állampolgárok (*de jure citizens*, további kapcsolódó elnevezések: *common-law citizens*, *organic citizens*), és a „másodlagos állampolgárokra” használt *de facto* állampolgárok (*de facto citizens*) kifejezések.

Az összeesküvéses narratívák szerint továbbá az Egyesült Államok alkotmányos kormányzása megszűnt, és egy illegitim kormány hatalmaskodik az állampolgárok felett. Terminológiájukban az illegitim kormány a *de facto* kormány (*de facto government*), amely ellopta az emberek szuverenitását. Ezzel szemben a *de jure* valódi kormány (*de jure government*) biztosítja az egyének szuverenitását. Úgy vélik, hogy ha leleplezik azt a titkot, hogy a kormány csak egy illúzió, akkor nem kell betartaniuk a törvényeket (Sarteschi 2021).

Több SCM-csoport is létezik, amely ez alapján saját jogrendszert, államigazgatást, sőt saját „államot” is igyekszik konstruálni (Falyuna 2024). További jogi szövegek sajátos értelmezése alapján konstruált áljogi elméleteik szerint az Egységes Kereskedelmi Kódex (*Uniform Commercial Code*, UCC) is jogellenes, de tartalmaz olyan rejtett pontokat, amelyek igazolják a szuverén állampolgárok különleges jogköreit. Például értelmezésük szerint a kódexből kiolvasható, hogy az Egyesült Államok nemcsak illegitim, hanem egy cég, amely minden állampolgár nevével létrehozott egy jogi fikciót, ami a kormány által rabszolgasorban tartott, és az állami adósságok fedezetéül szolgáló *strawman*, ami nem azonos az ember valódi hús-vér identitásával, így áljogi terminológiájukban különbséget tesznek a *természetes emberek* (*natural man*, *natural person*, további elnevezések: *free person*, *sovereign man*, *free man*) és a *jogi személyek* (*legal person*) között. Ezt a kettősséget az állam azért rejti el, mert az államnak nincs hatalma a *hús-vér ember* (*flesh and blood human being*) felett, kivéve ha a születési dokumentáció révén a *strawman* az emberhez kapcsolódik (Netolitzky 2023). Ennek az érvnek a fő célja, hogy elkerüljenek bármely jogi felelősséget, ugyanis áljogi elméletük szerint csak a fiktív jogi személyre vonatkoznak a törvények, nem a természetes emberre. Elképzelésük szerint valamennyi hivatalos dokumentum a jogi személyt azonosítja, ezért megtagadják a gyermekek anyakönyveztetését, saját jogosítványokat és egyéb igazolványokat állítanak ki, saját rendszámtáblákat készítenek. Ezen áljogi érvelés alapján további sajátos terminológiát is kidolgoznak, például közúti ellenőrzés során, mikor érvényes jogosítvány nélkül vezetnek, kifejtik, hogy „*utaztak, nem vezettek*”, (*I was not driving, I was traveling*) vagy „ez nem gépjármű, hanem személyszállító vagy háztartási eszköz” (*it is not a vehicle, it is a personal conveyance or household goods*) (Sarteschi 2020, saját fordítás).

Áljogi kommunikációjukban továbbá szavakat és kifejezéseket vesznek át az alkotmányból, jellemzően újraértelmezik, és csak szelektíven utasítják el azt (Sarteschi 2021; Baldino–Lucas 2019), olyankor tagadják az alkotmányon alapuló jogi keret valóságát, amikor a tagadás előnyösnek tűnik számukra (Arnold–Fletcher 2023). Hogy megerősítsék erőfeszítéseiket az államhatalommal vívott egyfajta mágikus harcnak vélt küzdelmükben, nem egyszerűen lemásolják a jogi rituálék jellemzőit, hanem azt igyekeznek fokozni is, például a sajátos alkotmányértelmezésüket a Bibliával és a keresztény fundamentalizmussal ötvözik, vagy azt állítják, hogy az egyéni jogok Istentől származnak, nem pedig az államtól (Baldino–Lucas 2019). Így az SCM világnézetében kibontakozik, hogy az általuk elfogadott alkotmány „Isten törvényeit” vagy a szokásjogot fejezi ki, ami felülírja az Egyesült Államok hatályos törvényeit (Netolitzky 2018). Azt állítják, hogy egyetlen ember alkotta törvény sem korlátozhatja az Isten által nekik adott jogokat, a törvények pedig csak a fiktív jogi személyekre (*strawman*) és a másodlagos *de facto* állampolgárookra vonatkoznak (Pytyck–Chaimowitz 2013).

További jellemző áljogi tevékenységük az úgynevezett papírterrorizmus, amely arra a viselkedésre utal, amikor áljogi nyelvezettel írt, joginak tűnő beadványokkal elárasztják az állami szerveket, megterhelve azokat fölösleges ügyintézással (Pytyck–Chaimowitz 2013; Loeser 2015; Sarteschi 2021). Különböző összeesküvés-elméleteik tehát megmagyarázzák, hogy az egyént jelenleg miért nyomja el az állam, az áljog pedig eszközt nyújt ahhoz, hogy visszaszerezzék vélt kiváltságaikat az államhatalom elutasításával (Sullivan et al. 2019: 795).

Az SCM amerikai történelmi, jogi és kulturális kontextusa ellenére a koronavírus-járvány során a mozgalom narratívái más országokban is széles körben elterjedtek, igazodva az adott ország társadalmi, politikai és jogi kontextusához (Hobbs et al. 2024). Az SCM sajátos áljogi kifejezései, fogalmai és tevékenysége megjelent Magyarországon is. Több olyan csoport is létezik, amelyek irreleváns vagy hiteltelen jogi szövegekkel, a jogi kommunikáció sajátos fordulatait, formai jegyeit mímelve, de tartalmában nem értelmezhető megfogalmazásokkal terjesztik államtagadó meggyőződéseiket, készítik alternatív okirataikat, okmányaikat, rendszámtábláikat, és konstruálják alternatív államigazgatásukat (Falyuna 2024, m. a.).

4. Terminológiai munka a hatékony tudománykommunikáció és nyilvános szakmai kommunikáció érdekében

Ahhoz, hogy a nem szakértőkkel szemben kevésbé érvényesülhessen a szaknyelv használatának vagy utánzásának befolyásoló vagy megtévesztő ereje, és hogy megalapozott véleményt alkothassanak olyan szakmai vagy tudományos témákban, amelyek érintik az életüket, több területen érdemes megfontolásokat tenni a terminológia szerepéről. Egyrészt, az egyénnek is felelőssége a kritikus tartalomfogyasztás és információs tudatosság, amelynek fontos eleme a hatékony információkeresés és -értékelés készsége. Szakmai, tudományos vagy annak tűnő tartalmak esetében pedig az a tudás is, hogy hogyan működik a tudományos vagy szakmai kommunikáció, és ezekkel hogyan lehet visszaélni. Az információs kompetenciafejlesztésnek így fontos eleme lehet a terminológiai tudatosság is (Falyuna 2022a).

Másrésről, az információval és dezinformációval túltelített információs környezetben – bár a tanulmányban felsorolt esetek működési mechanizmusát illetően számos társadalmi, politikai és filozófiai kérdés felvetődik, amelyekre a jelen tanulmány nem tért ki – kulcsfontosságú, hogy azok, akik szaknyelvet használnak nyilvános kommunikációjuk során, érthetően és hitelesen használják azt, ezáltal hozzájárulva a félreértések, a megtévesztési és manipulációs lehetőségek elkerüléséhez. A közérthető szakmai kommunikáció komplex feladat, mivel a közérthetőség nem eredményezheti a szakmai tartalom olyan szintű egyszerűsítését, ami a tartalom jelentését döntően befolyásolná. Jogi területeken még nagyobb a nyomás a hitelesség és számonkérhetőség terén, mivel a jogi szóhasználat „jogi következményekkel jár” (Minya–Vinnai 2018: 15; vö. még Fóris 2023a, b). Ugyanakkor mind a jogi, mind a különböző szak- és tudományterületek hatással vannak a mindennapi életre, illetve az információs társadalomban az új ismeretek megszerzése és hatékony használata nagyban meghatározza az egyéni versenyképességet (és így az életminőséget) is, így kulcsfontosságú, hogy valamenynyien értsék az életüket és döntéseiket befolyásoló információkat (vö. a jogi nyelvhasználat sajátosságaira és a közérthetőség szempontjaira vonatkozó reflexiókat, például Bencze 2016; Dobos 2013, 2023; Kurtán 2020; Majoros 2018; Balogh 2023; Fóris 2023a, b). A közérthetőség biztosításának a szakkifejezések számának csökkentése lehet az egyik iránya, de a közérthetőség nem csak a szakkifejezések elkerülését jelenti.

A terminushasználat a nyilvános kommunikációban is kulcsfontosságú, hiszen a szakkifejezések közvetítik a pontos ismereteket (Falyuna 2022a). A tudománykommunikáció kurrens szakirodalmának megállapításai mérvadóak a közérthető nyilvános szakmai kommunikáció esetében. A tudománykommunikáció „hagyományos” modellje, a deficitmodell a tudás hiányát, a tudomány félreértését vagy meg nem értését hangsúlyozza a társadalomban. A megoldást pedig pusztán a társadalom tudományos műveltségének fejlesztésében és a tudomány „vonzóbbá” tételében látja, például a nyilvánosság számára is elérhető tudományos vagy szakmai ismeretek mennyiségének növelésével és a kommunikáció során a szakkifejezések számának csökkentésével. A kritikus megközelítések rámutattak azonban, hogy egy nem szakértő számára nem minden tudományos, szakmai ismeret fontos, hasznos vagy érdekes, akkor fog jobban boldogulni, ha minél több releváns ismeret birtokában van, és képes hatékonyan foglalkozni olyan anyagokkal, amelyek az életében relevánsak (Lewenstein 2003). Nem elégséges sem a jogi szövegek, sem a tudományos tartalmak esetében a pusztán ismeretterjesztésre és a szaknyelvi elemek csökkentésére fókuszálni, a párbeszédet és a bevonódás lehetőségeit szükséges megteremteni. Így mind a tudománykommunikáció, mind a nyilvános szakmai kommunikáció esetében a közérthetőség sokkal inkább vonatkozik arra, hogy a befogadó motivált legyen a számára releváns információ feldolgozására (Bucchi–Trench 2014; Akin–Scheufele 2017; Leßmöllmann 2019; Falyuna 2022c).

5. Következtetések

A terminusok jelenléte egy szövegben azt jelezheti, hogy jelentős kognitív erőfeszítésre lesz szükség az információ feldolgozásához, ami negatív érzeteket válthat ki. Ezért, ha a közönség nem motivált arra, hogy energiát fordítson a befogadásra, akkor

a motiváció hiánya és a negatív érzés együtt érdektelenséghez vagy ellenszenvhez vezethet (Shulman–Bullock 2020). A pontos terminushasználat, a szakkifejezések elérhető és érthető jelentésmagyarázata, és a motiváció, relevancia növelése együttesen segítik a hatékonyabb üzenetátadást, így érdemes nemcsak a tudományos és szakmai kommunikáció, hanem az ismeretterjesztő és nyilvános szakmai kommunikáció szempontjaival is kiegészíteni a terminológiai munkát (Falyuna 2022a). Egyrészt a „pszeudoterminológiák” vizsgálatával, másrészt olyan terminológiai anyagok elkészítésével, amelyek nemcsak a tudományos-szakmai közegeken belüli kommunikációt és megértést, hanem a nyilvánosság számára elérhető tartalmak előállítását és megértését, a tudománykommunikáció és a szakmai kommunikáció különböző célközönségekhez szóló hatékonyságát, illetve az egyéni kompetenciafejlesztést is támogathatja.

Szakirodalom

- Akin, Heather – Scheufele, Dietram A. 2017: Overview of the Science of Science Communication. In: Jamieson, Kathleen H. – Kahan, Dan M. – Scheufele, Dietram (eds.): *The Oxford Handbook on the Science of Science Communication*. Oxford: Oxford University Press. 25–33. Online: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190497620.013.3>
- Arnold, Bruce Baer – Fletcher, Erina Mikus 2023: Whose Constitution: Sovereign Citizenship, Rights Talk, and Rhetorics of Constitutionalism in Australia. *Jindal Global Law Review* 14: 1–24. Online: <https://doi.org/10.1007/s41020-023-00189-w>
- Austin, John L. 1990: *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Balogh Dorka 2023: Jogi szövegtípusok és közérthetőség. *Glossa Iuridica* 10/3: 177–196. Online: <https://doi.org/10.55194/GI.2023.3.10>
- Baldino, Daniel – Lucas, Kosta 2019: Anti-Government Rage: Understanding, Identifying and Responding to the Sovereign Citizen Movement in Australia. *Journal of Policing, Intelligence and Counter Terrorism* 14/3: 245–261. Online: <https://doi.org/10.1080/18335330.2019.1663443>
- Bencze Lóránt (szerk.) 2016: *Jogalkotás érthetően – A pontos fogalmazás művészete*. Budapest: Magyar Nyelvstratégiai Intézet.
- Berger, J. M. 2016: *Without Prejudice: What Sovereign Citizens Believe*. Washington: Program on Extremism, George Washington University.
- Bourdieu, Pierre 2005: *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bucchi, Massimiano – Trench, Brian 2014: Science Communication Research. Themes and Challenges. In: Bucchi, Massimiano – Trench, Brian (eds.): *Routledge Handbook of Public Communication of Science and Technology*. Second Edition. London–New York: Routledge. 1–15. Online: <https://doi.org/10.4324/9780203483794>
- Bunge, Mario 1984: What is Pseudoscience? *The Skeptical Inquirer* 9/1: 36–46.
- Cabré, M. Teresa 1998: *Terminology. Theory, Methods and Applications*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Cabré, M. Teresa 2003: Theories of Terminology: Their Description, Prescription and Explanation. *Terminology* 9: 163–200. Online: <https://doi.org/10.1075/term.9.2.03cab>

- Cabré, M. Teresa 2008: A terminológia elméletei. Leírás (deskripció), előírás (preskripció) és magyarázat. *Magyar Terminológia* 1/1: 11–42. Online: <https://doi.org/10.1556/MTerm.1.2008.1.3>
- Cabré, M. Teresa – Iria da Cunha – Eric San Juan – Juan-Manuel Torres-Moreno – Jorge Vivaldi 2014: Automatic Specialised vs. Non-specialised Text Differentiation: The Usability of Grammatical Features in a Latin Multilingual Context. In: Bárcena, Elena – Read, Timothy – Arús, Jorge (eds.): *Languages for Specific Purposes in the Digital Era*. New York: Springer. 223–241. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-319-02222-2_11
- Campion, Kristy – Ferrill, Jamie – Milligan, Kristy 2021: Extremist Exploitation of the Context Created by COVID-19 and the Implications for Australian Security. *Perspectives on Terrorism* 15/6: 23–40.
- Dew, Spencer 2016: „Moors Know the Law”: Sovereign Legal Discourse in Moorish Science Religious Communities and the Hermeneutics of Supersession. *Journal of Law and Religion* 31/1: 70–91. Online: <https://doi.org/10.1017/jlr.2016.3>
- Dobos Csilla 2013: A nyelven belüli fordítás különböző típusai. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 8/2: 61–75.
- Dobos Csilla 2023: Az intralingvális fordítás jogi aspektusa. *Glossa Iuridica* 10/3: 105–152. Online: <https://doi.org/10.55194/GI.2023.3.6>
- Dodé, Réka – Falyuna, Nóra 2024: The Language and Motivations of Expertise in Political Discourse. *Információs Társadalom* 24/2: 48–67. Online: <https://doi.org/10.22503/inftars.XXIV.2024.2.3>
- Faber, Pamela 2009: The Pragmatics of Specialised Communication. *Entreculturas. Revista De Traducción y Comunicación Intercultural* 1: 61–84. Online: <https://doi.org/10.24310/Entreculturasertci.vi1.11818>
- Falyuna Nóra 2017: Az áltudományos szövegek pragmatikai vizsgálata. Esettanulmány a lúgosító diéta példáján. *Századvég* 84: 85–107.
- Falyuna Nóra 2022a: *Az áltudományos diskurzus jellemzői. Az újmédiában megjelenő áltudományos tartalmak nyelvészeti-kommunikációs elemzése*. Doktori disszertáció. Budapest: ELTE BTK. Online: <https://doi.org/10.15476/ELTE.2022.014>
- Falyuna Nóra 2022b: A pandémia nyelve, retorikája és kommunikációja. *Magyar Tudomány* 183: 610–620.
- Falyuna Nóra 2022c: „A tudósok fehér galléros bűnözők”. Tudományellenesség és tudománykommunikáció a (dez)információs társadalomban. *Filológia.hu* 13/1–4: 50–60.
- Falyuna Nóra 2023: A tudományosság befolyásoló ereje: tudományos dezinformáció a manipuláció szolgálatában. In: Bárdos Dániel – Tuboly Ádám Tamás (szerk.): *Emberarcú tudomány: Áltudományok és összeesküvés-elméletek szorításában*. Budapest: Typotex. 115–134.
- Falyuna Nóra 2024: Az online dezinformáció és hatásai: a dezinformációs hálózatok kialakulásának bemutatása a tudományos dezinformáció és az államtagadó összeesküvés-elméletek kapcsolatán keresztül. *In Medias Res* 13/1: 42–74. Online: <https://doi.org/10.59851/imr.13.1.3>
- Falyuna, Nóra m. a.: *Rejecting the State: The Sovereign Citizen Movement in Hungary*. [Benyújtott publikáció lektorálás alatt]

- Fóris Ágota 2005: *Hat terminológiai lecke*. Pécs: Lexikográfia Kiadó.
- Fóris Ágota 2006: A magyar terminológia helyzete és fejlesztésének feladatai napjainkban. *Magyar Tudomány* 167/6: 737–745.
- Fóris Ágota 2008: *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszer-tanába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fóris Ágota 2014: Szinonimák a terminológiában. In: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *Nyelv – Társadalom – Kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák I–II*. A XXIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus (ELTE BTK Budapest, 2013. március 26–28.) előadásából készült tanulmánykötet. (MANYE 10/I–II.). Budapest: MANYE–Tinta Könyvkiadó. 279–284.
- Fóris Ágota 2023a: A terminológiastratégia szempontjai a jogi-közigazgatási területen. *Glossa Iuridica* 10/3: 35–64. Online: <https://doi.org/10.55194/GI.2023.3.2>
- Fóris Ágota 2023b: Érthetőség, közérthetőség, akadálymentes kommunikáció. In: Szőke Júlia – Kecskés Petra – Tompos Anikó (szerk.): *A gazdaság, kultúra, oktatás és nyelv bővületében. Tanulmányok Ablonczyné Mihályka Livia 70. születésnapjára*. Győr: Universitas-Győr Nonprofit Kft. 192–207.
- Goodrich, Peter 1990: *Languages of Law: From Logics of Memory to Nomadic Masks*. London: Weidenfeld.
- Griffin, David 2022: *Lexomancy: Law and Magic in the Pseudolegal Writings of the Sovereign Citizen Movement* (Ph.D. Thesis). Cardiff University.
- Griffin, David 2023: „I Hereby and Herein Claim Liberties”: Identity and Power in Sovereign Citizen Pseudolegal Filings. *International Journal of Coercion, Abuse, and Manipulation* 6. Online: <https://doi.org/10.54208/1000/0006/007>
- Heffer, Chris 2020: *All Bullshit and Lies? Insincerity, Irresponsibility, and the Judgment of Untruthfulness*. Oxford: Oxford University Press. Online: <https://doi.org/10.1093/oso/9780190923280.001.0001>
- Hobbs, Harry – Young, Stephen – McIntyre, Joe 2024: The Internationalisation of Pseudolaw: The Growth of Sovereign Citizen Arguments in Australia and Aotearoa New Zealand. *University of New South Wales Law Journal* 47/1: 309–342. Online: <https://doi.org/10.53637/YBCN5467>
- Kurtán Zsuzsa 2010: Szaknyelv és szakmai kommunikáció. In: Dobos Csilla (szerk.): *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc–Budapest: Miskolci Egyetem – Tinta Könyvkiadó. 11–22.
- Kurtán Zsuzsa 2020: A jogi-közigazgatási szaknyelv rétegzettsége és a közérthetőség. In: Bocz Zsuzsanna – Besznyák Rita (szerk.): *Porta Lingua 2020. Szaknyelvoktatás és -kutatás nemzetközi kontextusban. Cikkek, tanulmányok a hazai szaknyelvoktatásról*. Budapest: SZOKOE. 123–134. Online: <https://doi.org/10.48040/PL.2020.11>
- Kutrovátz Gábor – Láng Benedek – Zemplén Gábor 2008: *A tudomány határai*. Budapest: Typotex.
- Leßmöllmann, Annette 2019: Current trends and Future Visions of (Research on) Science Communication. In: Leßmöllmann, Annette – Dascal, Marcelo – Gloning, Thomas (eds.): *Science Communication*. Berlin–Boston: De Gruyter Mouton. 657–688. Online: <https://doi.org/10.1515/9783110255522-031>
- Lewenstein, Bruce V. 2003: *Models of Public Communication of Science and Technology*. Cornell University.

- Loeser, Charles E. 2015: From Paper Terrorists to Cop Killers: The Sovereign Citizen Threat. *North Carolina Law Review* 93/4: 1106–1139.
- Majoros Tünde 2018: Intralingvális fordítások a bírósági nyelvhasználatban – a laikusokkal való hatékony kommunikáció. *Magyar Jogi Nyelv* 2/1: 6–12.
- Minya Károly – Vinnai Edina 2018: Hogyan írjunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfortzónájából. *Magyar Jogi Nyelv* 2/1: 13–18.
- Netolitzky, Donald 2018: Organized Pseudolegal Commercial Arguments as Magic and Ceremony. *Alberta Law Review* 55/4: 1045–1087. Online: <https://doi.org/10.29173/alr2485>
- Netolitzky, Donald 2023: Ten Seconds to Implosion: The Magna Carta Lawful Rebellion. *International Journal of Coercion, Abuse, & Manipulation* 6. Online: <https://doi.org/10.54208/1000/0006/003>
- Pytyck, Jennifer – Chaimowitz, Gary A. 2013: The Sovereign Citizen Movement and Fitness to Stand Trial. *The International Journal of Forensic Mental Health* 12/2: 149–153. Online: <https://doi.org/10.1080/14999013.2013.796329>
- Sarteschi, Christine M. 2020: *Sovereign Citizens: A Psychological and Criminological Analysis*. Springer. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-45851-5>
- Sarteschi, Christine 2021: Sovereign Citizens: A Narrative Review with Implications of Violence Towards Law Enforcement. *Aggression and Violent Behaviour* 60: 101509. Online: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2020.101509>
- Schuster, Britt-Marie. 2019: The Contribution of Terminology Research to the Understanding of Science Communication. In: Leßmöllmann, Annette – Dascal, Marcelo – Gloning, Thomas (eds.): *Science Communication*. Berlin–Boston: De Gruyter Mouton, 167–186.
- Shulman, Hillary C. – Bullock, Olivia M. 2020: Don't Dumb It Down. The Effects of Jargon in COVID-19 Crisis Communication. *PLoS One* 15/10: e0239524. Online: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0239524>
- Sullivan, Brandon A. – Freilich, Joshua D. – Chermak, Steven M. 2019: An Examination of the American Far Right's Anti-Tax Financial Crimes. *Criminal Justice Review* 44/4: 492–514. Online: <https://doi.org/10.1177/0734016819839772>
- Wessinger, Cathrine 1999: Religious Studies Scholars, FBI Agents, and the Montana Freeman Standoff. *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions* 3/1: 36–44. Online: <https://doi.org/10.1525/nr.1999.3.1.36>

Dr. Falyuna Nóra, PhD, nyelvész, tudománykommunikációs szakértő, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Társadalmi Kommunikáció Tanszékének egyetemi adjunktusa, az MTA Bolyai-ösztöndíjas kutatója és a Tudomány és Társadalom Kutatóműhely vezetője. Kutatási témái: tudománykommunikáció; áltudomány, összeesküvés-elmélet és tudományellenesség; manipuláció, megtévesztés, dezinformáció a digitális kommunikációban.

Kovács Eleonóra

A kooperatív csoportmunka megvalósulásának okai és lehetőségei háború idején

Reasons And Possibilities for the Realization of Cooperative Group Work During Wartime

A tanulmány célja, hogy kutassa, hogyan alkalmazható a kooperatív csoportmunka elve a felsőoktatásban, szemináriumi foglalkozások alkalmával, figyelembe véve a háború következtében tapasztalható kihívásokat. A tanulmány a szakirodalom alapján áttekinti az orosz–ukrán háború nyomán a felsőoktatásban bekövetkezett változásokat. Ezt követően a kooperatív csoportmunka felsőoktatásban való alkalmazásának okát és lehetőségét vizsgálja. A kutatás elméleti háttérét a távoktatás és a háború nyomán keletkező kihívássorozatot elemző szakirodalom áttekintése jelenti. Ukrajnában 2022-ben az oktatás elsősorban távoktatásban, egyes esetekben hibrid oktatási forma keretében valósult meg. Ennek következtében a szakirodalomban a távoktatás tapasztalatait vizsgáltam. Különösen a háború pszichológiai hatása, a kreativitás és az alternatív oktatási módszerek alkalmazásának jelét kerestem az ukrán nyelvű szakirodalomban. A magyar nyelvű szakirodalomban a háború társadalmi következményei és az oktatási folyamatban bekövetkező változások jelentek meg. A kutatás módszertanát tekintve a deduktív módszer kerül előtérbe. Ide tartozik a forráskutatás, forráskritika és a tartalomelemzés. A tanulmány következtetése, hogy kihívással tüzelt időszakban annak megfelelő tanulás-szervezés szükséges. Ez nemcsak az órarend, tanórák közötti szünetekkel, hanem a szemináriumi foglalkozáson alkalmazott módszerek vonatkozásában is megvalósítható. Egyéni munka helyett csoportmunka, projektmunka és kooperatív csoportmunka is ajánlott lehet. Ezek közül a kooperatív csoportmunka megvalósításáról esik szó. Fontos a diákok közötti együttműködés, párbeszéd, a csoporttárs véleményének meghallgatása, hiszen ezek a tapasztalatok hasznosak lehetnek a szakmai gyakorlat és a munkaerőpiacon való elhelyezkedés során. A kutatás eredetisége abban rejlik, hogy a kooperatív csoportmunka háború idején való alkalmazásának lehetőségét vizsgálja.

Kulcsszavak: távoktatás, felsőoktatás, háború, hadiállapot, kooperatív csoportmunka

The aim of the study is to explore how the principle of cooperative teamwork can be applied in higher education, in the context of seminar sessions, taking into account the challenges

of war. Drawing on the literature, the paper reviews the changes in higher education in the wake of the all-out Russo-Ukrainian war. It then examines the rationale and potential for the use of cooperative group work in higher education. The theoretical background to the research is provided by a review of the literature analysing distance education and the series of challenges it poses in the wake of the war. In Ukraine in 2022, education was mainly delivered through distance learning, and in some cases through hybrid education. As a consequence, I have examined the experience of distance education in the literature. In particular, I searched for signs of the psychological impact of war, creativity and the use of alternative teaching methods in the Ukrainian-language literature. In the Hungarian-language literature, the social consequences of the war and changes in the educational process were discussed. In terms of research methodology, the deductive method was used. This includes source research, source criticism and content analysis. The conclusion of the study is that in a challenging period, appropriate organisation of study processes is necessary. This can be done not only with timetables and breaks between lessons, but also in the way methods are applied in the seminar sessions. Group work, project work and cooperative group work may be recommended instead of individual work. From these, the implementation of cooperative group work is discussed. Cooperation and dialogue are important between students, and listening to the opinion of a group partner can be useful experiences during internships and employment. The originality of the research lies in the possibility of using cooperative group work in wartime.

Keywords: distance learning, higher education, war, state of war, cooperative group work

1. Bevezetés

A kooperatív csoportmunka olyan munkaforma, amely esetében a feladat akkor teljesíthető, ha mindegyik résztvevő aktívan hozzájárul a közös munkához. A csoporttagok meghatározott szerepet vállalnak a cél elérése érdekében. A kooperatív csoportmunka alkalmazása fontos, mert az építő egymásrataltság megélése, a csoporttárs szemléletmódjának megértése, a csapatmunkában való aktív részvétel fejlesztése az egyetemi hallgató esetében megkönnyíti a szakmai gyakorlat eredményességét. Mindez elősegíti a munkaerőpiacon való érvényesülést. A kooperatív csoportmunka alkalmazása hadiállapot idején időszerű, mert a kihívássorozat (tehát a háború következménye, a tanórát megszakító légiriadó) ellenére is alkalmazható.

A tanulmány célja annak kutatása, hogy miért alkalmazható a kooperatív csoportmunka elve a szemináriumi foglalkozások alkalmával Ungváron, figyelembe véve a háború következtében tapasztalható kihívást. 2022–2025 között a felsőoktatás résztvevői szemeszterenként eltérő kihívással szembesülnek. Ezért elsőként a teljes körű háború idején teljesített első szemeszter sajátosságainak áttekintésére vállalkozom. A cél eléréséhez részletesen elemzem a felsőoktatásban tapasztalt sajátosságokat a 2022. február 24. és 2022. május 31. közötti időszakban.

A témához kapcsolódó források és szakirodalom közül elsődleges történeti forrást jelent a hadiállapot bevezetéséről szóló elnöki rendelet, az ukrán oktatási miniszter

2022. február 24-én keltezett körlevele, a kutatott oktatási intézmény rektora és tanulmányi osztálya által kiadott, szabadon hozzáférhető és pecséttel hitelesített rendelet. Másodlagos történeti forrásként értékelhető a nyomtatott és online sajtóban megjelenő híradás. Szakirodalomként az oktatási folyamat tapasztalatait összegző tudományos közlemények tartalma jelenik meg.

A kutatás során deduktív módszereket alkalmaztam. Ezek közé tartozik a forráskutatás és a tartalomelemzés (Lengyelne 2013: 132). Az írott történeti források meghatározása után külső forráskritika következik: megállapítom a rendelet hitelességét, például a pecsét alapján. Ezt belső forráskritika követi: értelmezem a rendelet tartalmát. A másodlagos írott történeti források közé sorolható a sajtóban megjelent híradás. A légiriadó időpontjának meghatározásában jelent segítséget az interneten elérhető angol, magyar, ukrán nyelvű hírportálok légiriadóval kapcsolatos híradása a 2022. március 12. és május 31. közötti időszakot tekintve. A tanrendet megzavaró légiriadó időpontját rögzítem a légiriadó kezdetét és végét jelző híradás segítségével, végül a munkarendet megszakító légiriadó időpontját említem a szövegben. A témához kapcsolódó szakirodalmat a szakfolyóiratokban vagy konferenciakötetekben megjelenő tudományos közlemények alkotják. Az oktatási folyamat 2022 tavaszán tapasztalt jelenségeit tanulmány keretében összegezte több kutató. A deduktív kutatási módszerek közé tartozik a tartalomelemzés. Áttekintem a tudományos közlemények egy részét, és reflektálok egy-egy tanulmány tartalmára. Elsősorban a pedagógiai innováció bemutatását keresem az ukrán nyelvű pedagógiai szakirodalomban. Végül hangsúlyt helyezek az oktatási folyamatban tapasztalható kihívás ellenére is megvalósítható kooperatív csoportmunka lehetőségének áttekintésére. A deduktív kutatási módszer vált vizsgálati módszerré, mert ez a legmegfelelőbb módja annak, hogy objektíven szemlélhessem az eseménysorozatot és a reakciót. Ez lehetővé teszi, hogy a kutatás során kronológiai sorrendben rekonstruáljam az eseményeket, figyelembe véve az írott történeti forrásokat és a pedagógiai témájú közlemények tartalmát.

2. Rendeletek

Az orosz–ukrán háború felsőoktatásra gyakorolt hatásának forrásanyagát kutatva elsőként az Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma által kiadott, valamint a kutatás tárgyát jelentő intézményben elfogadott rendeletek válhatnak az elemzés tárgyává. Tekintsük át elsőként a 2022 tavaszán megjelent rendeleteket, amelyek az oktatási folyamat menetét befolyásolták. Az orosz–ukrán háború 2022. február 24-én vette kezdetét. A 64/2022. számú rendelet megállapította a hadiállapot bevezetését (Zelenszkij 2022: 1). Ezt követően az oktatási intézmények saját hatáskörben meghatározták az oktatási formát (például távoktatás). Például az Ungvári Nemzeti Egyetem (UNE) rektora megalkotta a 94/01-04. számú parancsot, amely a hadiállapotról való döntésre hivatkozva 2022. február 24-én a hadiállapot végéig elrendelte a távoktatás bevezetését. Mindez a nappali és a levelező tagozatra egyaránt vonatkozott. A kutató pedagógusok és a pedagógusok számára elrendelte az oktatási folyamat folytatását az érvényben lévő órarend alapján. A rendelet szövege hangsúlyozta, hogy a pedagógusok tartózkodjanak otthonukban (Szmolanka–Feketa–Rohacs–Lengyel–Koroly–Timcsak–Stimak 2022: 1).

Szerhij Skarlet oktatási miniszter 2022. február 25-én kiadott 1/3276-22. számú levelében *Az oktatási folyamat megszervezéséről* rendelkezett. Ennek értelmében 2022. február 28. – 2022. március 13. között tanítási szünetet javasoltak (Skarlet 2022: 1). 2022. március 10-én jelent meg az UNE rektora által kiadott 99/01-04. számú rendelet. Ennek értelmében 2022. március 14-től a nappali és a levelező tagozaton a „távoktatás technológiájának felhasználásával” folytatódhat a tanítás (Szmolanka–Szlivka–Timcsak–Stimak 2022: 1).

3. A problémák és kihívások meghatározása az ukrán nyelvű szakirodalomban

3.1. Alapvető problémák

A szakirodalom áttekintése során azokat a tanulmányokat kerestem, amelyek szerzői megvizsgálták a teljes körű háború időszakában érzékelhető legjelentősebb problémákat. Különösképpen azokat a tanulmányokat böngészttem, amelyek nemcsak a tanulásszervezés (a távoktatás sajátosságai), hanem az oktatásszervezés módszertani oldaláról közelítik meg az oktatási folyamatot, és esetleg megoldást is javasolnak.

Budzjak Olga és Budzjak Vaszil elkülöníti „az ukrán ellenőrzés alatt álló, az ideiglenesen megszállt területen lévő, az aktív harci övezetben tartózkodó, továbbá a külföldön élő” egyetemi hallgatókat (Budzjak–Budzjak 2022: 45). Az ukrán ellenőrzés alatt álló területen meghatározza a jelenléti (tantermi), hibrid és távoktatás keretén belül megvalósuló oktatási formát (Budzjak–Budzjak 2022: 45). A tanóra megtartásának pillanatában esedékes kockázati tényezők közé sorolja az internet-hozzáférés, az áramforrás, az óvóhely, a számítógép hiányát, valamint a légiriadót (Budzjak–Budzjak 2022: 46).

Sevcsuk Irina és Sevcsuk Andrij úgy véli, hogy a felsőoktatás épületeinek rombolása, az oktatás finanszírozásának csökkenése, a munkaerő elvesztése, a kutatómunka etikája, illetve a külföldi diákok elvándorlása, elvesztése jelent kihívást a felsőoktatás területén (Sevcsuk–Sevcsuk 2023: 3).

Szuszlova a kihívások közé sorolja a szorongással való megküzdés problémáját. Szükségesnek tartja, hogy javuljon az oktatási folyamat résztvevőinek érzelmi és pszichológiai állapota. Kihívásként értékeli a technológiai eszközök hiányát, továbbá azt, hogy a hallgatók és tanárok egy része elhagyja az országot. Rögzíti a hallgatók motivációjának és önfegyelmének hiányát (utóbbit nem nevezi meg pontosan), a kihívások közé sorolja „az oktatási folyamat hatékonyságának fenntartását” (Szuszlova 2023: 48).

3.2. Az oktatási intézmények helyzete

A szakirodalomban a 2022–2023 folyamán tapasztalható nehézségeket kerestem. A *Veszélyben az oktatás* című kutatás keretén belül megállapították, hogy a háború első 300 napját tekintve a felsőoktatási és szakképzési intézeteket Zaporizzsja és Donyeck megyében érte a legnagyobb kár, továbbá a legtöbb sérült intézmény Harkiv megyében található (Nikolejev–Rij–Semelinec 2023: 32). A károkat tekintve a sajtóban

rendkívül óvatos becslés jelenik meg, ezért figyelemre méltó az idézett kutatási eredmény. A felsőfokú oktatási intézményeket áthelyezték az aktív harci cselekmények helyszínéről. Mindez 2022-ben 131 felsőoktatási és szakképző intézetre vonatkozott. Ez a folyamat 91 ezer diákot és 11 ezer oktatót érintett. A számadat az intézményekre és a szakképző intézetekre, valamint egyes oktatási intézmények fiókinézetekre vonatkozik (Nikolejev–Rij–Semelinec 2023: 55). Zaporizzsja városa hét, Dnyipro hat, Kijev szintén hat felsőfokú oktatási intézménnyel bővült. Mindez 6,9 ezer oktatót és 54,1 ezer tanulót jelent. Dnyipro városa tizenöt, Zaporizzsja tizenöt, Poltava tizenegy szakképző intézettel bővült. Az intézmények áthelyezése 2022-ben és 2014-ben eltérést mutat: 2014-ben az intézmény tanulói és oktatói az új helyszínen folytatták tanulmányaikat és munkájukat. 2022-ben az áthelyezett intézmény egy irodával rendelkezett egy új helyszínen, néhány munkatárs ott dolgozott, a tanárok és a tanulók egyaránt a távoktatás segítségével vettek részt az oktatási folyamatban (Nikolejev–Rij–Semelinec 2023: 56).

3.3. A diákok által tapasztalt nehézségek a szakirodalom szerint

A szakirodalom áttekintése során kiemelt szempontot jelentett a mentális egészség megőrzésének problémája. Arra voltam kíváncsi, hogy a kutatók hogyan vélekednek a háború lelki következményeiről. Tjutina két jelenséget figyelt meg: az egyik esetben úgy látta, hogy a hadszíntéren zajló eseményekből fakadó instabil élethelyzet csökkenti a diákok motivációját. Ugyanakkor ennek ellenkezőjét is rögzítette: a tanulás segítheti a figyelem elterelését a stresszhelyzetről (Tjutina 2023: 440). Hasonló következtetésre jut Dzjamko Viktória és Dzjamko Vitalij: az oktatási folyamatban részt vevők mentális állapota háború idején nem olyan, mint a pandémia időszakában volt (Dzjamko–Dzjamko 2024: 407).

A mentális egészség megőrzését szolgáló kezdeményezés érdekében jött létre a *Hogy vagy?* című weboldal (Orosz–Bida–Kucsaj 2024: 439). Ez a weboldal tanácsokat nyújt a stresszkezelés témakörében. A tanácsot el kell olvasni, lefordítani és alkalmazni. Magyar nyelven a Kárpátaljai Magyar Mentálhigiénés Társaság programjai, továbbá a Kárpátaljai Lelki Elsősegély Telefonszolgálat nyújthatnak segítséget. Erre szükség lehet; Bacsó Róbert és Pataki Gábor az elégedettség- és boldogságérzetről megállapította, hogy „sajnos mind az egészségügyi állapot tekintetében, mind az életkörülmények vonatkozásában, mind az általános boldogságérzet esetében jelentősen alulmaradt a vizsgálati időszakban a Kárpátalján élő lakosság indexe az elköltözőkhez képest” (Bacsó–Pataki 2024: 267). A kutatók tehát foglalkoznak a háború mentális egészségre gyakorolt hatásával.

3.4. A tanárok által tapasztalt kihívások háború idején

Érdekes kérdés, hogy a pedagógus érző és érzékeny emberként a munka elvégzése, a tanterv és az aktuális rendelet tartalmának teljesítése közben milyen kihívással szembesül. Erről kevés ténnyel rendelkezünk, legfőképpen csak az oktatásszervezés

területéről. Voloscsenko betekintést nyújt abba, hogy milyen kihívással szembesül egyetemi oktatóként. A tudományos szakfolyóiratban való publikálás lehetősége és az önképzés merül fel példaként. Egyes tudományos szakfolyóiratok egyedi határidőt szabtak a tanulmány elkészítésére, írja Voloscsenko. Hozzáteszi, hogy a tanárok munkáját a határidő hosszabbításán kívül segítette a *Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation* működése. A központ online képzéssorozatot hirdetett, lehetőséget biztosítva az ismeretek bővítésére és a továbbképzésre a felsőfokú oktatási intézmények oktatói számára. Az intézet a székhelyét Odesszából Ungvárra helyezte át (Voloscsenko 2023: 15).

4. Megküzdési stratégia Ungváron 2022 tavaszán

2022. március 10-én jelent meg az UNE rektora által kiadott 99/01–04. számú rendelet. Ennek értelmében 2022. március 14-től a nappali és a levelező tagozaton a „távoktatás technológiájának felhasználásával” folytatódhatott a tanítás (Szmolanka–Szlivka–Timcsak–Stimak 2022: 1). Ez a pandémia idején használt felület (Moodle) és alkalmazás (Google Meet) igénybevételét jelentette. A pandémia miatt elrendelt karantén idején nélkülözhetetlenné vált az UNE által használt e-learning felület, a Moodle. 2020-ban 16 ezer, 2021 decemberében közel 18 ezer felhasználó (oktató és hallgató) regisztrált a felületen (Szmolanka 2022: 46).

A Moodle felülete lehetővé teszi, hogy az egyetemi hallgató elolvassa a tantárgy témaköreit, vázlatpontjait, az előadáshoz tartozó prezentációt, a szemináriumi foglalkozás témáját, a feladatok határidejét. Az egyetemi hallgató feltöltheti a Moodle felületére a szemináriumi foglalkozásra készített prezentációt, továbbá a pontszámot is láthatja ezen a felületen. Az UNE a Microsoft és a Google oktatási intézményekkel való együttműködésre épülő programokat használja. „2020 elején 2400, 2021 végére az uzhnu.edu.ua domain alatt több mint 20 ezer Google-fiókot hoztak létre az egyetem oktatói, dolgozói és hallgatói számára” (Szmolanka 2022: 47). Tehát a Moodle virtuális oktatási környezetként szolgált a témakörök megosztása és a szemináriumok, önálló írásos beszámolók, tesztek közzététele és ütemezése, értékelése szempontjából. Az egyetemi előadás és szeminárium pedig Google Meet-es videókonferencia keretén belül zajlott a karantén idején és 2022 tavaszán egyaránt.

Ebben az időszakban az Ungvári Nemzeti Egyetem (UNE) Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetében (UMOTI) 191 nappali tagozatos egyetemi hallgató tanult (Szmolanka 2022: 14), levelező tagozaton 70 diák folytatta tanulmányait (Szmolanka 2022: 15). Összesen 261 emberre vonatkozott az előzőekben ismertetett rendeletek tartalma az UNE UMOTI esetében. Krízishelyzetben működhet a távoktatás, ha a pandémia idején megnyilvánuló tapasztalatokon alapul. A virtuális oktatási környezet (Moodle) és a videókonferenciához szükséges program (Google Meet) rendelkezésre állt. Felmerül a kérdés: mi a különbség a pandémia és a háború idején zajló távoktatás között? Az első nyilvánvaló különbség a légiriadó megjelenése.

5. A légiriadó

Az első légiriadó Kárpátalján 2022. március 12-én következett be (Pallagi 2022). A légvédelmi sziréna megszólalását követően mindenkinek óvóhelyre kell vonulnia. A légiriadó kihirdetésének oka, a riasztásra vonatkozó kommunikáció (például a rádió, az applikáció, több weboldal és online hírportál), a riasztás időpontjának rekonstrukciója, valamint az eredmény rögzítésének módszere külön problémakör. Ennek egyik oka, hogy az online böngészhető hírportálok (*Kárpátalja.ma*, *Karpat.in.ua*, *Ukrainska Pravda*) eltérő időpontban kezdték használni a „légiriadó” kulcsszót.

2022 márciusában a *Kárpátalja.ma* hírportál a „háború, közélet” kulcsszó keretén belül tájékoztat a légiriadóról (Gál 2022; Sz. Kárpáthy Kata 2022). A *Karpat.in.ua* az „események” kulcsszóval jelöli ezt a helyzetet (sz. n. 2022a). Az *Ukrainska Pravda* angol változatának archívumában 2022. július 18-tól követhető online az „air raid warning” kifejezés (Kizilov 2022a). Ez érvényes az *Ukrainska Pravda* ukrán nyelvű változatára is (Kizilov 2022b). A légiriadó tényéről az *Air Raid Alert Map of Ukraine* című weboldal szolgáltat hozzáférhető információt (sz. n. 2025a). A szerkesztők hangsúlyozzák: más forrásokkal együtt tájékozódjunk a légiriadó kihirdetéséről.

Az említett online hírportálok böngészését követően táblázatot készítettem a légiriadó időpontjáról a 2022. március 10. és 2022. május 31. közötti időszakban az *Air Raid Alert Map of Ukraine* című weboldal alapján, a legpontosabb, légiriadóra vonatkozó archívum után kutattam.

Végül 2022 tavaszát tekintve a *Mukachevo.net* elnevezésű hírportál légiriadó címkéjét használtam, mert ezen a felületen 2022. március 12-től alkalmazzák a „légiriadó” kulcsszó ukrán változatát. Összehasonlítottam az *Air Raid Alert Map of Ukraine* és a *Mukachevo.net* felületén található, Kárpátaljára vonatkozó riasztás időpontját. A téma szempontjából lényeges, hogy a tanítási napot és időszavat tekintve mikor hirdettek légiriadót. A 2022. március 12. és május 31. között eltelt időszakban több alkalommal hirdettek légiriadót. A tanítási időszakban 2022. március 15-én kedden (sz. n. 2022b), 2022. április 25-én hétfőn (sz. n. 2022c), 2022. május 5-én csütörtökön (sz. n. 2022d) szólalt meg a légvédelmi sziréna. Összegzésként meghatározható, hogy 2022 tavaszán a digitális tanrendet nem szakította meg jelentős mértékben a légiriadó.

6. A távoktatás öröksége

2022 márciusában a háború tényével, következményével, valamint a távoktatás örökségével szembesült a tanár és az egyetemi hallgató. Az első tényező esetében minden ember ismeretlen helyzetben találta magát. A korábban alkalmazott megküzdési stratégia (a probléma racionalizálása, segítő beszélgetés) talán ideiglenes megoldást nyújthatott. A távoktatás folytatásával a pedagógus a pandémia idején megszerzett tapasztalataira építve folytathatta munkáját. Az oktató számára aktuális kérdéssé vált, hogy a háború idején zajló távoktatás magában hordozza-e a pandémia idején megvalósult távoktatás árnyoldalait. Felmerül, hogy milyen sajátosságokkal rendelkezett a távoktatás a pedagógiai irodalom szerint.

A távoktatás kihívás elé állította a felsőoktatásban részt vevő hallgatókat és tanárokat. A jövőben interaktív oktatási platform létrehozása és a diákok távoktatással kapcsolatos véleményének kutatása szükséges – összegezte egy kutatócsoport, amelynek tagjai az orvostanhallgatók távoktatással kapcsolatos véleményét vizsgálták Ternopilban (Terenda–Terenda–Horisnij–Pancsisin 2020: 59). A távoktatás 2020-as tapasztalatait értékelve egy másik kutatócsoport megállapította, hogy „a technológiai fejlődés, a migráció, a távmunka és a járványügy szükségessé teszi az oktatási programok módszertani támogatását, továbbá a technológiai és humán erőforrás biztosítását a távoktatás lebonyolításához” (Proszkura–Krona–Litvinova 2020: 312). A szerzők hozzáteszik: cél, hogy az oktatási program alkalmas legyen tantermi és online oktatás megvalósítására egyaránt. Hasznos felvetés, konkretizálásra szorul. Az oktatási program és a tantárgyra vonatkozó munkaterv meghatározza az önálló munkára fordított óraszám mennyiségét. Esetleg az önálló munkára fordított óraszám növelése szükséges, vagy a munkatervben kell rögzíteni, hogy az önálló munka nem referátum és kollokvium készítése, hanem projektmunka megvalósítása.

Az ukrán és a kárpátaljai magyar nyelvű szakirodalom teljes körű áttekintése szétfeszítené e szöveg keretét. Ezért mindössze két kutatási eredményből idézek. Bacsó Róbert és Pataki Gábor a pandémia társadalmi-gazdasági következményeit elemezte. A világjárvány társadalmi következménye kapcsán megjegyzi, hogy a tanulásra és önfejlesztésre szánt idő a magyar minta esetében a semleges tartomány közelében, míg a kert és udvar építése pozitív következményként jelent meg (Bacsó–Pataki 2022: 13). A kutatás oktatásra vonatkozó alkotóelemét Beregszász (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) és Ungvár (Ungvári Nemzeti Egyetem) szolgáltatta. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola esetében 400 magyar nyelvű kérdőívet, az Ungvári Nemzeti Egyetem esetében 63 ukrán nyelvű kérdőívet rögzítettek (Bacsó–Pataki 2022: 6). Az oktatásra vonatkozó felmérés 2021 tavaszán valósult meg (Bacsó–Pataki 2022: 7).

A két kutató a kutatás eredményét összegezve megállapítja, hogy a tanulók és tanárok is találtak pozitív és negatív alkotóelemet az online oktatásban. A diákok és az oktatók egyaránt elégedetlenek a távoktatás miatt, de a diákok pozitívabban viszonyultak a távoktatáshoz, mint az oktatók (Bacsó–Pataki 2022: 22). Ennek magyarázatát nem részletezi a tanulmány, de sejthetjük, hogy a digitális tanrend megszervezése (a tantárgyak témakörének megjelenítése a Moodle felületén a nappali és a levelező tagozat esetében időt vesz igénybe, továbbá a Google Meet videokonferencia ütemezése, változatos teszt sor létrehozása a dolgozat, szigorlat, vizsga, pótszigorlat, pótvizsga esetében) növelte a munkaórák számát az oktatók számára.

Husztai Ilona a nyelvtanulás vonatkozásában megállapította, hogy „tanáraink ráébredtek az online oktatás előnyeire, és felhasználják a kényszerszerűen megszerzett digitális ismereteiket a jelenléti oktatásban is; a távoktatás előkészítésekor nemcsak a tanároknak, hanem a diákoknak is képzést kell biztosítani (technológiai és önálló tanulási készségek terén)” (Husztai 2022: 227). Ez előrevetíti a 2022 tavaszán bekövetkezett eseményt: a távoktatás tapasztalatai továbbra is az oktatási folyamat részét képezték. Összefoglalóként rögzíthető, hogy a távoktatás öröksége hatékonyabb oktatási módszerek alkalmazását indokolja.

7. A kihívásra adott válasz: alkalmazkodás és problémamegoldás az ukrán nyelvű szakirodalomban

A 2022–2023 folyamán megjelent tanulmányok között konkrét megoldást javasoló közleményeket kerestem. Ezek közül kiemelek néhány megállapítást. A háború felhívta a figyelmet a közös nemzetközi platform létrehozásának fontosságára. Állami, regionális, nemzetközi és egyéb partneri alapon működő támogató rendszer és szervezet szükséges hosszú távon, valamint a felsőoktatás informatikai-elemző rendszerének modernizálása indokolt (Zsila 2023: 144). A nemzetközi tudományos kapcsolatok fejlődése nyomán hallgatói mobilitási programok váltak elérhetővé (Felcan 2023). A Coursera, Udemy, Prometheus felülete és a *Ukraine Global Faculty* előadás-sorozata biztosít lehetőséget az önképzésre. Ezeken a felületeken ukrán és angol nyelven vált elérhetővé egy-egy képzés. Különösen az angolnyelv-tudás fejlesztésére irányuló képzés lehetett aktuális a diákok és oktatók számára. Hadiállapot idején a pedagógus feladata az oktatásszervezésen kívül a tanulók mentális egészségének megőrzése. Ez hogyan lehetséges? „Ennek megvalósításához a pedagógusnak rendelkeznie kell azokkal az ismeretekkel, amelyek arra vonatkoznak, hogy az eltérő életkorú tanulók miként reagálnak egy vészhelyzetre. A pedagógusnak rendelkeznie kell azokkal a készségekkel, amelyekkel megelőzhető és csökkenthető a vészhelyzet tanulókra gyakorolt negatív hatása” (Lazaranko–Kolomijec–Zsovcsin 2024: 431). Ahhoz, hogy a pedagógusok megfelelően reagáljanak a krízishelyzetre, a tanárképzés pszichológiai komponensének kiegészítése indokolt. Ennek köszönhetően a pedagógus hatékonyabban kezelheti a különböző életkorú diákok vészhelyzetre adott reakcióit (Lazaranko–Kolomijec–Zsovcsin 2024: 433).

Hasonló következtetést fogalmaz meg Ponomarova és Csercsata: a hallgatók oktatási folyamatban való elköteleződésének érdekében kreatív órát érdemes tartani (Ponomarova–Csercsata 2023: 64). A felsőoktatásban jelentős szerepet kap a tudásanyag átadása és a kutatómunka. Ezenkívül nagy hangsúlyt szükséges helyezni a digitális eszköztár használatára és az innovatív oktatói tevékenység megvalósítására (Csercsata–Stepka 2023: 141). Milyen megoldás lehetséges? A diákok által kutatott téma alkotóelemeinek feltárását segíti az esettanulmány módszer alkalmazása (Drihola–Hluscsenko 2023: 18). A felsőoktatási törvény értelmében mindegyik tantárgy egy oktatási-szakmai program tartalmán alapul. Ebben jelentős szerepet kap a tantárgy elsajátítása által fejleszthető kompetenciák meghatározása. A kompetenciafejlesztés hatékonysága a kiválasztott módszertől függ. Ezért a diákközpontú oktatási módszer alkalmazása ajánlott, amely a hallgatót a tudásanyag elsajátításának aktív résztvevőjévé teszi. Például a „one minute papers” elnevezésű módszer alkalmazása arra kéri a hallgatót, hogy az előadást követően egy lapra jegyezze fel az előadás során hallott legérdekesebb és legfontosabb információt (Csumak–Rabics 2023: 143). Krízishelyzetben szintén megoldást biztosíthat a felfedező (heurisztikus) tanulás elvének megvalósulása (Dzjamko–Dzjamko 2024: 408). A projekt módszer alkalmazásának előnye a közös produktum létrehozása érdekében megvalósuló együttműködés (Kecskés 2024: 220). Ezek a javaslatok elősegíthetik a tanulási folyamat hatékonyságának megőrzését.

8. A kooperatív csoportmunka

Az elméletet követően vizsgáljuk meg, hogy a pedagógus eszköztárában rejtőzik-e olyan módszer, amely még nem került előtérbe. A kooperatív csoportmunka ebbe a kategóriába sorolható. A kooperatív csoportmunka egy munkaforma, amelyet a közoktatásban és a felsőoktatásban egyaránt alkalmazhatunk. A hagyományos csoportmunkától abban különbözik, hogy a feladat akkor teljesíthető, ha mindegyik résztvevő szerepet vállal benne (Farkas-Nagyházi 2022: 123). Hagyományos csoportmunka esetében a feladat elvégzése kerül előtérbe, míg a kooperatív csoportmunka esetében a jó munkakapcsolat fenntartása a cél (Virág 2013: 117). A pedagógiai szakirodalom hangsúlyozza, hogy az egyéni és versengő munkaformát és a kooperatív csoportmunkát egyszerre ajánlott alkalmazni (Virág 2013: 119).

A frontális osztálymunka azt jelenti, hogy az osztályt egységes egésznek tekintjük. Kooperatív csoportmunka esetében az osztályt minimum négyfős csoportokra osztjuk. Véletlenszerűen létrehozott és heterogén csoport is lehetséges (Virág 2013: 117). A pedagógiai szakirodalom alapján akkor eredményes a kooperatív csoportmunka, ha érvényesül az építő egymásrautaltság, az egyéni felelősség, az egyenlő részvétel és a párhuzamos interakció elve. Az említett alapelvek megvalósulása esetén fejlődik a kommunikáció, az együttműködési készség (Bencéné 2022: 112). A kooperatív tanulás alapja a csoporttagok együttműködése. Ez elősegíti a csoportszellem fejlődését (Virág 2013: 115). A tanár mentorként vesz részt a munkafolyamatban; tanácsot ad, amikor szükséges. Ez a munkaforma a tanár szempontjából pontosan annyi figyelmet igényel, mint amikor a tanuló kiselőadást készít elő: a szakirodalommal kapcsolatos konzultáció és a munkafolyamat ellenőrzése ebben a munkaformában is aktuális. A munkafolyamat értékelését tekintve a kooperatív csoportmunka eredményének értékelése lehetővé teszi a formatív és a szummatív értékelést (Bencéné 2022: 137).

8.1. A felsőoktatásban alkalmazható kooperatív technikák

Az egyetemi előadások és szemináriumi foglalkozások alkalmával olykor a frontális oktatás elvei érvényesülnek. Az előadás monológot jelent (prezentációval szemléltetve), esetleg a problémaorientált történelemtanítás koncepciója alapján problémafelvető magyarázat kerül előtérbe a történelmi témához illeszkedő előadás során. Előnye, hogy a téma aktualitása, a kutatási előzmény áttekintése és a téma kifejtése, valamint a témához illeszkedő önálló írásos beszámoló témakörének részletezése előtérbe kerül az előadás során. Hátránya, hogy követhetlenné válik az előadás, ha a diákok a közösségi média használatára, egy-egy üzenet megtekintésére, egyéb teendő elvégzésére összpontosítanak az előadás ideje alatt. Ez megtörténhet a digitális tanrend idején is: kikapcsolt kamera, reggeliző, dolgozó diák (és a család) hallgatja az előadást. Mindezt megelőzhetjük, ha a tanóra elején (tantermi oktatás idején és videokonferencia esetén) a kooperatív technikák közül választunk egyet.

Az előadás elején a témához való kapcsolódás, a ráhangolódás eszköze lehet a *Jut eszembe* módszer (Farkas-Nagyházi 2022: 125). Lényege, hogy az előző óra témájához illeszkedő kulcsszót említ a tanár, és arra kéri a diákokat, hogy a *Jut eszembe* Hunyadi János

után például Luxemburgi Zsigmond, Cillei Ulrik nevének említésével folytassák a szóláncot. Fontos részlet, hogy a kooperatív technika alkalmazása előtt el kell magyarázni a koncepciót a diákok számára. A módszer (*Jut eszembe*) sikeres alkalmazása érdekében a pedagógusnak tudnia kell, hogy a diákok alkalmaztak-e korábban hasonló módszert, milyen tapasztalattal rendelkeznek a kooperatív technika alkalmazása kapcsán, kedvelték-e a párbeszédet és interakciót igénylő időszávot a tanóra elején. Előfordulhat, hogy az egyetemi hallgatók a szemináriumi foglalkozást megelőzően még nem sajátították el maradéktalanul a tananyagot, a kulcsszavak és összefüggések ismeretlenek számukra, ezért tarthatnak a válaszdástól. Pontosan ezért ösztönözheti a tanulókat a módszer alkalmazása arra, hogy a szemináriumi foglalkozást megelőzően, az előadás idején aktívan jegyzeteljenek, esetleg készüljenek a következő órára egy-egy kulcsszóval.

Tehát fontos mozzanat a módszer alkalmazására való felkészülés: amikor vázoljuk, hogy a problémafelvető magyarázaton kívül párbeszédre is készülni szükséges előadás alkalmával is, nemcsak szemináriumon. A koncepció részletezése is jelentőséggel rendelkezik, annak érdekében, hogy mindegyik résztvevő eredményes csapatjátékossá váljon. Ezt követően következhet a tanóra típusához (előadás, szeminárium) és céljához (a tananyag átadása, esetleg az elsajátított ismeretek rendszerezése, gyakorlás, a tananyag tartalmában való elmélyülés) illeszkedő kooperatív módszer kiválasztása. Az eszköztár széles. A lényeg, hogy a diákok értsék a módszer lényegét, alkalmazásának menetét, és a módszer alkalmazása segítse a diákot a tananyag elsajátításában.

8.2. A szemináriumi foglalkozás során alkalmazható kooperatív technikák

A szemináriumi foglalkozás alkalmával a tananyag gyakorlása, a téma tartalmában való elmélyülés kerülhet előtérbe (Farkas-Nagyházi 2022: 132). Két kooperatív technika (*Feladatküldés* vagy a *Gondolkozz, beszélj meg párban, oszd meg*) alkalmazását részletezzük a pedagógiai szakirodalom alapján, és reflektálunk annak alkalmazhatóságára.

A *Feladatküldés* menete: diákok négyfős csoportot alkotnak, megbeszéljük a feladatot, és elkezdődik a munka. A *Feladatküldés* lényege, hogy mindegyik csoporttag kidolgoz egy ismétlődő kérdést, amit egy lapra vagy kártyára lejegyez. A lap másik oldalára a válasz kerül. A csoporttagok közösen válaszolják meg a kérdést (Farkas-Nagyházi 2022: 134). Érdemes részletezni az értékelés módját: négy helyes válasz jelenthet négy pontot, és egy pont adható a jól megfogalmazott kérdésért. Ebben az esetben a szemináriumi foglalkozáson gyűjtött összpontszám öt pont. A kérdés a szemináriumi foglalkozás egyik vázlatpontjához kapcsolódik. A történelem szakirányon tanuló hallgatók esetében a Bloom-taxonómia alapján a ténybeli tudás szintjét összefoglaló kérdés megfogalmazása ajánlott. A leendő történelemtanárok így gyakorolják a helyes kérdésalkotást. A végén a csoportok előadják a kérdéseket, mindegyik csoport tanul a másik csoport tananyagából egy részletet. A tanár figyelemmel kíséri a csoportokban zajló munkát. Szükség esetén segít, részletez, magyaráz. A tanulók aktívan kommunikálnak egymással. Fejlődik a tanulók kommunikációs és problémamegoldó készsége.

A *Gondolkozz, beszélj meg párban, oszd meg* elnevezésű kooperatív technika esetében a munkafolyamat hasonló: a feladat megbeszélése, a csoport létrehozása

és a feladat megoldása. Ebben a helyzetben a Bloom-taxonómia szerint az összegzés szintjét jelölő kérdést tárgyalhatnak a résztvevők. A *Feladatküldés* során a cél az ismétlés és a közös tanulás, a *Gondolkozz, beszélj meg párban, oszd meg* című kooperatív technika a diskurzust hangsúlyozza.

Hogyan alkalmazható a *Feladatküldés* kooperatív technika digitális tanrend esetében? Digitális tanrend idején a szemináriumi foglalkozás videókonferencia keretében valósul meg. A diákok előzetesen tanulmányozhatják a szakirodalmat, és előkészítik a téma feldolgozását és a tanulói kiselőadást segítő prezentációt. A Moodle felületén megoszthatják egymással. A videókonferencia elején a *Jut eszembe* módszer segítségével ráhangolódnak az óra témájára. Ezt követően a Google Meet alkalmazás lehetővé teszi a csoportbontást. A kiscsoportban a tanulók a *Feladatküldés* segítségével kérdezhetik egymást. A kérdéseket a *Jamboard* vagy a *Miro* felületén, esetleg a csetben is megoszthatják egymással.

A *Gondolkozz, beszélj meg párban, oszd meg* kooperatív technika digitális tanrendben is könnyedén alkalmazható. A Google Meet felületén zajló videókonferencia alkalmával csoportbontást alkalmazunk. A diákok kiscsoportban megbeszélnek a problémakört, majd az előre meghatározott idő elteltével közösen folytatódik a párbeszéd. Fontos szempont, hogy ne legyen túlzottan bonyolult a munkafolyamat. A csoportmunka alkalmával megvalósuló önálló tervezés, időbeosztás, problémamegoldás, valamint a közös munka, és annak megvalósítása elengedhetetlen az egyetemi hallgatók megfelelő előrehaladásához. Mindez az oktatási folyamat és az egyetemi hallgatók esetében megvalósuló szakmai gyakorlat eredményessége, továbbá a munkaerőpiacon történő elhelyezkedés szempontjából is kulcsfontosságú, különösen olyan időszakban, amelyben a diákok jelentős időt töltenek távoktatás keretében. Ennek megfelelően olyan módszereket érdemes alkalmazni, amelyek lehetővé teszik a párbeszédet, csoportmunkát, rugalmas időbeosztást, a szemináriumi téma tartalmának részletes kidolgozását, annak megosztását és közös feldolgozását a diákok között.

Végül megállapítható, hogy 2022 tavaszán a háború ténye és a légiriadó esélye, valamint a digitális tanrend összes (pozitív és negatív) következménye határozta meg az oktatási folyamatot. 2022 őszén az áramszünet okozott kihívást. 2023 tavaszán a tantermi oktatáshoz való visszatérés, a háború és a légiriadó ténye közösen befolyásolta a tanítás menetét. Ez 2022 tavaszán nem volt előre jelezhető. Ezért az akkor megvalósítható feladatok kerültek előtérbe: csoportmunka alkalmazása a szemináriumon, a *Jamboard* és *Miro* alkalmazás használata az ismétléshez és az összegzéshez a szemináriumon.

8.3. A kooperatív csoportmunka alkalmazásának oka

2022 tavaszán összességében a háború ténye és a légiriadó esélye, valamint a távoktatás összes pozitív és negatív hatása egyidejűleg határozta meg az oktatási folyamatot. A következő okok fogalmazhatók meg:

- a hadiállapot bevezetése, a tanítási szünet, majd a távoktatás elrendelése;
- a távoktatás összes pozitív és negatív hatásának egy időben való érvényesülése;
- a háború tényéből fakadó bizonytalanság, szorongás, koncentráció- és motivációcsökkenés;

- a légiriadó lehetősége (2022. március 12. és május 31. között bármikor megszólalhatott a légvédelmi sziréna. Ennek megfelelő oktatási módszer kiválasztása válik szükségessé. A szeminárium foglalkozás során érvényét veszíti a kiselőadás, prezentáció, tudásfelmérő feladatlap, kerekasztal-körforgó alkalmazása, mert bármikor megszólalhat a sziréna, nem lehet tudni, meddig tart, és nem felelt mindenki);
- olyan módszert szükséges választani, amely lehetővé teszi az oktatási programban és a munkatervben kitűzött cél megvalósulását, a kompetenciafejlesztést, ugyanakkor összeegyeztethető a tanóra váratlan megszakadásával;
- a tanórán kívüli tanulói tevékenység (tanulás) idejének növekedése jelenthet megoldást és terhet egyaránt;
- az egyéni munka nem megfelelő (a pandémia idején megvalósult távoktatás tapasztalata);
- a csoportmunka megvalósulása ideális lehet.

9. Következtetések

A kooperatív csoportmunka alkalmazása hadiállapot idején helyénvaló, mert a szeminárium menetét megszakító légiriadó ellenére is alkalmazható. A légiriadót követően a diákok rugalmas időbeosztás segítségével közösen készíthetnek egy-egy vázlatpontot összefoglaló plakátot, ebből később tudományos poszter készülhet.

A tanulmány vázlatpontjai nyomán ezek a következtetések fogalmazhatók meg:

- *A gyors reakció fontossága.* Az oktatási folyamat zavartalanságát veszélyeztető tényező lehet a pandémia, hackertámadás, háború. Ezért aktuális annak vizsgálata, hogy intézmények hogyan reagálnak a válsághelyzetre. Ezzel kapcsolatban megállapíthatjuk: a vészhelyzetre adott gyors reakció kiemelkedő jelentőséggel rendelkezik. 2022. február 24-én előbb az elnök, aztán az oktatási miniszter, majd az adott intézményvezető rendelete érkezett meg az oktatási folyamat résztvevőikhez elektronikus formátumban (e-mailben, körlevélben).
- *A rendeletek jelentősége.* A rendeletek meghatározták a következő lépést és a teendő végrehajtásának módját (például „a távoktatás technológiájának használata”).
- *Az átmeneti időszak.* 2022. február 25-én két hétre szünetet rendeltek el az oktatási intézményekben. Ez lehetőséget nyújtott a helyzetértékelésre és a további teendők meghatározására.
- *A korábban alkalmazott gyakorlat folytatása.* A gyors reakciót elősegíti, ha létezik egy alternatív megoldás az oktatási folyamat biztosítására válsághelyzet esetén. 2022 tavaszán Ungváron ezt a pandémia idején használt online tanulási környezet (Moodle) és a videókonferencia lehetősége (Google Meet) biztosította.

Az orosz-ukrán háború felsőoktatásra gyakorolt hatását szakaszonként (szemeszterenként) érdemes tanulmányozni. Az oktatásszervezés menetére vonatkozó rendeletek elemzése (a dolgozatírás menete, az államvizsga és a diplomamunka-védés menete) külön kutatási témakörként jelenhet meg. A mentális egészség és a motiváció

problémakörének kutatása a háború idején zajló oktatási folyamat résztvevőinek vonatkozásában szintén új kutatási témakört jelent.

Szakirodalom

- Bacsó Róbert – Pataki Gábor 2022: A COVID 19 hatása Kárpátalja társadalmi-gazdasági helyzetére. *Danubius Noster* 10/1-2: 5–26. Online: <https://doi.org/10.55072/DN.2022.1-2.5>
- Bacsó Róbert – Pataki Gábor 2024: *Kárpátalja társadalmi-gazdasági helyzetének összehasonlítása napjaink kihívásaiban és a jövőbeli kilátások tükrében*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 230–270.
- Bencéné Fekete Andrea 2022: A csoportmunka. Kis csoportok tanulása, a csoportmunka jellemzői. In: Bencéné Fekete Andrea – Schlichter Takács Anett (szerk.): *Módszertani eszköztár a felsőoktatásban tanító oktatók számára*. Gödöllő: MATE PRESS. 105–121. Online: <https://doi.org/10.54597/mate.0008>
- Farkas Beáta – Nagyházi Bernadette 2022: Kooperatív tanulásszervezés. In: Bencéné Fekete Andrea – Schlichter Takács Anett (szerk.): *Módszertani eszköztár a felsőoktatásban tanító oktatók számára*. Gödöllő: MATE PRESS. 123–138. Online: <https://doi.org/10.54597/mate.0009>
- Husztai Ilona 2022: Aktuális nyelvpedagógiai kérdések Kárpátalján. *Acta Academiae Beregsiensis, Philologica* 1/2: 219–232. Online: <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2022-2-219-232>
- Kecskés Judit 2024: Kihívások és lehetőségek a magyar alapszakos közös képzés finn-ugor népek és nyelvek c. tárgyának oktatásában. In: Berghauer-Olasz Emőke – Hutterer Éva – Greba Ildikó – Pállay Katalin (szerk.): *Krízishelyzetek hatása és kihívásai az oktatásban*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege. 215–223.
- Lengyelne Molnár Tünde 2013: *Kutatástervezés*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola.
- Virág Irén 2013: *Tanulásméletek és tanulási stratégiák*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola.
- Будзяк, Ольга – Будзяк, Василь 2022: Сучасна вища освіта в умовах війни. In: Дикий, Олег (ред.). *Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 45–49. [Budzyak, Olga – Budzyak, Vaszil 2022: A jelenkori felsőoktatás a háború feltételeinek függvényében. In: Dikij, Oleg (szerk.): *Oktatási folyamat a hadiállapot feltételei mellett Ukrajnában: az ukrainai tudományospedagógus-továbbképzés anyaga*. Odessza: Helvetika Kiadó. 45–49.]

- Волощенко, Євген 2022: Нові виклики та можливості для навчально-наукової діяльності в умовах війни в Україні. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна (ред). *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти*. Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА». 15–17. [Voloscsenko, Jevhen 2022: Az oktatói és tudományos tevékenység új kihívásai a háború feltételei között Ukrajnában. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 15–17.]
- Дзямко, Вікторія – Дзямко, Віталій 2024: Трансформація інноваційних технологій в закладах вищої освіти в період здійснення освітньої діяльності в умовах військового стану. In: Berghauer-Olasz Emőke – Hutterer Éva – Greba Ildikó – Pallay Katalin (szerk.): *Krízishelyzetek hatása és kihívásai az oktatásban*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege. 405–410. [Dzjamko, Viktória – Dzjamko, Vitalij 2024: Az innovatív technológiák átalakulása a felsőfokú oktatási intézményekben az oktatói tevékenység hadiállapot idején történő megvalósításának időszakában. In: Berghauer-Olasz Emőke – Hutterer Éva – Greba Ildikó – Pallay Katalin (szerk.): *Krízishelyzetek hatása és kihívásai az oktatásban*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege. 405–410.]
- Дригола, Крістіна – Глущенко, Анна 2022: Метод кейс-стаді як сучасна методика викладання, що сприяє покращенню морально-психологічного стану здобувачів освіти в період війни. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна (ред). *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти*. Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА». 17–19. [Drihola Krisztina – Hluscscenko Anna 2022: A keys-study módszer mint egy kortárs előadásmód, amely az egyetemi hallgatók morális-pszichológiai állapotának javulását segítheti háború idején. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: „Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia” Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 17–19.]
- Жила, Ганна 2023: Вища освіта в умовах війни: виклики, проблеми, перспективи для студентів та науковців. *Молодь і ринок* 2023/2: 141–145. [Zsila, Hanna 2023: A felsőoktatás helyzete a háború feltételeinek függvényében: kihívások, problémák, perspektívák a diákok és a tudósok számára. *Ifjúság és Piac* 2023/2: 141–145.]. Online: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.274694>
- Lazarenko, Natalia – Kolomijec, Alla – Zsornics, Oleszja 2024: Az oktatás tartalmának modernizálása veszélyhelyzet idején. In: Berghauer-Olasz, Emőke – Hutterer, Éva – Greba, Ildikó – Pallay, Katalin (szerk.): *Krízishelyzetek hatása és kihívásai az oktatásban*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege. 431–434.

- Ніколаєв, Євген – Григорій, Іван – Шемелинець, Іван (ред.) 2023: Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка. 31–32. [Nikolajev, Jevhen – Hrihorij, Ivan – Semelines, Ivan (szerk.) 2023: *Felsőoktatás Ukrajnában: a háború miatt bekövetkezett változások: elemzés és beszámoló*. Kijev: Borisz Hrincsenko Kijevi Egyetem. 31–32.]
- Orosz, Ildikó – Bida, Olena – Kucsaj, Tatyána 2024: Oktatás extrém körülmények között: a pandémia problémájának és következményeinek elemzése a hadiállapot körülményei között. In: Berghauer-Olasz Emőke – Hutterer Éva – Greba Ildikó – Pallay Katalin (szerk.): *Krízishelyzetek hatása és kihívásai az oktatásban*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege. 435–442.
- Пономарьова, Олена 2022: Проблеми викладання онлайн під час війни в контексті ІТ-освіти. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна (ред.). *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти (20–24 червня 2022 року, м. Дніпро; Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»*). Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА» 62–65. [Ponomarova, Olena 2022: Az online előadás problémái a háború idején az IT-oktatás kontextusában. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: „Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia” Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 62–65.]
- Проскура, Світлана – Кронда, Ольга – Литвинова, Світлана 2020: Засоби організації дистанційного навчання в період карантину 2020 року в закладах вищої освіти України. In: Кухаренка, Владимир (ред.). *Екстрене дистанційне навчання в Україні: Монографія*. Харків: КП «Міська друкарня». 299–313. [Proszkura, Szvetlana – Kronda, Olha – Litvinova, Szvetlana 2020: A távoktatás megszervezésének eszközei a 2020-as karantén idején az ukrainai felsőoktatási intézményekben. In: Kuharenka, Vladimir (szerk.): *Rendkívüli távoktatás Ukrajnában: monográfia*. Harkiv: KP Városi Kiadó. 299–313.]
- Смоланка, Володимир 2022: Звіт ректора Ужгородського національного університету Смоланки Володимира Івановича за 2022 рік. [Szmolanka, Volodimir 2022: *Szmolanka Volodimir Ivanovics, az Ungvári Nemzeti Egyetem rektora által készített beszámoló a 2022-es évre vonatkozóan*.] Online: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/55601>
- Суслова, Наталія 2022: Виклики і реалії організації освітнього процесу в умовах війни. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна: *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти (20–24 червня 2022 року)*. Дніпро: Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури». 48–50. [Szuszlóva, Natália 2022: Kihívás és realitás az oktatási folyamat háború idején való megszervezésének vonatkozásában. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: „Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia” Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 48–50.]

- Теренда, Наталія – Теренда, Олександр – Горішний, Ігор – Панчишин, Наталія 2020: Особливості дистанційного навчання в умовах пандемії COVID-19 (за результатами анкетування). *Медична освіта* 2020/4: 57–60. DOI 10.11603/me.2414-5998.2020.4.11661 [Terenda, Natalia – Terenda, Oleszandr – Horisnij, Ihor – Pancsisin, Natalia 2020: A távoktatás sajátosságai a pandémia feltételei közepette (kérdőíves felmérés eredménye alapján). *Orvosképzés* 2020/4: 57–60.] Online: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.4.11661>
- Тютіна, Любов 2022: Освіта під час новітньої російсько-української війни: можливості та виклики In: Дикий, Олег (ред.). *Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 439–441. [Tjutina, Ljubov 2022: Oktatás a jelenkori orosz-ukrán háború időszakában: lehetőségek és kihívások. In: Dikij, Oleh (szerk.): *Oktatási folyamat az ukrajnai hadiállapot függvényében: az összukrajnai tudós-pedagógus továbbképzés anyaga*. Odessa: Helvetika Kiadó. 439–441.]
- Фельцан, Ганна 2023: Детально про особливості участі в міжнародній академічній студентській мобільності розповіли в УжНУ. [Felcan, Hanna 2023: *Részletek az UNE-s egyetemi hallgatók nemzetközi akadémiai mobilitási programban való részvételének sajátosságairól*.] Online: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/detalno-pro-osoblivosti-mizhnarodnij-akad-studentskij-mobilnosti.htm>
- Черчата, Анжела – Штепка, Анастасія 2022: Запровадження інноваційних розробок в освітню діяльність. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна (ред.). *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти*. Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА». 138–141. [Cserscata, Anzsela – Stepka, Anasztaszia 2022: Innovatív tevékenység bevezetése az oktatási folyamatban. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: „Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia” Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 138–141.]
- Чумак, Лариса – Рабіч, Олена 2022: Методологічні аспекти формування загальних та професійних компетенцій студентів в умовах воєнного стану. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна (ред.). *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти*. Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА». 142–144. [Csumak, Larissza – Rabics, Olena 2022: Módszertani aspektus az egyetemi hallgatók általános és szakmai kompetenciájának formálásában a hadiállapot feltételei között. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: „Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia” Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 142–144.]
- Шевчук, Ірина – Шевчук, Андрій 2022: Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство* 39. [Sevcsuk, Irina – Sevcsuk, Andrij 2022: Oktatási elemzés a háború prizmáján keresztül: kihívások és lehetőségek az ukrajnai felsőoktatásban. *Gazdaság és Társadalom* 39.] Online: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80>

Források

- Зеленський, Володимир 2022: *Про введення воєнного стану в Україні*. Online: [Zelenszkij, Volodimir 2022: *A hadállapot bevezetéséről Ukrajnában.*] Online: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022?lang=en#Text>
- Смоланка, Володимир – Сливка, Олександр – Фекета, Володимир – Рогач, Олександр – Лендьел, Мирослава – Король, Ігор – Тимчак, Василь – Штимак, Анатолій – 2022: *Про організацію освітнього процесу та роботу університету*. [Szmolanka, Volodimir – Szlivka, Oleksandr – Feketa, Volodimir – Rohacs, Oleksandr – Lengyel, Miroszlava – Koroly, Ihor – Timcsak, Vaszil – Stimak, Anatolij 2022: *Az oktatási folyamatról és az egyetem munkájáról.*] Online: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/robotu-universitetu-v-umovah-voennogo-stanu.htm>
- Смоланка, Володимир – Сливка, Олександр – Тимчак, Василь – Штимак, Анатолій 2022: *Про організацію освітнього процесу*. Ужгородський Національний Університет. Українсько-угорський навчально-науковий інститут. Архів кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції. Копії наказів з основної діяльності. № 41.02-05 [Szmolanka, Volodimir – Szlivka, Oleksandr – Timcsak, Vaszil – Stimak, Anatolij 2022: *Az oktatási folyamat megszervezéséről*. Ungvári Nemzeti Egyetem. Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézet, Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék archívuma. Az oktatási tevékenységgel kapcsolatos parancsok másolatát tartalmazó № 41.02-05 sz. mappa]
- Шкарлет, Серій 2022: *Про організація освітнього процесу*. [Skarlet, Szerhij 2022: *Az oktatási folyamat szervezéséről.*] Online: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/lyst-mon-13277-22.pdf>
- Гál Adél 2022: Лєґіріадó вóлт Кáрпáтáлјáн. *Кáрпáтáлјá.ma*, 2022. мáрціус 14. Online: <https://karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/legiriado-volt-karpataljan-2/>
- Kizilov, Yevhen 2022a: Air Raid Warning Issued for most Regions of Ukraine. *Ukrainska Pravda*, 2022. július 18. Online: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/07/18/7358786/>
- Pallagi Marianna 2022: Лєґіріадó вóлт Кáрпáтáлјáн. *Кáрпáтáлјá.ma*, 2022. мáрціус 12. Online: <https://karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/legiriado-volt-karpataljan/>
- Sz. Kárpáthy Kata 2022: Véget ért a légiriadó. *Кáрпáтáлјá.ma*, 2022. мáрціус 15. Online: <https://karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/veget-ert-a-legiriado/>
- sz. n. 2022a: A légiriadó véget ért. *Karpat.in.ua*, 2022. мáрціус 28. Online: <https://podiji.karpat.in.ua/?p=78754&lang=hu>
- sz. n. 2022b: На Закарпатті повітряна тривога (ВІДБІЙ) [Лєґіріадó Кáрпáтáлјáн (vége)]. *Mukachevo.net*, 2022. мáрціус 15. Online: https://mukachevo.net/news/na-zakarpatti-povitriana-tryvoha-vidbiy_3411708.html
- sz. n. 2022c: На Закарпатті оголошено повітряну тривогу [Кáрпáтáлјáн лєґіріадóт hirdettek]. *Mukachevo.net*, 2022. április 25. Online: https://mukachevo.net/news/na-zakarpatti-oholosheno-povitrianu-tryvohu_3513068.html
- sz. n. 2022d: На Закарпатті оголосили повітряну тривогу [Кáрпáтáлјáн лєґіріадóт hirdettek]. *Mukachevo.net*, 2022. május 5. Online: https://mukachevo.net/news/na-zakarpatti-oholosyly-povitrianu-tryvohu_3533380.html
- Air Raid Alerts in Ukraine* [é. n.]. Online: <https://alerts.in.ua/en>

Євген Кізілов 2022b: У більшості областей України повітряна тривога. *Українська правда*, 2022. július 18. [Yevhen Kizilov 2022b: Ukrajna legtöbb megyéjében légiriadót hirdettek. Online: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/07/18/7358786/>

Kovács Eleonóra etnográfus, az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetéhez tartozó Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék tanársegédje és az ungvári Hungarológiai Központ munkatársa. Kutatási területe: első világháború, Przemyśl ostroma.

Kolláth Mihály Gábor

Anyanyelv, MI és jog

Hogyan tud majd magyarul a mesterséges intelligencia?

Language, AI and Law

How Much Hungarian Will Artificial Intelligence Speak?

A mesterséges intelligencia korunk egyik legtöbb lehetőséggel kecsegtető, ugyanakkor számos kockázattal fenyegető technológiája. Az utóbbi években életünk irányításának, szervezésének mind nagyobb részét engedjük át ezen technológiának. Egyre több mesterséges intelligencia által generált tartalommal, szöveggel és képpel találkozunk az interneten, egyúttal pedig mind gyakrabban használjuk ezt az eszközt tanulmányaink, munkánk vagy kikapcsolódásunk során. Jelen tanulmány bemutatja a mesterséges intelligencia egyik legelterjedtebb felhasználási módjának, a nagy nyelvi modelleknek a történetét, működését és piaci jelentőségét, valamint ismerteti a technológia geopolitikai kockázatait, különösképpen a nyelv szempontjából. Ilyen kockázatok között említendő többek között a mesterséges intelligencia tanítására használt szövegek ellenőrizetlensége, nyelvi szempontú homogenitása, bizonyos kultúrkörök előnyben részesítése, valamint az így tanított és ennek nyomán bizonyos nyelveket és világnézeteket előnyben részesítő mesterséges intelligencia hatása a felhasználók gondolkodására, viselkedésére.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia, nagy nyelvi modellek, nyelvpolitika, geopolitika, jog

Artificial intelligence is one of the most promising technologies of our time, but also one that poses many risks. In recent years, we have ceded more and more of the control and organisation of our lives to this technology. There is an increasing number of AI-generated content, text and images on the Internet, and we are using it more and more often for study, work and leisure. This paper presents the history, functioning and market relevance of one of the most common types of AI, the large language models, and describes the geopolitical risks of the technology, with a particular focus on language preservation and maintenance. Such risks include the uncontrolled nature of the texts used to train AI, their linguistic homogeneity, the preference for certain cultures, and the impact on the

thinking and behaviour of users of AIs taught in this way, which favour certain languages and worldviews.

Keywords: artificial intelligence, large language models, language policy, geopolitics, law

1. Bevezetés

A mesterséges intelligencia (angolul AI, magyarul MI) az elmúlt évek egyik legtöbb lehetőséggel kecsegtető technológiai fejlesztése, amely komoly hatással van hétköznapijainkra, munkavégzési szokásainkra és társadalmi folyamatainkra. Az AI és annak egy alkalmazása, az úgynevezett nagy nyelvi modellek (Large Language Models, LLM) alapjaiban változtatták meg az emberi nyelvek digitális feldolgozásának folyamatát. Számos LLM-projekt, így például az OpenAI által fejlesztett ChatGPT a felhasználóbarát felülete és működése révén gyorsan elterjedt és sokak által használt alkalmazássá vált. A jelen tanulmány keretében elsőként megvizsgáljuk a nagy nyelvi modellek működésének alapjait, a modellek fejlesztéséhez elengedhetetlen feltételeket, valamint az LLM-ek társadalomra gyakorolt hatásait. Ezek ismeretében érthetjük meg azokat a problémákat, amelyeket ez az új technológia felvet, és kereshetünk jogalkotói választ e problémák megoldására.

2. A nagy nyelvi modellek fejlesztésének története

A mesterséges intelligenciát egyes kutatók a „legemberibb technológiának” nevezik, amelynek célja az emberi viselkedés és gondolkodás utánzása (Fan 2020: 8). A mesterségesen létrehozott, gondolkodó lények motívuma már az ókor világában is jelen volt, gondoljunk a görög mondakörből ismert bronzrobot, Talosz történetére (Mayor 2018; Mayor 2020: 18), az emberi gondolkodás és logika elemzése pedig már Arisztotelész kutatásainak is kiemelt témája volt (Gervai–Trautmann 2003: 39). A mai fogalmaink szerint ismert mesterséges intelligencia fejlesztéséhez szükséges tudományos, elméleti háttér lefektetése a 19. század első felében kezdődött meg. Ez volt az az időszak, amikor elsőként próbálták meg a kutatók megfogalmazni, miért lehet különbség egyes emberek mentális képességeiben, mi az a humán intelligencia, hogyan működik az emberi elme és gondolkodás (Sir Francis Galton vagy James McKeen Cattell kutatásai), majd ezen kutatások és a technológia fejlődése nyomán a 20. században kezdődtek el az első, emberi viselkedést utánzó gépek elkészítésére vonatkozó projektek (Gyekiczky 2021). A mesterséges intelligencia fejlődésének és működésének azóta számos útját ismerjük, e dolgozat szempontjából viszont elsődlegesen az úgynevezett nagy nyelvi modellek kerülnek a középpontba, amelyek olyan, nagy mennyiségű szöveg feldolgozásával tanított mesterségesintelligencia-rendszerek, amelyek képesek megérteni és létrehozni természetes nyelven szöveget (Microsoft é. n.).

A nagy nyelvi modellek fejlesztésének gyökerei egészen az 1930-as évekre nyúlnak vissza, amikor a mesterséges intelligencia kutatásának nagy úttörője, Alan Turing

létrehozta az első tárolt programú számítógépeket, emberi viselkedést és gondolkodást utánzó algoritmusokat, valamint lefektette a mesterséges intelligencia fejlesztésének alapjait (Turing 1936). Turing célja olyan gépek létrehozása volt, amelyek képesek tanulni, és a tanulás érdekében szükség esetén megváltoztatni saját belső utasításukat, kódjukat (Copeland 2025). Turing a gépek viselkedésének elemzésére és az intelligencia nyomainak keresésére létrehozta az úgynevezett Turing-tesztet, amely során egy humán felhasználónak kellett egy emberi és egy gépi partnerrel társalognia oly módon, hogy nem tudta, aktuális beszélgetőpartnere melyik. A teszt során az emberi bírálónak egy kérdéssoron végigmenve kellett eldöntenie, melyik beszélgetőpartnere volt ember, és melyik gép (Prószéky 2018: 18). Turing elmélete szerint amennyiben a gép olyan jól tud „elbeszélgetni” az emberrel, hogy képes azt megtéveszteni, akkor azt a gépet intelligensnek lehet nevezni (Fan 2020: 25). Ezt a módszertant azóta már több kritika is érte, viszont ebből a példából is láthatjuk a nyelv és a (mesterséges) intelligencia kutatásának szoros kapcsolatát.

A mesterséges intelligencia nyelvészeti felhasználásának első fontos projektjei a gépi fordító algoritmusok (machine translation, MT) voltak, amelyeket kezdetben a második világháború során rejtjelek és titkos kódok feltörése érdekében létrehozott eszközök mintájára kezdtek el fejleszteni (Cabello 2023). Az 1950-es évek hidegháborús környezetében mindkét oldal olyan eszközök fejlesztésébe kezdett, amelyek hatékonyan képesek lefordítani a más nemzetek nyelvén íródott kutatásokat, jelentéseket és egyéb dokumentumokat (Manning 2022). E kezdeti projekteket később számos, a nyelv használatához kapcsolódó kutatás követte. A természetes nyelvfeldolgozás egyik fontos mérföldköve volt a Joseph Weizenbaum által létrehozott ELIZA, amely bizonyos szempontból az első chatbotok közé tartozott. A program az emberi pszichológusra hasonlító tevékenységet végzett, és folyamatos beszélgetést volt képes folytatni felhasználóival (Fan 2020: 28; Natale 2018: 716–720). Az első ilyen, Weizenbaum által publikált beszélgetés az alábbiak szerint alakult (Weizenbaum 1966):

Felhasználó: Men are all alike.

ELIZA: In what way?

Felhasználó: They're always bugging us about something or other.

ELIZA: Can you think of a specific example?

Felhasználó: Well, my boyfriend made me come here.

ELIZA: Your boyfriend made you come here?

Felhasználó: He says I'm depressed much of the time.

ELIZA: I am sorry to hear that you are depressed.

Felhasználó: It's true. I am unhappy.

ELIZA: Do you think coming here will help you not to be unhappy?

Felhasználó: I need some help, that much seems certain.

ELIZA: What would it mean to you if you got some help?

Felhasználó: Perhaps I could learn to get along with my mother.

ELIZA: Tell me more about your family.

A különböző kezdeti algoritmusok jelentős eredményeket értek el az emberi nyelv használata terén, viszont a fejlesztésük során komoly nehézséget okozott a hardveres

lehetőségek korlátozottsága, az adatok tárolásának kihívása. A számítógépek memória-kapacitásának növekedésével mind több adat vált hatékonyan tárolhatóvá, rendezhetővé és kereshetővé, ami később a korpusznyelvészet alapját adhatta. A nagy tárolási és számítási kapacitású eszközök birtokában a kutatók képesek voltak nagy méretű szövegek statisztikai úton történő elemzésére, áttekintésére (Prószéky 2018: 21).

2013-tól kezdődően a *deep learning* (mélytanulás) technológiáját használva a kutatók hatékony nyelvi modelleket tudtak létrehozni, amelyek statisztikai alapon, elsősorban a vektoros térben történő elhelyezkedés és távolságok alapján voltak képesek modellezni a nyelveket (Manning 2022). 2023-tól kezdve a nagy nyelvi modellek mind több, nyilvános felhasználásra szánt változatát piacra dobták, így például az OpenAI által fejlesztett ChatGPT-t. A nagy nyelvi modellek hatalmas mennyiségű szöveget elemezve, abból tanulva képesek hatékonyan kommunikálni a felhasználóikkal és feladatokat megoldani (Alammar–Grootendorst 2024: 25–27). A tanulásra felhasznált szövegek mennyiségének megértéséhez példaként szolgálhat, hogy a GPT-3 modell tanítására 570 gigabyte szöveget használtak fel (Foster 2023: 259), egy nagy nyelvi modell válaszadási pontosságának 5%-kal történő növeléséhez pedig általában duplájára kell növelni a modell tanítására használt adatmennyiséget (Tranquillin–Lakshmanan–Tekiner 2023: 31).

A nagy nyelvi modellek működésük során az átalakítandó szövegeket kisebb részekre, úgynevezett tokenekre bontják, amelyek lehetnek szavak, szórészletek, de akár egyedi karakterek is. A tokeneket a modell számokká alakítja át, és önfigyelési mechanizmusa és neurális hálózata segítségével elvégzi a kért feladatokat (Alammar–Grootendorst 2024: 44–47; Chang 2024: 87; Microsoft é. n.).

Bár az LLM-technológiára épülő eszközöket a felhasználók gyakran a világ dolgairól kérdezik, az eszközök valójában nem ismerik a világot (nem képesek az emberi fogalmak szerint azt sem vizuálisan, sem más módon feldolgozni), pusztán a világról alkotott, rendelkezésükre bocsátott szövegekből dolgozva válaszolják meg a felhasználók kérdéseit (Prószéky 2024). Ez a működési modell egyrésztől kitetté teszi őket a rendelkezésükre bocsátott szövegeknek, azok pontosságának és tartalmának, másrésztől pedig meghatározza azokat a területeket, ahol hatékonyan lehet őket használni.

A nagy nyelvi modellek piaca mára az egyik legdinamikusabban fejlődő szektorrá vált, egyes becslések szerint 2025-ben 750 millió alkalmazás használ valamilyen nagy nyelvi modellt működése során, a piac méretét pedig 259,8 millió dollárosra becsülik 2030-ra (Uspensky 2025). Az LLM-ek felhasználószáma egyre jobban növekszik.

3. A mesterséges intelligencia elterjedésének jogi, geopolitikai és nyelvművelési kérdései

3.1. Geopolitika és nyelvi imperializmus

A nagy nyelvi modellek tanításához és fejlesztéséhez hatalmas szövegkorpuszok szükségesek, amelyek kapcsán alapvető kérdésként merülhet fel, hogy honnan származnak ezek a szövegek, mennyire tükrözik ezek az adatok a világ nyelvi és kulturális sokszínűségét, illetőleg miként ellenőrizhetjük a szövegek megfelelőségét, „tisztaságát”.

A mesterséges intelligencia tanítására használt adatok politikai és kulturális értelemben nem semlegesek, hiszen a nyelv a kultúránk, a világról alkotott képünk hordozója, a tanításra használt szövegek pedig jogi, társadalmi állásfoglalásokat, véleményeket tartalmazhatnak. A korpusz szövegeiben található előítéletek, torzítások és negatív megállapítások ennek nyomán könnyen hatással lehetnek a mesterséges intelligencia működésére (Alammar–Grootendorst 2024: 28; Bender–Friedman 2018: 589; Dwivedi et al. 2023: 31; Speer 2017).

Az LLM-rendszerek a világot a rendelkezésükre bocsátott szövegeken keresztül ismerik meg, ezért geopolitikai és kulturális kérdés is egyben, hogy milyen szövegekből tanulnak a ma a piacon elérhető nagy nyelvi modellek, milyen „képet” kapnak a világról, és a tanulás során előnyben részesítenek-e a fejlesztők bizonyos nyelveket, kultúrköröket.

E tanulmány fogalomhasználatában a nyelvi adatpolitika azokat a szabályozási módszereket és politikai eszközöket jelöli, amelyek meghatározzák, miként kezeljük a nyelvünkhöz kötődő adatokat, miként gyűjtjük, elemezzük és használjuk fel azokat, például a mesterséges intelligencia oktatásához. A nagy nyelvi modelleket fejlesztő vállalatok a mesterséges intelligencia tanításához szükséges adatokat legfőképpen az internetről gyűjtik (OpenAI é. n.), sok esetben nyilvános szövegtárakból, sokszor felhasználók és más cégek által létrehozott felületekről, adatbázisokból, gyakran a jogtulajdonos tudta nélkül. Egyes sajtóhírek szerint a fejlesztők egymástól átvett adatokat is felhasználnak saját modelljeik javítása érdekében (Bass–Ghaffary 2025; Foster 2023: 412).

Az így gyűjtött adatok áttekintése során kérdésként merül fel, hogy egy olyan kis nyelv, mint a magyar, hogyan lehet képes hatékony reprezentációra szert tenni a tanulásra használt szövegek körében, miként lesz képes a fejlesztés alatt álló mesterséges intelligencia hatékonyan megismerni a magyar nyelvet, ezáltal a magyar kultúrát. Már pusztán az interneten elérhető tartalmak vizsgálata során is láthatjuk a nagy nyelvek dominanciáját. Így például a GPT-1 tanításához nagyjából 7 ezer könyv és a 43%-ban angol nyelvű adatokat tartalmazó Common Crawl adatbázis szolgált alapul (Alammar–Grootendorst 2024: 20; Common Crawl é. n.), a ChatGPT 2023-ban elérhető verziójának tanítására használt weboldalak 56%-a pedig angol nyelvű volt (Szalay 2023). Az angol nyelv dominanciája mindezekén túl az LLM-ek működési mechanikájában is érzékelhető, így például a modellek tokenizációs folyamatát az angol nyelvre optimalizálták, a magyarhoz hasonló agglutináló nyelvek szövegét ennek nyomán az LLM-nek több tokenre kell osztania, azaz nagyobb költségekkel lehet képes azt feldolgozni (Berryman–Ziegler 2025: 28–30). Ez a különbség nem csak a szöveggenerálásban érzékelhető: a ChatGPT beszédfelismerő és hanggeneráló funkciója angol nyelven képes a leghatékonyabban dolgozni, a szöveget beszéddé alakító modell angol hangok esetében adja a legtermészetesebb eredményt (Caelen–Blete 2024: 21).

A nagy nyelvek AI-fejlesztésben betöltött szerepe komoly kockázatot jelent, és egyfajta „nyelvi imperializmushoz” vezethet, hiszen a technológia működését, „gondolkodását”, „világról alkotott képét” a tanításhoz használt szövegeken keresztül néhány nagy nyelv és az azokhoz kötődő országok határozzák meg.

Az Európai Parlament a technológia fejlődésében rejlő lehetőségeket, valamint az itt bemutatott kockázatokat már 2018-ban felismerte akkor, amikor kiadta

állásfoglalását a nyelvek közötti egyenlőségről a digitális korban (Európai Parlament 2018). Az állásfoglalás kiemeli, a digitális technológia az elmúlt évtizedekben komoly hatással volt a nyelvek fejlődésére, megjegyzi továbbá, hogy a „kevésbé használt európai nyelvek jelentős hátrányba kerülnek az eszközök, források és a kutatási finanszírozás akut hiánya miatt, amely akadályozza a kutatók tevékenységét, és szűkíti a kutatásaik körét, és még abban az esetben is, ha a kutatók rendelkeznek a szükséges technológiai készségekkel, nem képesek maximálisan kiaknázni a nyelvi technológiákat” (az állásfoglalás 2. és 3. bekezdése). Az Európai Parlament álláspontja szerint egyre komolyabb a digitális szakadék a széles körben használt és a kevésbé használt nyelvek között, egyúttal pedig megjegyzi, hogy az egyes tartalmak különböző nyelveken történő elérhetővé tétele hozzájárulhatna a nyelvek közötti esélyegyenlőség növeléséhez (az állásfoglalás 4. bekezdése). Mivel az egyes vállalatok elsődlegesen angol nyelven teszik elérhetővé szolgáltatásaikat, ezen a nyelven történik főként a fejlesztés, ezért elengedhetetlen az egységes fellépés annak érdekében, hogy a nyelvi technológiákat a kevésbé használt uniós nyelveken is elérhetővé tegyék (az állásfoglalás 6. bekezdése).

Az Európai Parlament 2021-ben kiadott állásfoglalásában (Európai Parlament 2021) felhívja a figyelmet a mesterséges intelligencia által generált kockázatokra a nyelvi sokszínűségekre nézve, egyúttal viszont pozitívként említi, hogy a technológia megfelelő alkalmazás mellett segítheti a többnyelvűséget (az állásfoglalás AH. bekezdése). Az állásfoglalás kiemeli, az Európai Unióban heterogén környezetet kell létrehozni a nyelvi sokszínűség fenntartása érdekében (az állásfoglalás 63. pontja). A digitális nyelvi esélyegyenlőség érdekében az Európai Unió támogatja a European Language Equality (ELE) projektet, amely célja a komplex cselekvési terv kidolgozása, a természetesnyelv-feldolgozással kapcsolatos erőforrások felmérése és elemzése (Jelencsik-Mátyus-Héja-Varga-Váradai 2022: 1). Láthatjuk tehát, hogy az Európai Unió azon az állásponton van, hogy ha szükséges, akár jogalkotói eszközökkel is hozzá kell járulnunk a nyelvek esélyegyenlőségének növeléséhez.

Mindezen kockázatok mellett viszont a nagy nyelvi modellek számos pozitívumot is hordoznak magukban. Ezen alkalmazások oktatásban, hatékonyságnövelésben betöltött szerepe vitathatatlan, ahogy a nyelvek és kultúra megőrzésének is fontos eszközeivé válhatnak. Prószéky Gábor egy interjújában felhívja a figyelmet arra, hogy a mesterséges intelligencia segítségünkre lehet a kihalás szélén álló nyelvek megőrzésében, hozzájárulhat ezen nyelvek megmaradásához (Magyar Hírlap 2024). A nagy nyelvi modellek mindemellett hatékonyak lehetnek az egyes szolgáltatások és az azokhoz kapcsolódó ügyféltámogatás több nyelven történő elérhetőségének biztosításában. Az LLM-ek segítségével hatékonyan, kis költségráfordítással tudunk az egyes felhasználóknak saját nyelvükön ügyfélszolgálatot biztosítani.

A nagy nyelvi modellek és a geopolitika kapcsolatának elemzése során fontos kiemelni, a jelenleg a piacon elérhető eszközök többnyire zárt szolgáltatások, amelyekhez tipikusan csak internetes API-hozzáférést kap a felhasználó, így belső működésük nem nyilvános. Ez egyrészt előny is, hiszen nem szükséges nagy számítási kapacitású számítógép vagy szerver a hozzáféréshez, másrészt viszont azt is jelenti, hogy saját célra csak nehezen finomhangolható egy ilyen eszköz, valamint (akárcsak a legtöbb platformszolgáltatás esetében) a felhasználók teljes egészében a szolgáltató infrastruktúrájától függenek, ami tovább növelheti a kisebb országok kitettségét

a nagyobb országok és azok vállalatai felé, és hozzájárul az egyes felhasználók adatainak külföldre kerüléséhez (Alammar–Grootendorst 2024: 30).

3.2. A nagy nyelvi modellek hatása a gondolkodásra, a világról alkotott képre

A nagy nyelvi modellekre épülő technológiák, mint a ChatGPT, természetesen azokra a szövegekre építik a felhasználóknak adott válaszaikat, amelyekből tanításuk történt, nem a világot magát, hanem a világról szóló szövegeket ismerik. Éppen ezért fontos kérdés, hogy a rendelkezésükre bocsátott szövegek milyen tartalommal bírnak, milyen kulturális hátteret és világnézetet tükröznek. A jogról, politikáról, etikáról alkotott kép országonként, kultúránként eltérő. Ami az egyik ország közéletében, közbeszédében bevett és elfogadott nyilatkozat, máshol tiltott lehet. Erre példa a holokauszttagadás, amely számos európai országban kívül esik a szabad véleménynyilvánítás körén, sőt több helyen – így többek között hazánkban is – bűncselekménnyek minősül, az amerikai jogi kultúrában viszont védett beszédnek tekintendő (Btk. 333. §, Koltay 2019: 16–17). Az ilyen és ehhez hasonló eltérések könnyen beépülhetnek a mesterséges intelligencia által adott válaszokba, azáltal pedig, hogy a lakosság körében mind népszerűbb ez a technológia, mind gyakrabban használjuk információk gyűjtésére, könnyen aktív befolyásolójává válhat a közbeszédnek, közvélekedésnek.

A kulturális eltérések mellett fontos kiemelni, a nagy nyelvi modellek képesek meggyőzően hangzó, viszont természetesen hamis vagy ok-okozati összefüggést nélkülöző válaszokat adni felhasználóknak, gyakran még hamis hivatkozásokat is generálva. A felhasználók többsége ezeket a hibás válaszokat nem feltétlenül ismeri fel, így azok beépülhetnek gondolatvilágukba, világról alkotott képükbe (Alkaissi–McFarlane 2023: 4; Cheng–Calhoun–Reedy 2025: 2–3; Foster 2023: 411–413).

Az AI viszont nemcsak tartalmát tekintve befolyásolhatja az emberek vélekedését a világról, hanem hatással lehet nyelvhasználatunkra, kommunikációs szokásainkra is, egyrészt azáltal, hogy a felhasználók átveszik az AI által generált szövegek stílusát, másrészt pedig beépítik ezeket a szövegeket iskolai beadandóikba, az általuk írt cikkekbe, levelekbe, bejegyzésekbe. Ezáltal a mesterséges intelligencia formálójává válhat a nyelvnek, és hozzájárulhat más, nagyobb nyelvekben használt kifejezések elterjedéséhez.

4. Mit tehet a jogalkotó, hogy a mesterséges intelligencia jól beszéljen magyarul?

A magyar nyelv digitális jövője elsődlegesen a nyelvi adatpolitikánkon, azaz azon múlik, hogy miként gyűjtjük, kezeljük nyelvi adatainkat, és tesszük azokat hozzáférhetővé a mesterséges intelligenciát fejlesztő cégeknek.

Ezen törekvés fontos eszközei az állam által támogatott, professzionális csapat által szerkesztett, jól strukturált és gondozott szövegadatbázisok, amelyek – amennyiben azok korlátozás nélkül hozzáférhetők a fejlesztő cégek számára – alapjául szolgálhatnak a mesterséges intelligencia magyar nyelven történő tanításához.

Hazánkban ilyen hozzáférhető szövegadatbázis a Magyar Nemzeti Szövegtár, amelynek fejlesztése 1998 elején kezdődött, adatbázisa pedig jelenleg 187,6 millió szövegszót tartalmaz. Szintén fontos megemlíteni a Szeged Korpuszt, valamint a Történeti Korpuszt. Utóbbi 1772 és 2000 között létrejött szövegek értékes tárá adja a kutatók számára (Prószéky–Olaszy–Váradi 2006). Álláspontom szerint rendkívül fontos a mesterséges intelligencia magyar nyelvű tanításához az, hogy minél több, akár államilag támogatott nyilvános szövegtár jön létre tudományterületekre történő bontásban. Ez hozzájárulna ahhoz, hogy a fejlesztők hiteles, ellenőrzött adatbázisokból tudják tanítani algoritmusaikat, az ingyenes hozzáférés pedig vonzóbbá tenné ezek alkalmazását más, költségesebb alternatívákhoz képest. A hazai példákon felül fontos kiemelni, számos nemzetközi adatbázis tartalmaz magyar nyelvű alkorpuszt, így például az OPUS vagy a CCMatrix (Jelencsik–Mátyus–Héja–Varga–Váradi 2022: 2).

A mesterséges intelligencia által generált szövegek mindinkább beépülnek életünkbe. Számos szakma képviselője használja a mesterséges intelligenciát és generál vele különböző tartalmakat munkája során, például több marketingvállalat alkalmaz AI generálta tartalmakat (Foster 2023: 409; Kiss 2024). A ChatGPT-hez hasonló szolgáltatások felhasználói a mesterséges intelligencia által generált tartalmakat felhasználva dolgoznak, tanulnak, értik meg a világot. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy egyértelmű különbséget tegyünk az ember és gép által létrehozott szövegek között, azokat akár címkézéssel, akár más módon elkülönítsük egymástól annak érdekében, hogy a felhasználó, azaz az információ után kutató állampolgár egyértelműen tájékoztatva legyen arról, hogy az a szöveg, amit felhasznál, a mesterséges intelligencia munkája-e. Ez a mesterséges intelligencia tanítása szempontjából is fontos információ lehet, hiszen így elkerülhető, hogy AI által generált szövegek kerüljenek be a mesterséges intelligencia tanítására használt szövegtárba.

A mesterséges intelligencia által generált szövegek felhasználásához kapcsolódóan a másik fontos állami feladat a technológia alapjainak a köznevelésbe és a felsőoktatásba történő beépítése, annak érdekében, hogy a felhasználók megértsék a nagy nyelvi modellek korlátait, egyúttal pedig felelősen használják ezeket az eszközöket a hétköznapijaikban. Álláspontom szerint elengedhetetlen, hogy legalább a középiskolai oktatásban hangsúlyos szerepet kapjon az AI tanulásban, munkavégzésben történő alkalmazhatóságának bemutatása, ami hozzájárulhat a diákok, a jövőbeli munkavállalók hatékonyságához. Fontos, hogy a technológia működésének ismertetése révén megértessük a következő generációkkal, milyen kockázatokat rejt magában a mesterséges intelligenciába vetett feltétlen bizalom, a technológia felelőtlen használata.

A mesterséges intelligencia komoly segítséget jelenthet a diákok számára, például a személyre szabott tutorálás keretében, viszont komoly kihívások elé állítja a klasszikus oktatási rendszerünket. Több szerző felveti kérdésként, mennyire lesz hatékony a jövőben egy esszéfeladat, ha a diák már a mobiltelefonján is képes magas minőségű szövegeket generálni. Az AI generálta szövegek nyomán a plágium fogalma kibővíülhet, ami egyrészt lépésre kényszerítheti a jogalkotót is (Foster 2023: 410–411), másrészt pedig kihívás elé állíthatja a készségfejlesztéssel foglalkozó szakembereket, oktatókat, akiknek meg kell értetniük a diákokkal, hogy a beadandó feladat önálló megírása az ő készségeik fejlesztését szolgálja, az otthoni esszé pedig a nyelv használatának hatékony elsajátításában, a tananyag megértésében segít.

Az oktatásba történő beépítés mellett elengedhetetlen, hogy az idősebb generációk számára is hatékony tájékoztatást és felkészítést biztosítsunk, hiszen a mesterségesen generált tartalmak könnyen a csalók eszközüvé válhatnak a technológiát kevésbé ismerő korcsoportok megtévesztése során. A lakosság AI-tudatosítására a korábbi években több állami törekvéssel is találkozhattunk, így például a Digitális Jólét Programmal, amelynek kimondott célja volt, hogy az állampolgárok a technológiai forradalom nyertesei lehessenek; 2016-ban pedig Magyarország kormánya elfogadta Magyarország Digitális Oktatási Stratégiáját, amely szintén fontos alapja lehet a mesterséges intelligencia oktatásba történő hatékonyabb beépítésének (Tóth 2022: 41–48).

A nyelvünk és kultúránk megőrzésének fontos eszköze lehet továbbá a saját, hazai nagy nyelvi modellek készítése és ezen fejlesztések támogatása. Erre pozitív példa lehet a PULI, a Nyelvtudományi Kutatóközpont fejlesztése, amely 50 milliárd szavas magyar szövegtörzsszel rendelkezik. Az ilyen és ehhez hasonló projektek állami támogatásával hozzájárulhatunk a magyar nyelvet jól ismerő és használó mesterségesintelligencia-alapú alkalmazások elterjedéséhez, egyúttal pedig a technológia hazai fejlesztéséhez.

A magyar nyelv támogatásában nagy szerepet játszik a fogyasztóvédelmi jogi szabályozás és az ehhez kapcsolódó hatósági fellépés. A Gazdasági Versenyhivatal (GVH) az európai versenyhatóságok közül elsőként végzett átfogó piacelemzést, és állapította meg, hogy a nagy vállalatok üzletpolitikájának nem része a kis nyelvekre alapozott öntanuló rendszerek fejlesztése. A GVH egyúttal felhívta a figyelmet az állami beavatkozás fontosságára is (Gazdasági Versenyhivatal 2024). A Hatóság 2023-ban eljárást indított a Microsoft európai leányvállalatával szemben a Bing felületébe integrált nagy nyelvi modell miatt (Gazdasági Versenyhivatal 2023), amely eljárás nyomán a Microsoft kötelezettséget vállalt arra, hogy egy legalább 10 milliárd magyar szót tartalmazó adatbázist hoz létre, amely alapul szolgálhat LLM-jének magyar nyelven történő tanításában, és az adatállományt a vállalat más piaci szereplők számára is elérhetővé teszi (Gazdasági Versenyhivatal 2025).

A kis nyelvek támogatása sokak szerint nem valósítható meg pusztán jogalkotói beavatkozás segítségével, elengedhetetlen az, hogy a nagy nyelvi modellek fejlesztői önszabályozás, valamint működési struktúrájuk áttekintése révén felelősséget vállaljanak az általuk üzemeltetett modell nyelvi és kulturális sokszínűségéért. Ennek eszköze lehet a nyelvi tekintetben diverz fejlesztői csapat létrehozása, amelynek tagjai saját anyanyelvükön lehetnek képesek hatékonyan tesztelni a modell működését, és felismerni annak esetleges hiányosságait vagy hibáit (Alammar–Grootendorst 2024: 377). Mindemellett fontos, hogy a fejlesztő vállalatok külön figyelmet fordítsanak az általuk készített modellek kis nyelvekre történő finomhangolására, ahogy teszi ezt például a GitHub a Codex modelljével (Berryman–Ziegler 2025: 74).

5. Összegzés

A nagy nyelvi modellek számos lehetőséget rejtenek magukban az oktatás, munkavégzés és tartalomgyártás területén, egyúttal viszont, mint minden technológia, komoly

kockázatot is jelenthet felelőtlen használatuk, elterjedésük pedig kihívás elé állíthatja a jogalkotót is, akinek egyrésztől feladata és célja ösztönözni az innovációt, a piaci hatékonyság növelését, másrésztől viszont kötelessége hozzájárulni kulturális értékeink megőrzéséhez, terjesztéséhez. A nyelvi adatok megfelelő rendezése és hozzáférhetővé tétele lehetőséget biztosíthat arra, hogy a jogalkotó mindkét célt hatékonyan tudja szolgálni, ahogy a mesterséges intelligencia oktatásba történő beépítése is, ami egyszerre teheti versenyképessé a következő generáció munkavállalóit, és segíthet az AI felelős használatában. Ehhez viszont elengedhetetlen az aktív állami támogatás mind a források biztosítása, mind pedig az oktatás átalakítása révén.

Szakirodalom

- Alammar, Jay – Grootendorst, Maarten 2024: *Hands-On Large Language Models – Language Understanding and Generation*. Sebastopol: O'Reilly Media.
- Alkaissi, Hussam – McFarlane, Samy I. 2023: Artificial Hallucinations in ChatGPT: Implications in Scientific Writing. *Cureus* 15/2: e35179. Online: <https://doi.org/10.7759/cureus.35179>
- Bass, Dina – Ghaffary Shirin 2025: Microsoft Probing If DeepSeek-Linked Group Improperly Obtained OpenAI Data. *Bloomberg*, 2025. január 29. Online: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2025-01-29/microsoft-probing-if-deepseek-linked-group-improperly-obtained-openai-data?embedded-checkout=true>
- Bender, Emily M. – Friedman, Batya 2018: Data Statements for Natural Language Processing: Toward Mitigating System Bias and Enabling Better Science. *Transactions of the Association for Computational Linguistics* 6: 587–604. Online: https://doi.org/10.1162/tacl_a_00041
- Berryman, John – Ziegler, Albert 2025: *Prompt Engineering for LLMs – The Art and Science of Building Large Language Model-Based Applications*. Sebastopol: O'Reilly Media.
- Cabello, Adria 2023: The Evolution of Language Models: A Journey Through Time. *Medium*, 2023. november 2. Online: <https://medium.com/@adria.cabello/the-evolution-of-language-models-a-journey-through-time-3179f72ae7eb>
- Caelen, Olivier – Blete, Marie-Alice 2024: *Developing Apps with GPT-4 and ChatGPT – Build Intelligent Chatbots, Content Generators, and More*. Sebastopol: O'Reilly Media.
- Chang, Susan Shu 2024: *Machine Learning Interviews Kickstart Your Machine Learning and Data Career*. Sebastopol: O'Reilly Media.
- Cheng, Adam – Calhoun, Aaron – Reedy, Gabriel 2025: Artificial Intelligence-Assisted Academic Writing: Recommendations for Ethical Use. *Advances in Simulation* 10/22. Online: <https://doi.org/10.1186/s41077-025-00350-6>
- Common Crawl [é. n.]: *Statistics of Common Crawl Monthly Archives*. Online: <https://commoncrawl.github.io/cc-crawl-statistics/plots/languages>
- Copeland, B. J. 2025: History of Artificial Intelligence. *Encyclopedia Britannica*, 2025. február 25. Online: <https://www.britannica.com/science/history-of-artificial-intelligence>

- Dwivedi, Yogesh K. et al. 2023: "So What if ChatGPT Wrote It?" Multidisciplinary Perspectives on Opportunities, Challenges and Implications of Generative Conversational AI for Research, Practice and Policy. *International Journal of Information Management* 71: 102642. Online: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2023.102642>
- Fan, Shelly 2020: *Lecserél-e minket a mesterséges intelligencia?* Budapest: Scolar Kiadó.
- Foster, David 2023: *Generative Deep Learning – Teaching Machines to Paint, Write, Compose, and Play*. Sebastopol: O'Reilly Media.
- Gazdasági Versenyhivatal 2023: A GVH megvizsgálja, hogy a Microsoft miként tájékoztatja a fogyasztókat új keresőszolgáltatásáról. *Gazdasági Versenyhivatal*, 2023. július 25. Online: <https://gvh.hu/sajtoszoba/sajtokozlemenyek/2023-as-sajtokozlemenyek/a-gvh-megvizsgálja-hogy-a-microsoft-mikent-tájékoztatja-a-fogyasztókat-uj-keresoszolgáltatasarol>
- Gervai Pál – Trautmann László 2003: Filozófiai irányzatok és jövőképek – Az Ókor. In: Nováky Erzsébet – Kristóf Tamás: *Ókori jövőképek és jövőkutatás a vállalati gyakorlatban*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Jövőkutatási Kutatóközpont.
- Gyekiczky Tamás 2021: A digitális társadalom olvasatai – VII. *Jogászvilág*, 2021. január 7. Online: <https://jogaszvilag.hu/vilagjogasz/a-digitalis-tarsadalom-olvasatai-vii/>
- Jelencsik-Mátyus Kinga – Héja Enikő – Varga Zsófia – Váradi Tamás 2022: D1.18 Report on the Hungarian Language. *European Language Equality*, 2022. február 28. Online: https://european-language-equality.eu/wp-content/uploads/2022/03/ELE__Deliverable_D1_18__Language_Report_Hungarian.pdf
- Kiss Tamás 2024: A jövő marketingosztálya: az AI és emberi vezetés harmóniája. *Kontext*, 2024. szeptember 16. Online: <https://bit.ly/4iHG1Dc>
- Koltay András 2019: A social media platformok jogi státusa a szólásszabadság nézőpontjából. In: *In Medias Res* 8/1: 1–56.
- Manning, Christopher D. 2022: Human Language Understanding & Reasoning. *Daedalus* 151/2: 127–138. Online: https://doi.org/10.1162/daed_a_01905
- Mayor, Adrienne 2018: Tyrants and Robots in Ancient Greece. *History Today*, 2018. november 11. Online: <https://www.historytoday.com/archive/feature/tyrants-and-robots-ancient-greece>
- Mayor, Adrienne 2020: *Gods and Robots Myths, Machines, and Ancient Dreams of Technology*. Princeton: Princeton University Press.
- Natale, Simone 2018: If Software Is Narrative: Joseph Weizenbaum, Artificial Intelligence and the Biographie of ELIZA. *New Media & Society* 21/3: 712–728. Online: <https://doi.org/10.1177/1461444818804980>
- Prószéky Gábor – Olaszy Gábor – Váradi Tamás 2006: Nyelvtechnológia. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Prószéky Gábor 2018: A nyelvtudomány találkozásai a gépi intelligenciával In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A humán tudományok és a gépi intelligencia*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Szalay Klára 2023: Mesterséges intelligencia, szabályozási irányok. Elemzés Országgyűlési képviselők részére. *Parlament*, 2023. szeptember 20. Online: <https://www.parlament.hu/documents/d/guest/mesterseges-intelligencia>

- Tóth András 2022: *A digitális állam információbiztonsági kihívásai*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- Tranquillin, Marco – Lakshmanan, Valliappa – Tekiner, Firat 2023: *Architecting Data and Machine Learning Platforms – Enable Analytics and AI-Driven Innovation in the Cloud*. Sebastopol: O'Reilly Media.
- Turing, Alan 1936: On Computable Numbers, with an Application to the Entscheidungsproblem. *Proceedings of the London Mathematical Society* 2/42: 230–267. Online: <https://doi.org/10.1112/plms/s2-42.1.230>
- Uspenskyi, Serhii 2025: Large Language Model Statistics and Numbers. *Springs*, 2025. február 21. Online: <https://springsapps.com/knowledge/large-language-model-statistics-and-numbers-2024>
- Weizenbaum, Joseph 1966: ELIZA – A Computer Program for the Study of Natural Language Communication Between Man and Machine. *Communications of the ACM* 9/1: 36–45. Online: <https://doi.org/10.1145/365153.365168>

Források

- A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (Röviden: Btk.)
- Európai Parlament 2018: *Az Európai Parlament 2018. szeptember 11-i állásfoglalása a nyelvek közötti egyenlőségről a digitális korban* (2018/2028(INI)) (2019/C 433/07)
- Európai Parlament 2021: *Mesterséges intelligencia az oktatásban, a kulturális és az audiovizuális ágazatban – Az Európai Parlament 2021. május 19-i állásfoglalása a mesterséges intelligencia alkalmazásáról az oktatásban, a kulturális és az audiovizuális ágazatban* (2020/2017(INI)) (2022/C 15/04)
- Gazdasági Versenyhivatal 2024: A mesterséges intelligencia piaci versenyre és fogyasztókra gyakorolt hatásainak vizsgálata – A Gazdasági Versenyhivatal AL/234/2024. számú piacelemzésének eredményeként készült tanulmány. *Gazdasági Versenyhivatal*, 2024. október 21. Online: https://gvh.hu/pfile/file?path=/dontesek/agazati_vizsgalatok/piacelemzesek/piacelemzesek/mesterseges-intelligencia_piacelemzes_tanulmany_2024_10_21&inline=true
- Gazdasági Versenyhivatal 2025: Magyarul tanítja a Microsoft a mesterséges intelligenciát a GVH-nak köszönhetően. *Gazdasági Versenyhivatal*, 2025. május 30. Online: <https://gvh.hu/sajtoszoba/sajtokozlomenyek/2025-os-sajtokozlomenyek/magyarul-tanitja-a-microsoft-a-mesterseges-intelligenciat-a-gvh-nak-koszonhetoen>
- InfoRádió - Infostart [@InfoRádió-Infostart]: Veszélyben van-e a magyar nyelv? Mit hoz a digitális világ? Prószéky Gábor, InfóRádió, Aréna. *YouTube*, 2024. augusztus 22. Online: <https://www.youtube.com/watch?v=WzNTXn0gZ3Y>
- Magyar Hírlap 2024: A mesterséges intelligencia és a nyelvhasználat közötti kapcsolat. *Magyar Hírlap*, 2024. március 27. Online: <https://www.magyarhirlap.hu/tech/20240327-a-mesterseges-intelligencia-es-a-nyelvhasznalat-kozotti-kapcsolat>

- Microsoft [é. n.]: *Mik a nagy nyelvi modellek (LLM-ek)?* Online: <https://azure.microsoft.com/hu-hu/resources/cloud-computing-dictionary/what-are-large-language-models-llms>
- OpenAI [é. n.]: *How ChatGPT and Our Foundation Models are Developed.* Online: <https://help.openai.com/en/articles/7842364-how-chatgpt-and-our-foundation-models-are-developed>
- Speer, Robyn 2017: ConceptNet Numberbatch 17.04: Better, Less-Stereotyped Word Vectors. *ConceptNet Blog*, 2017. április 17. Online: <https://blog.conceptnet.io/posts/2017/conceptnet-numberbatch-17-04-better-less-stereotyped-word-vectors/>

Kolláth Mihály Gábor jogász, politológus, közgazdász, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi tanársegédje, a JÖSz Intézet főigazgatója, a Futurum Innovációs Alapítvány kutatási és fejlesztési vezetője. Kutatási területei: a mesterségesintelligencia-alapú hatékonyságnövelés, a mesterséges intelligencia szabályozása, médiajog, digitalizáció és társadalom.

Tartalom

CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR ZSUZSA: <i>Kell(ett)-e nekünk magyar nyelvű tudomány?</i>	5
HEIL KRISTÓF: <i>Harc a magyar nyelvért a reformkorban</i>	22
SZABÓ MÁTYÁS: <i>Magyarnyelv-oktatás az Osztrák–Magyar Monarchia Cs. és Kir. Konzuli Akadémiáján</i>	32
NAGY DÓRA: <i>Magyarnyelv-oktatás a 18–19. századi Magyarországon a német ajkúaknak írt nyelvmesterek tükrében</i>	48
FÓRIS ÁGOTA: <i>A magyar nyelvű tudomány helyzete és jövője</i>	61
JAKUSNÉ HARNOS ÉVA: <i>Szüksége van-e a Magyar Honvédségnek terminológiastratégiára?</i>	74
KRISKÓ EDINA: <i>„Torkunkon akadt szavak” – Angolszász kényszerek a szervezetikommunikáció-kutatásban és -oktatásban</i>	88
FALYUNA NÓRA: <i>A megtévesztés és befolyásolás terminológiája: az áljogi kommunikáció tanulságai</i>	103
KOVÁCS ELEONÓRA: <i>A kooperatív csoportmunka megvalósulásának okai és lehetőségei háború idején</i>	115
KOLLÁTH MIHÁLY GÁBOR: <i>Anyanyelv, MI és jog</i>	134